

ՏՄԻՆԱԿԱՅԻՆ

“ՎԵՐԵԾՍՈՒՄԻ”

1920

Կազմեց
ՏԵՐ. Լ. ՀԱՄԲԱՐՃՈՒՄՅԱՆ

ՓԱՐԻՋ

ՎԵՐԱԾՆՈՒՆԴ

ՏԱՐԵՅՈՅՑ

Ա. ՏԱՐԻ

ԿՍՁՄԵՑ

ՏՕԲԹ- ԼԵՒՈՆ ՀԱՄԱՐԱՉՈՒՄԵԱՆ

ՓԱՐԻԶ

ՈՂԲԱՅԵՍԱԿ ԵՂՐՕՐԾ

ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄ ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄԵԱՆԻ ՅԻՇԱՏԱԿԻՆ

Նահատակ Եղբայր,

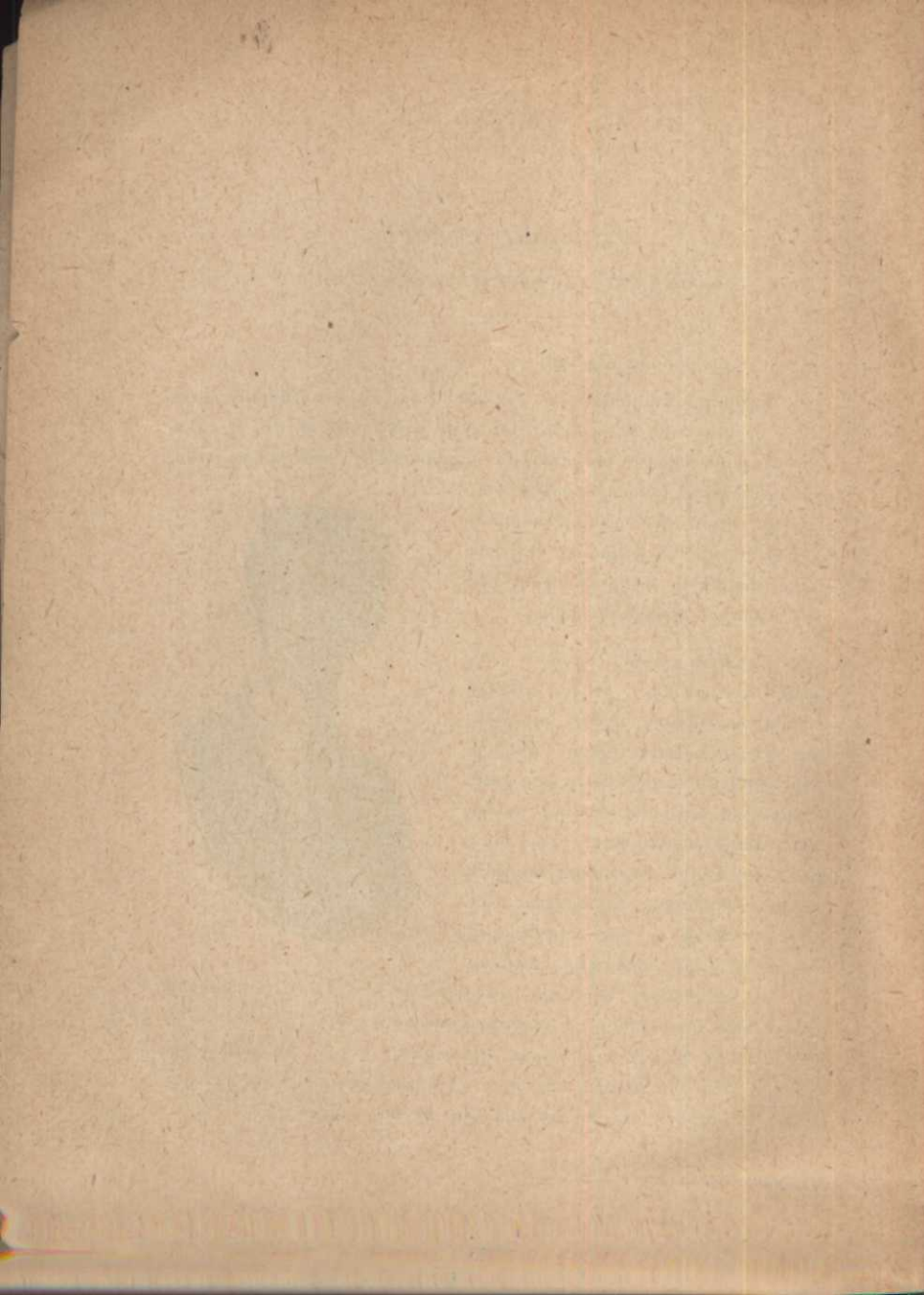
Դժբաղդ Ֆակատագիր մը, յուեզոյն դրուագներով, ար-
վիլեց որ ա՛լ անգամ մըն ալ ես քեզի ջտեսնամ ու դուն ջտես-
նաս այնքա՛ս սիրած հայրենիքիդ ազատութեան դրօշակին թէեւ
վշտագին՝ բայց փառաշուքօրէն ծա-
ծանիլը: Այժմ չեմ գիտեր ետնիսկ
թէ ուր է այն հողի կտորը ուր քու
վտիտ մարմինդ այնքան շարժար-
ուելէ յետոյ՝ պարփակուեցաւ:

Տճնական օր մը՝ օրուան ազ-
մուկէն հեռու, երբ հոգիս քեզմով
լեցուի, ու սիրաս ճմուռի այն միտ-
քէն թէ, կեանքիդ ճիշտ բողբոջ-
ման պահուն վայրենիներ քեզ բաժ-
նեցին քու այնքան թափով նուիր-
ուած մտքի աշխարհէդ, քու ծաղ-
կումդ տեսնելէն երջանիկ ծնողքէդ
եւ քու տխրակոծ եղբօրմէդ, ես՝
չպիտի կրնամ ոչ իսկ արիւնագոյն
կակաջ մը բերել քու գերեզմանիդ:

Նահատակ եղբայր, ընդունէ ուրեմ՛ն քեզի ձծնուած
այս դոյզն հատորիկը որ պատրաստուած է այն շրջանին, ուր
քու սգաւոր հայրդ ու մայրդ, վշտակոծ քոյրդ, թախմալի կու-
ղակիցդ ու վշտապատ եղբայրդ, կ'ողբան բոլոր այդ հրայրք-
ները եւ սէրերը որ պիտի ապրէիք եւ որ չապրեցար:

Լ. Հ.

Պ Ա Յ Ք Ա Ր Ը

Ե Ի

“ՎԵՐԱԾՆՈՒՆԴ,,Ի ՏԱՐԵՑՈՅՑԸ

Պայքարով՝ բարքերը կը Թրծուին, ազգե-
րը կը վերածնին, պետութիւնները կը հա-
ւասարակշռուին, յառաջդիմութիւնը կը հե-
տապնդուի, արդարութիւնը իր կայսրութիւնը
կը հաստատէ, ազատութիւնը իր հաւաստի-
ները կը գտնայ:

ԲՐԻՒՏՍՆ

Թերեւս շատ քիչ ազգերու վիճակուած է ունենալ
պատմութիւն մը որ հիւսուած ըլլայ շարունակական և
բազմապիսի պայքարներու ընդելուզումով մը: Արդարեւ
խաղաղութեան ո՞ր շրջանն է, որ հարիւրեակ տարի մը
պիտի հաշուէ, հայկական պատմութեան մէջ: Ինչպէս
ըստի ազգերու պատմութեան՝ ըայց մանաւանդ Հայոց
պատմութեան առանցքը կը կազմէ կոիւր, որմէ կը ծնի
խաղաղութիւնը և որմէ թափ կ'առնէ քաղաքակրթու-
թեան հսկայ անխին թաւալումը:

Կոիւ՝ սահմանակից ազգերու՝ դէմ: որոնք ապուշ
միամտութեամբ մը ուզած են այդ անօրինակ ապստամբ
ազգը իրենց քաղաքական կամ քաղաքակրթական գե-
րիները դարձնել. կոիւ՝ լեռներու շրջանակներով անա-

որիկացած ձորերու մէջ քաշուած իշխաններու միջեւ, որոնցմէ ամէն մէկը իր սովորութիւններուն ու օրէնքներուն մէջ ամբացած, բացասականի հասնող անհատականութեամբ մը չի ուզեր ենթարկուիլ միւսին. կոխ, մրցակցութիւն՝ քաղաքներու մէջ, որոնցմէ ամէն մէկը կը հպարտանայ, կը պարծենայ իր երկրին բարեմասնութիւններովը. կոխ՝ մէկ քաղաքին զանազան գիւղերուն մէջ, որոնցմէ ամէն մէկը երզուեալ ախոյեան մըն է իր գիւղի հռչակած պատւոյն. կոխ, հակառակութիւն՝ մէկ թաղին և միւսին մէջ, կոխ անհատներու մէջ և վերջապէս կոխ, պայքար՝ ընդհանրապէս մտախոհ ունեւոր. նասոյց հայ անհատին՝ ինքն իր մէջ:

Եւ անա այս անօրինակ կոխին մատնուած ազգը ճիշտ է թիւով մեծ չէ, բայց իր անդամներուն մէջ նոյնքան անօրինակօրէն միս ու արիւն է դարձեր դիմանալու ճարպիկութիւնը, յարատեւելու յամառութիւնը, յառաջդիմութեան սէրը և իր հողը ունենալու անխորտակելի փափաքը:

Շրջաններ եկած են ուր անհաւասար կոխներու մէջ անպարտուած է և ինկած, տխմարներուն ու բարբարոսներուն խորհիլ տալով միայն թէ հոգեվարք է և մահը մօտալուտ, բայց այդ յոգնարեկ հսկումները եղած են պարզապէս վէրքը բուժելու և աւելի մեծ պատրաստութեամբ, աւելի մեծ ոյժով ու աւելի կատաղօրէն սկսուած կոխը շարունակելու համար:

Այդպէս էր որ երկար լուծիւն մը վրայ եկաւ, երբ հայկական վերջի թագաւորութեան անկումէն յետոյ՝ այսօրուայ մեր դահիճներուն վայրագ նախահայրերը, դարեր ատաջ սանակոխ բրին ամբողջ Հայաստանը և պիտի ըսուէր որ, ալ այս մահուան լուծիւնն է որ

պատեր է: Եւ որքան սաստիկ եղաւ այդ հարուածը, նոյնքան աւելի կատաղի եղաւ վերագործնող պայքարը, ինչ հոգ թէ ապաքինումը երկար տևեց:

Եւ այդ պայքարը իր դազաթնակէտին ու պակուսին հասաւ այս վերջի պատերազմին և որ միանգամայն լուծեց իր կնճիոը և ստացաւ իր սրբագոյն բաւարարութիւնը:

Տարբեր երկինքներու տակ ցրուած, տարբեր խառնուածքով ու վարժութեամբ՝ բոլոր մը ժողովուրդ է որ տարապայման հերոսութեամբ մը կը ծառանայ, զգալով կարծես, թէ վերջին անգամի մը համար է և բազմաթիւ ճակատներու վրայ իր ամէնէն թանկագին զաւակներուն բազկերակները լայն բացած արիւն կը հոսեցնէ առատութեամբ:

Բայց ամէնէն հպարտանալին այն է, որ այս ազգին քաղաքակրթական յառաջդիմութիւնն ալ իր վարած պայքարին հանդոյն պատմութիւն մը ունեցած է: Երբեք մարելու համար կանգ չէ առած ան, իր դադարները սաղմնաւորման շրջաններ եղած են միայն, բանալու համար աւելի զեղեցիկ և աւելի փայլուն ծաղիկներ:

Ամենատեղին թոհուփոհին մէջ իսկ, հայ քերթողը իր առանցնանոցը քաշուած՝ ընդունակ եղած է իր մտքերն ու երազները հիւսելու:

Արդ՝ պայքարի այս վերջին փուլին մէջ, ուր հայ հանճարը ճշմարտապէս անափեկիչ չափով մը փնասուեցաւ, հարկ չէ՞ որ երիտասարդութիւնը իր գերագոյն ճիգը թափէ որպէս զի ան երբէք Հնուագի եւ իր վերականգման շրջանը աւելի եղածին չափ կարճատև ըլլայ:

Մենք պարզապէս այս մտքին ծառայելու և մեր

ամենահին աւանդական արժանիքը—հոգեվարքի մէջն
իսկ երգել—հաստատելու համար է միայն, որ մեր ա-
մենահամեստ պայմաններուն մէջ, նախաձեռնողը կ'ըլ-
լանք՝ հատորիկի մը մէջ հաւաքելու թէ՛ տաղանդա-
ւոր սկսնակներէ գրութիւններ, որոնք ամենահաճելի
նուէրը պիտի ըլլան—կը յուսանք—մեր ընթերցող հա-
սարակութեան, սպասելով միշտ, որ վաղը, ինչպէս
կ'ըսէ ֆրանսացի նշանաւոր ընկերաբանը, մեր անօ-
րինակ պայքարով ձեռք բերած հողին վրայ, յառաջ-
դիմութիւնը հետապնդուի, արդարութիւնը իր կայս-
րութիւնը հաստատէ, ազատութիւնը իր հաւաստիները
զտնայ, և այդ միջավայրին մէջ հայկական հանճարը
արժանաւորապէս ծլի ու ծաղկի:

ՏՕԹ. Լ. ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄԵԱՆ

ԱՌԵՏԻՍ ԱՀԱՐՈՆԵԱՆ

Նախագահի Հայաստանի Նորրևոյի Խորհրդարանի

ԵՒ

Հայաստանի Հանրապետութեան Փարիզի Պատուիրակութեան

ՀՈԳԻՍ ԽՈՐԱՆ Է ՁԵԶ ՀԱՄԱՐ¹⁾

(ՄԻ ԷԶ «ՀԱՅՐԵՆԻԲԻՍ ՀԱՄԱՐ» ԳՈՐԾԵՍ)

ՄԵՐ ԲՈՂՈՐ ՆԱՀԱՏԱԿՆԵՐԻՆ

Նաւը գնում է հա՛ գնում. նրա յաղթ կրծքի տակ փշրւող ալիքները մոնչում են, ծառանում կատաղօրէն և հազար ու մի ցաւագին յուշեր, պատկերներ վերստին գլուխս են պաշարում, որպէս ովկիանոսի անհունից յոգնած թռչուններ, որոնք չեն հեռանում կայմից:

Վերջալոյսի ցուլքերը մեղմիւ մարեցին ծովի վրայ. հեռուն՝ արեւմուտքում լոյսերը մեռան, ծովափի լեռների լանջերին ստուերները քաշւեցին խօշարաններով, որպէս պատանած մեռելների թափօր: Երկինքը նախ կարմրեց ինչպէս արիւնի դաշտ, ապա կապարի գոյնով ծանրացաւ ծովի վրայ: Մեռնող օրւայ տրտմութիւնը սուգի պէս բռնեց հորիզոնը, ու ծովը կապտեց. ապա երեկոյեան հովի առաջ մեղմիւ փրփրեց: Խաւարն իջաւ, ծովի խաւարը, յանկարծ ու միապաղաղ, ինչպէս մի անհուն քօղ առանց ծալքերի, առանց երանգների, որ մի

(1) Այս տողերը գրուած են Պոլսէն կովկաս վերադարձիս 1918ի Նոյեմբերին, նախ վրայ:

վիթխարի աներեւոյթ ձեռք շտապով փոեց ու անցաւ: Ու գիշերւայ հետ մի ծանր ու անորոշ ցաւ հոգուս վրայ թառեց անէծքի պէս: Մօրս մահը յիշեցի և հօրս հոգեվարքը, երբ ես այնպէս փոքր էի, ու այնպէս անսպաշտպան ու տրտում որբուկ, ու յիշեցի նաև, որ մեր գիւղում մեռելները երբէք դազաղ չունին, և գերեզմաններն առանց քարի շուտ են կորչում: Ու յիշեցի, որ մեր աշխարհում որբեր շատ կան, շատ, շատ, որոնք օրւայ այս խոհուն ժամին տրտմօրէն լալիս են իրենց մայրերի մահը և հայրերի կարմիր հոգեվարքը:

Հսկումի գիշեր է ինձ համար:

Կ'ուզէի բոլոր անյայտ, կորած շիրիմների վրայ խոունկ ծխել այս պահուն:

Ահա մտածումս պաշտամունքի երկիւղածութեամբ դառնում է ՆՐԱՆՅ, որ այլևս չկան ու գերեզման չունին: Չորս ամիս առաջ այս իսկ ճամբաներում, այս իսկ ծովի վրայ գունատ հաւատունէի տակաւին, թէ նրանք կան: Այնպէս դժւար է ընդունիլ մեծութիւնների անէացումը: Եւ յետոյ մեր յաւիտենական խեղճութեան մէջ կեանքի այս անծայր թշւառութիւնների հանդէպ, մեր հոգին որպէս գերագոյն յենարան, կառչում է պատրանքին, յոյսին: Ուզում ես հաւատալ, որ անգամ բարբարոս մարդու մէջ հին արիւնոտ զազանը այլ ևս այնպէս սարսափելի չէ, որ նախնական մարդու էութեան միջին խորշերում, խղճի մի մոռացւած անկիւնում կարեկցութեան ասեմ, թէ՛ բա-

րուժեան մի ցոլք է պլպլում, որպէս մի խաւար
ներքնայարկում մի աղօտ կանթեղ: Ուզում ես հա-
ւատալ, որ ամենավայրագ ձեռքն իսկ չի գօրի, չի
բարձրանայ երբ առջեւն է կանգնած այնքան վճիտ
արդարութիւն, այնքան հարուստ, այնքան պերճ
մտածումներ: Ով և լինի այն մոլեգնած թշուա-
կանը բաց անապատում, ուր Աստուած այնպէս
մօտ է, ի՞նչպէս կարող էր աստուածային կայծը մա-
րել մի Վարուժանի, մի Սիամանթօի: Ամենանախ-
նական վայրենիներն իսկ լուսաբացին մանուկների
պէս ժպտուն են արեւի ցոլքերին, ի՞նչպէս կարող
էր Թիւրքը չժպտալ մտածումի, գեղեցկի այսքան
շքեղ արշալոյսներին:

Այսպէս էի խորհում, հաւատ ունէի ու չէի
կեղծում, երբ յոյսի խօսքերով էի հանգստացնում
Հրաչի, Վարդգէսի, Գրիգոր Զօհրաբի, Զարդար-
եանի հա՛յրիկ, հա՛յրիկ հեծեծացող գաւակներին.
սին սփոփանքի համար չէր, երբ հաւատով ժրպ-
տում էի խաժակի փոքրիկներին և յուսատու լու-
րեր ուղարկում Ակնունու պառաւած մօրը, որ տա-
րիներից ի վեր ակնդէտ սպասում է իր ազիզ գա-
րիբին և այդ սպասումով փախչում է գերեզմանից:
Եւ յուսով ժպտում էի ամենքին, ամենքին բոլոր
մեր մտերիմների հարազատներին, որոնք տարիսե-
րից ի վեր աչքերը ճամբին, ականջները ձայնի,
մնում են զբան թրխկոցին և ծանօթ ոտնաձայնին,
որ չկայ, չը կայ. . .

կե՛ղծ վարուժան, Սիմոնի դագաղի վրայ ասա-
ցիւր՝

«Հա՛րս, ճրագը բեր». . .

Քո և ընկերներիդ գերեզմանները որոնելու հա-
մար ո՛չ մի ճրագ չը մնաց. մեր բոլոր օջաղների
լոյսերը խաւարեցին.

«Հա՛րս, ճրագդ մա՛րէ. . .»

Եւ այժմ՝ երբ փախչում եմ Մեծ Եղեոնի քա-
ղաքից, հոգիս յոյսից ու հաւատից թափուր՝ մեղ-
միւ հեծեծում է խաւարի մէջ: Սփոփիչ պատրանքը
չքացաւ. թիւրքը ե՛ւ աստուածային կայծը գիտէ
մարել:

Ու ծովից հանդարտ բարձրանում է երեկոյեան
մշուշը և նրա ծալքերի հետ մի անհուն թախիժ
սիրտս է սղմում: Բաց, անեզր ծովը խոկում է ինձ
հետ. ալիքները սարսուռ ունին մտածումի, և խա-
ւարը՝ խուլ, անորոշ տնքոց:

Անապատներում բարբարոսներին կոխան եղած
ու փոշիացած մեր հարիւր հազարաւոր հարազատ-
ների համար արցունքս քիչ է. մեր մայր հողն է
մորմոքում նրանց համար ծանր ու թաւ հառաչան-
քով:

Ես՝ որ տրտում երգասացն եղայ ցեղիս վիթ-
խարի Տառապանքին, այսօր, գիշերային այս մե-
նութեանս մէջ միայն ձե՛զ համար արցունք ունիմ,
ո՛վ մտածումիս եղբայրներ:

Ահա հոգիս բաց խորան է ձեր նուիրական յուշերին, ուր ինքս եմ քուրմն ու խնկարկուն. ո՛չ յուղարկաւոր ունիմ, ո՛չ թաղում, ո՛չ գերեզման. մենակ եմ բուրվառարկու ձեր նուիրական պատկերներին:

Մենք պայքարում ենք դեռ, ու մեր ճամբան դաժան ու հեռու, ձեր հգոր շունչին ենք կարօտ, ձեր բրոնզէ սգուն ու կամփին. ահա ձեզ եմ փրնտոում այս գիշեր, ձեր դիւթիչ պատկերներն եմ պրպտում յոգնած երեւակայութեանս մշուշի մէջ:

Ո՞վ էք դուք, որ այսպէս յամրաքայլ ու վեհափառ անցնում էք անապատների դեղին մշուշի միջով. ճանաչում եմ ձեզ, ձեր ազնւական ճակատները գիտեմ, ձեր հրացայտ աչքերը, ձեր դէմքերի պայծառութիւնը:

Եղբայրնե՛ր, եղբայրնե՛ր, դուք մարտի, գրչի, մտքի, սիրոյ, տանջանքի իմ եղբայրնե՛ր. ձեր ծւատած միսերը ցասկոտ արեւը կերաւ անապատներում և ձեր կրունկները բարկ աւազներն ու իժերը կրծոտեցին: Զը յոգնեցի՞ք, ահա հոգուս մէջ մի անհուն խորան կայ ձեզ համար, ընդարձակ՝ որպէս ծովը և սուրբ՝ որպէս ձեր արիւնը. հանգչեցէ՛ք, հանգչեցէ՛ք, դուք իմ յոգնած ու տառապած եղբայրներ, դուկ վաստակարեկ ուխտաւորներ ազատութեան կախարդական տաճարին, դուք քուրմեր ու ողջակէզներ տատուածային կրակին: Հանգչեցէ՛ք, հանգչեցէ՛ք, չէ՛ դուք շատ էք յոգնած: Ահա հոգիս խորան է ձեզ համար:

Ո՞վ էք դուք, որ ուխտաւածների երկիւղած թափորով անցնում էք այսպէս դժարին ճամբաներով. ճանաչում եմ ձեզ ձեր ճամբաներից, որով միայն դուք գիտցաք անցնիլ, դուք, որ ձեր ցեղի խիղճը շալակած գնում էք բաղխելու Աստծու փակ դռները: Զո՛ւր է, զո՛ւր է, բոլոր աստուածները վաղուց են մեռել, և նրանց տաճարները վաղուց են աւեր, ո՛չ դուռ կայ բաղխելու, ո՛չ գլխովիւն ու արդարութիւն հայցելու երկնքից: Մի Աստուած կայ կենդանի ու նա անյայտ է, որպէս խիղճը տիեզերքի. մի տաճար կայ կանգուն, որ այնպէս հեռու է, որպէս երազն անհունի. յաւիտենական արդարութեան տաճարն է այն. ու հազար հազար սերունդներ մարել են նրա դաժան ճամբաներում, ինչպէս դուք փրշրեցիք չարիքի կրունկների տակ: Եղբայրնե՛ր, եղբայրնե՛ր, իմ նահատակ եղբայրներ. ե՛ւ ձեր խաչը ծանրէ, ե՛ւ ձեր ոսկորները մաշւած անիրաւութեան անծայր առապարներում. հանգչեցէք, հանգչեցէք. չէ՞ դուք շատ էք յոգնած: Ահա հոգիս խորան է ձեզ համար:

Ո՞վ էք դուք, որ մրրկի պէս անցնում էք սուրալով, և արիւնը շատրւանի պէս շփում է երկնքի ճակտին ձեր բաց վէրքերից. ճանաչում եմ ձեզ, գիտեմ, ցասում ունիք, ձեր հրաբուխ հոգիների ժայթքումը: Ձեր ատամների կրճտոցն եմ լըսում, և ձեր բուռնցքների ճարճատումը: Հանգի՛ստ, հանգի՛ստ գուր է փոթորկումը ձեր հոգիների: Ձեր արիւնով զրւած մեծ զիրքը կայ, որ հազար, հազար

սերունդներ պիտի կարգան և նրանց աչքերում ձեր աչքերի ցոլքն է, և նրանց հոգիներում ձեր արդար ցասումը, և նրանց բաղուկների մէջ ձեր կորովը, և նրանց շրթունքներին ձեր պատգամները նւիրական: Լսո՛ւմ էք դոփիւնը ոտների և խուլ դրնդիւնը հեռաւոր: Այդ ՆՐԱՆՔ են գալիս, նրանք, որ պիտի գան, իսկ դուք հանգչեցէ՛ք, հանգչեցէ՛ք, չէ՞ դուք շատ էք լոգնած. դուք վաստակաբեկ ուխտաւորներ ազատութեան կախարդական տաճարին: Ահա հոգիս խորան է ձեզ համար:

Ծովը ետում է, ծովը փրփրում. ալիքները մրտածուժիս սարսուռն ունին, և խաւարը մի անծայր տնքոց, որ հոգուս հառաչանքն է նրանց համար, որոնք այլ ևս չը կան ու գերեզման չունին:

Ա. ԱՅՐՈՒՅԵԱՆ

Արիւնեբաւ սպարտամարմեր Ղամալու գիւղի

ՀԱՅԱՍՏԱՆ ԱՆԿԱԼՈՒ

(Մենք անկեղծ զինուոր ենք) եղանակով

Յաղթող քաջ զինուորներ կուգան քայլերգով
Փառապանձ դրրօշակ փողփողի փայլով,
Օրիորդ, պատանիք բոնեն անա պար,
Ուրախ են ամէնք՝ սրտով շնորհակալ:
Մեծ տօն է այսօր, Անկախ Հայաստան
Կեցցէ աննրկուն:

Հեռացաւ խոր ձմեռ, անա պերճ գարուն,
Կորաւ պիղծ բոնութիւն, ազատ է հայ տուն,
Ծաղկով զարդարուին ամայի դաշտեր
Կործան գիւղ աւեր, շինուի, հաստատուի:
Սէգ Հայաստանի Հանրապետութեան
Կեցցէ աննկուն:

Եփրատ ու Մայր Արաքս գոռան մոնչեն,
Ճորոխն ու հրրազդան անուշ մրմնջեն,
Մեծ աւետաբեր Հայոց դաշտերուն,
Բիւր բարիքներով տի լցուի հայ տուն:
Կայտուն մանուկներ, գոչենք միաձայն
Կեցցէ Հայաստան:

Մասիս ու սուր Սիփան ձիւնով շողշողուն
Իրար ողջոյն կուտան լի սիրով գեղուն,
Աղբիւրներ բիւր ունի բիւրածը ծաղկուտ
Օրհնենք կը տեղայ, ոչ գնդակ կարկուտ:
Յնձայ Այրարատ, քաջ վառպուրական,

Կեցցէ Հայաստան:

Դարերու տառապանք պատմութեան բաժին,
Քաջարի հայ մարտիկ վանեց թշնամին,
Ազատութեան սուրբ ջահ մեր ձեռքը բռնած՝
Սէր, լոյս, ներշնչենք Ազգիս փառափանծ:
Հա՛յեր, ալ գործենք, ազա՛տենք ահա,

Քաջ Ազգ թող ցնծայ:

Թող ողին հայրենի գայ թեւատարած,
Սաւառնի սարէ սար թոխչքով յաղթապանծ,
Սուգ, վիշտ ու տխրութիւն չքանան անհետ,
Թող կորչի խաւար չարիքն ալ իր հետ:
Կեցցեն հայ քաջեր, գոչենք միասին,

Անկցի թշնամին:

ՔՐՕՖ. Ա. ԽԱՉՆԱՏՅԱՆ

Սանսաարեան եւ Կեդրոնական վարժարաններու
Նախկին բազմերակիտ անօրէնք

ԹԱՂԵՑԷ՛Ք ԹԱՂԵՑԷ՛Ք

— Ի՞նչ է այս վիճակդ տէր պապա:

— Աստուծոյ թաղումը կը կատարեմ տղաս: Այսքան զուլումի առջեւ միայն դիակները կրնան լուռ մնալ, անոնց միայն ներելի է քար անտարբերութիւնը: Աստուա՛ծ, մեր պապերուն անուշ, տոհմիկ և ողորմած Աստուածը մեռած է մեռած. ամբողջ հայութիւնը յուզարկաւորութիւնը կը կատարէ՛ խենթօրէն զոհելով անձը, ինչքը և պատիւը...:

Թափթփած, բեռնակրի տարազին տակ ծըպտուած բաւական զարգացած քահանայ մըն էր Տէր Նորայր: Մանկութեան մատաղ հասակէն բողոքականութեան կրօնական բովին մէջ թրծուած էր: Տարիներ շարունակ Աստուծոյ սեղանին առջեւ վիզը ծուռ աղօթած, չի գործուած մեղքերու համար թողութիւն խնդրած էր: Իսկ այժմ երեսի վրայ թողլքուած, զազաններու ձեռքը խաղալիք դարձած էր թէ ինք և թէ իւր հաւատարիմ ոչխար հօտը:

Առաջին անգամ երբ վրանս այցելեց, չի ճանչցայ. իւր խնկարոյր Օրհնեայ Տէրը մեծ զարմացումի ենթարկեց:

— Ի՞նչ է այս վիճակդ տէր տէր, ո՞ւր է տա-
րազդ...:

— Տարա՞զ, այլեւս տարազ չունիմ, զայն յա-
ւիտենականօրէն Աստուծոյ դագաղին ծածկոց բրի:
Այդ ալ շատ տեսաւ, անով իւր գլգլտած մարմնոյն
յետին մնացորդները ծածկել ուզեց: Տուի՛, երեսին
է այս շարանցի...:

— Խնդրեմ Տէրտէր պատմէ, ի՞նչ ունիս, ի՞նչ
անակնկալ վերիվայրումի պատճառը:

— Պիտի թաղեմ, պիտի թաղեմ, անպայման
պիտի թաղեմ այս հրեայ Աստուածը որ դարեր շա-
րունակ ուզեցինք հայացնել: Մեր կտրիճներուն բո-
սոր արիւնով ներկեցինք իր պատմութեանը: Բայց
ապշութիւնը վերջ մը ունի, խենթերու, ցաւա-
դարներու աստուծոյն պէտք չունինք այլ եւս, կը
հասկնա՞ս: Եօզղատցի եմ, ջերմնոանդ մշնուորտի
մէջ սնած աստուածաշրջական պարբերութիւննե-
րով խճողած եմ մտքիս թարմ խորշերը որ այ-
սօր կ'ուզեմ խլել և երեսին շարթել: Այս ծանր
լուծը սիրով ընդգրկեցի, խոր համոզումով քարո-
զեցի կարծեցեալ վսեմ գաղափարները: Ներեցի
և ներել սորվեցուցի, սակայն այսօր կը տեսնեմ թէ
բոլորն ալ սուտ է, բոլորն ալ կեղծիքի քօղին տակ
ծածկուած անուշ զեղահատներ են որ մեզ ջնջեցին:
Եօզղատէն 200 կտրիճներու հետ գիշերանց անա-
կնկալօրէն ձերբակալեցին և ճամբայ հանեցին: Եօ-
թը դաւակ ունիմ որոնցմէ վայրկեան մը իսկ չէի
կրնար դատուիլ բայց այսօր չեմ գիտեր թէ ո՞ր

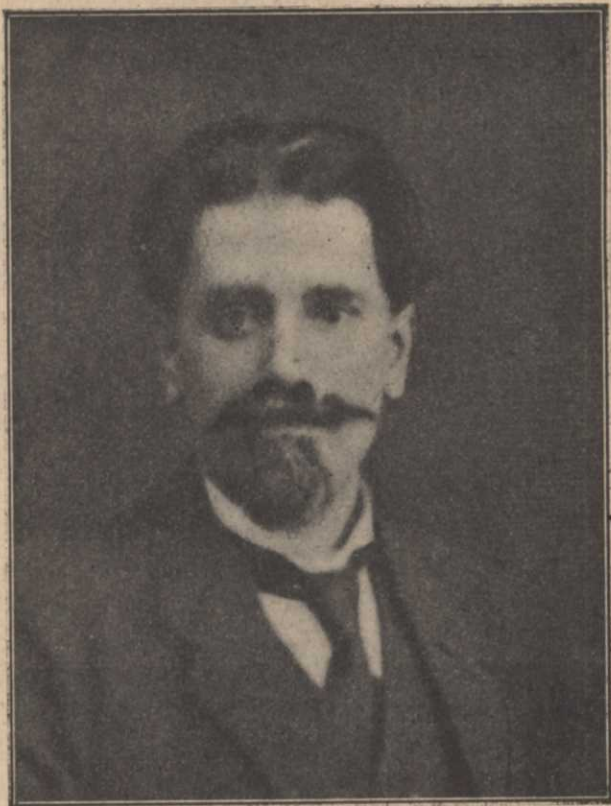
անծանօթ քարերու, մացառներու տակ անօթի ծա-
րաւ կը գալարուին: Ա՛խ եօթն ալ իրարմէ մէյ-
մէկ տարի պղտիկ, շուքիս տակ ճլվլուն թոչուն-
ներու պէս կը մեծնային: Իսկ իմ քաշած տան-
ջանքներ՝ս...: Կը տեսնես այս մօրուքս, շատ մը
եպիսկոպոսներ կը նախանձէին: Ճամբան լպիրշ
ոստիկան մը այս օժուռն մօրուքիս վրայ քարիւղ
լեցնելով այրեց: Մագապուր աղատեցայ: Լափող
բոցին ի տես խենթի պէս երեսս հողերուն մացառ-
ներուն, քարերուն սկսալ քսել:

Օրհասական գալարումներու տակ մոնչող առիւ-
ծի նման գլթութիւն, կեանք մուրացի, ոչ ոք լսեց
այդ անգնդախոր հառաչանքներս: Խնդացին վրաս,
ծաղրեցին զիս: Աղատեցա՞յ, փա՛ոք ոստիկանիս,
ան նորէն խղճի եկաւ, փա՛ոք դրամի՛ն, ա՛ն միայն
կըցաւ արգելափակուած խիղճերը արթնցնել: Թա-
ղենք այդ Աստուածը, խենթերուն ձգենք այս կրօն-
քը, մենք, նոր և առողջ կրօնք մը պէտք է ստեղ-
ծենք եթէ կ'ուզենք փրկուիլ, եթէ կ'ուզենք ստեղ-
ծագործող մեր ուժերը ունայն տեղը չի վատնել...:

Ըսաւ և խենթի պէս վրանէս դուրս թռաւ:
Գաղթականները Օսմանիյէ կը թափէին, խժոժու-
թիւնները կը սաստկանային:

Քահանային ձայնը դեռ ականջիս կը հնչէ:

— Թաղենք, թաղենք...:

ԲԺԵԿ ՀԱՄՕ ՕՉԱՆՋԱՆԵԱՆ

Անդամ Հայաստանի Հանրապետութեան
Փարիզի Պատուիրակութեան
և. Հայաստանի նորընտիր խորհրդարանին

ԱՐԵԱՆ ԿԱԹՒԻԼԸ

Ռ. Զարդարեանի Անձն Յիշատակին

Հայրենական ծիծեռնակները տրտմազին տարմերով
եկան թռչիլ հոգիիս վրայ երազիս մէջ, ինձ բերին
Բուսած շիրմիդ կամարին վրայ, կանանչի ծիլ մ'հո-
գեթով,
Հոն կը շողար քու հուր սրտէն հոսած կաթիլն
արիւնին:

Խորհրդանոյշ անոր փայլէն, վառեցի ջահն երազիս,
Տըրտում սիրտըս փոթորկեցաւ, ամբուռներով վե-
րբստին,
Լացաւ մեղմիկ՝ արցունքներով, լացաւ երկար իմ
հոգիս
Ծունկի եկած առջին լուսեղ այդ արիւնի կաթիլին:

Երկիւղազին շօշափեցի զայն մատներով դողդոջուն,
Վըրիժագոռ ամպրոպներու ձայներ անկեց ինձ եկան,
Ու բոցավառ ճաճանչներու ուժեղ ժայթքում մը
անհուն
Ունեցաւ ան, որ զիս քօղեց պատանքով լոյս-ծիա-
ծան:

Ծիծեռնակներն ինծի ըսին թէ պահած են հոգատար
Ըստուերին տակ իրենց թեւին, զայն ջերմին դէմ
արեւին,
Թէ սրտերու մէջ պիտ' թափին հոգիիդ լոյսը պալ-
ժառ
Ալիքներն ալ փրփրակոհակ քու ամենի վըրէժին:

Քաղցըրու թեան վըրայ անոր լացի արցունքը սրտիս,
Ծիծեռնակները թեւ առին արտասուագին տարմե-
րով,
Անոնք առին իմ խորունկ սուզը անփարատ, ու հոգիս
Պրկող ցաւին հետ կարօտըս և սրտիս սէրն ու գո-
րով:

Թեւ առէք շուտ ծիծեռնակներ թուէք անցէք սահ-
մաններ,
Տարէք արցունքս եղբայրական նահատակին թան-
կազին,
Որ կը նիրհէ հեռո՛ւն անյայտ հողերուն մէջ սրգա-
ւէր
կանանչն անոր հողակոյտին ցօղէք շիթովն ար-
ցունքին:

Փըշըրուի կուրծքը քընարիս, մատներուս տակ հըն-
չելէն,

Իր տրամուխեան լացող տաղերն հեծեծագին,
արիւնոտ,
Թեւ առէք շուտ ծիծեռնակներ, կապոյտին տակ
լուսեղէն
Տարէք սիրտըս արցունքիս մէջ, իր շիրիւին ան-
ձանօթ:

1919 Մարտ 19,

Ատիս-Ապապա

ՎԱՆԻՆԱԿ ՄԵՔԻԱՐԵԱՆ

Ռ. ԶԱՐԴԱՐԵԱՆ

Տաղանդաւոր գրագէտը

ՓԱՌԱՅԵՂ ՕՐԵՐ

Միք. Վարանդեանին

Բքաշունչ ձմեռը կորաւ, գնա՛ց հայրենի աշխարհէն: Բքաշունչ ձմե՞ռ, ցուրտ, սասանեցուցիչ հեղեղներով, թէ՞ կատղած հրաբուխ հրաշէկ, համայնակուլ լավայով: Ո՞րը: Ա՛հ, յաւերժական, ողբերգու աչքերով միայն չնայի՛նք զուլումի, արիւնաներկ երկրին, որուն զմրխտեայ լեռանց մշկահոտ կողերէն կենծաղիկներն ու կարմիր կակաչները իրենց աղու թերթիկները բացած, խօլօրէն կը ժպտին Հայաստանի աննման զարնան: Յուսարե՛ր գարուն, որքա՞ն անուշ են քու թովիչ արեգակիդ ոսկի ճառագայթները, եւ որքա՞ն գեղեցիկ զուլալ առուակներուդ մարգարիտ փալփումները սաղարթագարդ պուրակներու խորհրդաւոր գրկին մէջ:

Հայաստա՞նի գարուն, դո՛ւն չքնաղագեղ կոյս, հագա՛ր պարծանք վարդակարմիր հորիզոններուդ, որոնց հրավառ արզանգին ալքերէն զգլխիչ արշալոյսը բոցավառեցիր այս ցուրտ ու ցաւօտ օրունան: Օ՛ աննման արշալոյս պաշտելի հայրենիքիս, թո՛ղ իմ կարօտակէզ հոգին արբենայ քու եղեմական երանգներուդ հոգեզուարճ ցոլքերովը, ու զերթ թի-

Թեո սիրակարօտ, անմահական յոյգերով խայտայ
յաւէտ:

Օ՛ իմ ցաւատանջ, արփագնդ հայրենիք, դուն
որ անհամար դարերու արեան ճապաղիկներուն և
աղի արցունքներուն մէջէն գիտես ապրիլ ու ժրպ-
տիլ ինչպէ՛ս զեղանի աստղերը քու թովիչ երկ-
նակամարիտ, հազա՛ր ողջոյն բարձրաբերձ լեռնե-
րուդ ձիւնածածկ կատարներուն որ դարերու սառ-
նամանիքի մէջէն քաջարի պահակներու նման, ար-
թուն կը հսկեն անծայրածիր սահմաններուդ: Ող-
ջո՛յն Արարատեան դաշտիդ ծոցւոր արտերուն,
Սուրբ Յակոբայ երկնապարզեւ աղբիւրին, Սիփա-
նի սէգ սարերուն, Արագածի արծաիկի բոյներուն,
Գայլատւայ արծաթաշող լճակին ու կիլիկեան ար-
գաւանդ հողերուն:

Պանդուխտ, դարիպ Հայեր, սլացք տուէք ձեր
մխացող հոգիներու ծւէն, ծւէ՛ն պատած թեւե-
րուն ու թռէ՛ք Հայաստան՝ ըմբռնելու անոր ակ-
նաստիղ գեղեցկութիւնը բնութեան, կեանքին ու
ազատութեան: Ուշ գրէ՛ք սա պատմական, փա-
ռայեղ օրերուն, երբ ոճիրի, գեխութեան ու պոռ-
նկութեան զազիր ու նանիր գարշ ոստանները
ահագնադղորդ շառաջներով փուլ կուգան վրէժխըն-
դիր հարուածներու համազարկ տարափին տակ,
եւ որբացած, դալկադէմ հայ աղջիկներ կուսական
մատներով, ապրշում թելերէ կը հիւսեն ազատու-
թեան ու անկախութեան յաղթական դրօշակը պատ-
մական հայրենիքին:

Պի՛շ, պի՛շ նայեցէք բիւրաւոր որրուկներու վճիտ աչքերուն, տեսէ՛ք այնտեղ թագուն կայծերը ժպտուն, յոյսին երկիւղած հաւատքին ու թունաւոր վրէժին: Ա՛հ, մեր ամենի հսկայ լեռներուն ծանրութեան չափ կրանիթեայ կամք կայ Հայ ցեղին առեղծ-լածային էութեանը մէջ պարուրուած: Ու որքա՛ն կ'արգահատիմ ես բոլոր թոյլերուն ու անահաւատներուն, որոնց մաքի ճրագներուն անթափանցելի կը մնան միջնշաղի տակ ծածկւած աղամանդեայ, արգասաբեր արշալոյսները Արաքսի ու Եփրատի կանաչորակ հովիտներուն:

Չէ՛, անաժօթ դահիճներ դուք, չէ՛ք կրնար տիեզերքի անխափան օրէնքները ջնջել, լոյսը խաւարով հալածել, հաւատքը հուրով ու սրով այրել, յոյսը արիւնով խեղդել և կորովի, ընդունակ ցեղ մը եաթաղանով անճիտել:

Ի ծովէ մինչե՛ւ ի ծով, թող գոռ շեշտերով յայտարարւի բոլոր բռնապետներուն, թէ քանի կապրին բուռ մը սրտցաւ հայեր աշխարհի վրայ, Հայն ու Հայաստանը պիտի մնան յաւէ՛տ անբաժան մասեր իրարու՝ ժամանակի անհուն և անսահման հոլովոյթին մէջ, որավհետե՛ւ ամենակարողն Աստուած, երբ շունչ տուաւ առաջին մարդուն, իր կոխած գետինը մաս մը գողցաւ աստուածային, անմեռ ուժէն և փոխանցեց զայն թորգոմի զարմէն Հայ քաջ ցեղին:

ՏՕՔԹ. Ա. ԹԱԳՈՐԵԱՆ

Ապրիլ 25, 1919 Նեկրորոն
(Կիպրոս)

Որբուհիներ ապաստանարանի մանկիկ առաջ

Դ Ր Օ

Յայտնի Ֆերոս եւ այժմ Հայաստանի զինուորական
նախարարի օգնական

ԿԱԽԱՐԴԱԿԱՆ ՏԱՃԱՐԸ

Պ. Ա. ԱՅԱՐՈՆԵԱՆԻՆ

«Ես մի գունատ եւ յոգնած ուխտաւոր եմ
մի անձանօթ աստուածութեան կախար-
դական Տաճարի...»

Ո՛չ նրա տեղը գիտեմ եւ ոչ անունը, միայն
կաղապարն է իմ հոգում եւ ականջնե-
րիս մէջ յարատեւ զնգոցը կայ, այն
զանգակների ձայնն է կախարդական
Տաճարի այն անձանօթ աստուածութեան...

Հայնացքս հորիզոնին յառած եւ մաշուած
ցուպը ձեռքիս, ես ողջ կեանքս քայլում
եմ դէպ ի կախարդական Տաճարը ան-
ձանօթ աստուածութեան...

Կր համի՛մ արդեօք, ես՛ յոգնա՛ծ ու գունատ
ուխտաւոր կախարդական Տաճարին...»:

Ա. ԱՅԱՐՈՆԵԱՆ

I

Դ Է Պ Ի Տ Ա Ճ Ա Ր

Մաշուած ցուպը ձեռիդ, գունա՛տ, ո՞ւր ես գնում,
ուխտաւոր,

Ա. յս ԱՐՅՈՒՆՔԻ ՀՈՎԻՏԻՅ շտապումով անսովոր:—

Ուխտի եմ գնում ես դէպի կախարդական Տաճարն այն,
Գատարկ սափորն իմ ուսին, ուխտի եմ գնում
լուեկայն,
Ներկայել իմ սգաւոր սրտի իղձեր և կարօտ
Աստուածութեան անծանօթ:

Գատարկ սափոր. . . — Եւ ա՞յդպէս ուխտի կը գնաս
դու, անցորդ,
Աստուածութեան անծանօթ: Յաժ իջեցրու, է՛յ սա-
փորդ:
Վերջին կաթիլ մ'արցունքի, ո՛ւր ՎԻՇՏը ժայռ է
դառել
Եւ որ ցաւոտ կապքերիս տակ բիւրեղանման է սառել,
Բիւրեղանման այնտեղ սարել է Արցունքի Հովիտն ողջ,
Բոլոր լացող մայրերի ստուերներովը դողդոջ. —
Դի՛ր քո դատարկ սափորի մէջ: Ապա տխո՛ւր խոպան
Շարունակի՛ր քո ճամբան:

— Մաշուած ցուպը ձեռիդ, մոա՛յլ, ո՛ւր ես գնում ուխ-
տաւոր
Այս ԱՌԻԻՆԻ ՕՈՎԻ միջից վրդովումով խելացնոր:

— Ուխտի եմ գնում ես, ո՛ւխտի, դէպի Տաճարն անա-
նուն,
Սափորն ուսիս ուր վշտի կաթիլ մ'արցունք կայ
սարսուռն.

Մատուցանել եմ գնում, ես արցունքոտ այդ անօթ
Աստուածութեան անծանօթ:

—Արցո՞ւնք, էհէ՛, միթէ՞ կարծում ես աստուածն այն
անծանօթ

Չունի իր ցօղն որ լինի քո արցունքին նա կարօտ:
Ցած դիր սափորդ: Հուսկ կայլակն, էյ, վարդագեղ
արիւնի

կողերիւմէ՛ջ՝ ուր խոցերն ոճրածարաւ դաշոյնի
կան, որտեղ Ծոփն Արիւնի ողջ մակրդուել է բոսոր,
Որդեկորոյս հայրերի ուրուներովը բոլոր,—
Դի՛ր սափորիդմէ՛ջ արցունքոտ: Ապա ամուկ ևխոպան
Շարունակիր քո ճամբան:

—Մաշուած ցուպը ձեռիդ, հիւծա՛ծ, ո՞ւր ես գնում,
ուխտաւոր,

ՄՈՆԻՐՆԵՐՈՒ ՄԱՐՁԻ միջից դու վագ ի վագ և
մոլոր:

—Ուխտի եմ գնում ես դէպի այն Տաճարն, հէ՛յ,
դիւթական,

Սափորն ուխտ՝ ուր արցունքի և արիւնի շիթեր կան:
Գնում եմ ես ներկայել, ա՛յ, արիւնոտ այդ անօթ
Աստուածութեան անծանօթ:

—էլի արի՛ւն... դու կարծում ես թէ աստուածն այն
անծանօթ

Չունի՛ գինի՛, որ լինի քո արիւնի նա կարօտ:
Ցած դի՛ր սափորդ: Պահել եմ մի կուց աճիւն և մճիր
Անպծառ, (1) հանգած իմ թոնրից՝ ուր զուարճացել է
Ոճիր.

Ճարճատունով փլատակների հայրենի շէն գիւղերին
Որոնցից մարզն է կազմուել աճիւնների աշխարհին:
Լի՛ց զայն արնոտ սափորումք: Ապա մի՞թին ու խոպան
Շարունակիր քո ճամբան:

Մաշուած ցուպը ձեռիդ, հալա՛ծ, ո՛ւր ես գնում
ուխտաւոր
ՄԵՌԵԼՆԵՐԻ ԴԱՇՏԻ միջից դանդաղելով ակնկո՛ր:

—Ուխտի եմ գնում ես դէպի Տաճարն այն, հէ՛յ, լու-
սանեմ,

Արնոտ սափորն իմ ուսին ուր կուց մ՛աճիւն լցրել եմ,
Մատուցանել եմ գնում աճիւնալիր այդ անօթ
Աստուածութեան անձանօթ:

—Ուխտի՛ ես գնում արիւնընծայ...բարէ՛ աստուածն
անձանօթ

Չունի կայծե՛ր որ լինի քո աճիւնի նա կարօտ:

(1) Անպծառ (գաւառկ. բառ.) անկայծ

Յած զի՛ր սափորդ: Մի չորցած՝ զանկ եմ թազցրել
այս արտում՝

Ուր մորթոտուել են, վա՛յ ինձ, լիկումներով անպա-
տում,

Մշակ որդիկն իմ բոլոր շինարար մաճն ի ձեռին,
Մեռելների դաշտ դարձնելով մեր կենսախայտ ան-
դերին:

Այդ աճիւնին մէջ թաղի՛ր զայն: Ապա դարձեալ
կորդ, խոպան

Շարունակիր քո ճամբան:

Մաշուած ցուպը ձեռիդ, վհա՛տ, ո՛ւր ես գնում,
ուխտաւոր,

Այս ԽԱՍԱՐԻ ԴԺՈՒՄԻ միջից շտապ քայլերով
թաւալզոր

—Ուխտի եմ գնում ես կախարդական Տաճարն այն,
Աճիւնակիր սափորն ուսիս, ուր թաղել եմ զանկ
մոռնայն:

Գնում եմ, հէ՛յ, ներկայել զանկաթակոյց այդ անօթ
Աստուածութեան անծանօթ:

—Գա՛նկ ես տանում, ուխտաւոր...մի՞թէ աստուածն
անծանօթ

Չունի բաժա՛կ որ լինի այդ սին. զանկին նա կարօտ:

Յած դի՛ր սափորդ: Մի խանձոտած վերջին պատ-
րոյգ եմ պահել,
վերջին պատրոյգ՝ որի պլպլան լեզուով ջահել եմ
ջահել
կանաչարեւ մտքեր հազա՛ր և անձանօթ աստուծուն
Աւետարեբը խօսքի շունչով բոց եմ տուել արծարծուն:
Այդ գանկին մէջ ծրարիւր գայն: Ապա բալուտ ու
խոպան
Շարունակիր քո ճամբան:

• •

Մաշուած ցուպը ձեռիդ, կքա՛ծ, ո՞ւր ես գնում, ուխ-
տաւոր,
ՍՐԲԱՎԱՅՐԻ ԱԿԵՐՆԵՐԻՅ դուն կաղն ի կաղ և
անգօ՛ր:

— Դիպի Տաճարն հմալիչ ուխտի եմ գնում սիրտս ի
սուգ,
Գանկաթաքոյց սափորն ուսիս, ուր ծրարել եմ մի
պատրոյգ:
Մատուցանել գնում եմ ես պատրուզակիր այդ անօթ
Աստուածուկեան անձանօթ:

— Մի անլեզու պատրոյգ հէ՞. . . — եւ աստուածն այն
անձանօթ

Չո՞ւնի խորան աստղավառ, քո պատրոյգի՞ն է կարօտ:
Յած ղի՛ր սափորդ: Տեննո՞ւմ ես, սա մի մասունք է
օրհնուած,

Սաչափայտի մի բեկոր, հասկանո՞ւմ ես, ուր լար-
ուած

Մի ցեղի սի՛րտն է գամել, մի Յեղի մե՛ծ՝ այլ գերի,
Հոտաւէտուած աղօթք-խունկով կործանուած բի՛ւր
վանքերի:

Դի՛ր սափորումդ և այդ խաչ: Ապա փշոտ ու խոպան
Շարունակիր քո ճամբան:

. * .

—Մաշուած ցուպը ձեռիդ, ընկճուա՛ծ, ո՞ւր ես գնում,
ուխտաւոր,

Այս վրէժի ՁՈՐԻ միջից դու հեւ ի հեւ, քրտնաթոր:

Ուխտի եմ գնում ես դէպի կախարդական այն Տաճար,
Եւ բարձել եմ մի բազմախառն սափոր ուսին իմ
անճար:

Եւ գնում եմ ընծայել անօրինակ այդ անօթ

Աստուածութեան անծանօթ:

—կա՛ց դու, կա՛ց դու, ուխտաւոր, ցած ղի՛ր մի քիչ
այդ անօթ,

Որ տեսնեմ ի՞նչ ես տանում ձօն աստուծոյն ան-
ծանօթ...:

Արցո՞ւնք, արի՞ւն, աճի՞ւն, գա՞նկ, պատրո՞յգ, մա-
սունք մի... խաչի՞...

Այդ ի՞նչ ուխտ է, է՛յ, անցորդ, հա՞, աստուածն
այն կը հաճի՞ :

Ընդունիլ, ա՛յ քո այդ ուխտն երկչոտնեբրի, տկար
ների...:

Մի շղթայ էլ չե՞ս ուզում որ լինի սափորդ անթերի...:

Ձէ՛, ուխտաւոր դու պանդուխտ,

թէ կամենում ես կատարուի քո մեծ ուխտ,

Ահա կը տամ ես քեզ մի սուր երկսայրի

Իրաւունքի Ոյժն է դա, ՎՐէժն ԱՐԴԱՐ, օ՞ն, արի՛

կապի՛ր մէջքիդ դու զայն պինդ: Ապա խոր՛խտ,

. անխափան

Շարունակի՛ր քո ճամբան... :

II

Տ Ա Ճ Ա Ր Ի Ն Ա Ռ Ջ Ե Ի

—Չախջախ ցուպը ցեոիդ, յոգնա՛ծ, ո՞ւստի կուգաս
դու, անցորդ,

Ուխտաւոր ես այս Տաճարին լուսայորդ:

—Ես ԱՐՑՈՒՆՔԻ ՀՈՎՏԻՑ կուգամ, ուսիս բարձած
մի անօթ,

Ուխտի կուգամ ոտարոպիկ աստուածութեան ան-
ծանօթ:

Ես արցունք եմ բերել նրան, է՛յ, մի՞թէ չէ՛ հնարին
Որ բաց անես ինձ դռներն այս կախարդական Տա-
ճարին:

—Նրան արցո՞ւնք ես բերե՛լ... Օ՛, չէ՛ հնար բնաւին
Որ վե՛՛ս դռները դիւթական այս Տաճարին քեզ բաց-
ուին:

Զախճախ ցուպը ձեռիդ, տրտո՞ւմ, ուստի՞ կուգաս
դու, անցորդ,
Ուխտաւո՞ր ես այս Տաճարին փառայորդ:

—Ես ԱՐԻԻՆԻ ԾՈՎԻՅ կուգամ, ուսիս բարձած մի
անօթ,
Ուխտի կուգամ ես գլխաբաց աստուածութեան ան-
ծանօթ:

Ես արիւն եմ բերել նրան, է՛յ, մի՞թէ չէ՞ հնարին
Որ բաց անես ինձ դռներն այս դիւթական Տաճարին:

—Նրան արի՞ւն ես բերել... Չէ՛ կարելի, օ՛, բնաւին,
Որ սուրբ դռները մոգական այս Տաճարին քեզ բաց-
ուին:

— Զախչախ ցուպը ձեռիդ, տրտո՛ւմ, ուստի՞ կուգաս
դու, անցորդ,
Ուխտաւո՞ր ես այս Տաճարին փառայորդ:

— Ես ԱՐԻԻՆԻ ԾՈՎԻՅ կուգամ, ուսիս բարձած մի
անօթ,
Ուխտի կուգամ ես պիտաբաց աստուածութեան ան-
ծանօթ:
Ես արիւն եմ բերել նրան, է՛յ, միթէ չէ՞ հնարին
Որ բաց անես ինձ դռներն այս դիւթական Տաճարին:

— Նրան արի՞ւն ես բերել... Զէ՛ կարելի, օ՛, բնաւին,
Որ սուրբ դռները մոզական այս Տաճարին քեզ բաց-
ուին:

— Զախչախ ցուպը ձեռիդ, թախձո՛տ, ուստի՞ կու-
գաս դու, անցորդ,
Ուխտաւո՞ր ես այս Տաճարին խնկոյորտ:

— ՄՈՒԽԻՐՆԵՐԻ ՄԱՐԶԻՅ կուգամ, ուսիս բարձած
մի անօթ,
Ուխտի կուգամ ես կրծարաց աստուածութեան ան-
ծանօթ:
Եւ աճիւն եմ բերել նրան, է՛, կը լինի անհնարի՞ւն.
Որ բաց անես ինձ դռներն այս մոզական Տաճարին:

—Նրան աճի՞ւն ես բերե՛լ... Օ՛, անհնա՛ր բնաւին
Որ մեծ դռներն հմայական այս Տաճարին քեզ բաց-
ուին:

—Ձախջախ ցուպը ձեռիդ, հոգա՛ծ, ուստի՞ կուզաս
դու, անցորդ,
Ուխտաւո՞ր ես այս Տաճարին սրբոյրդ:

—ՄԵՌԵԼՆԵՐԻ ԴԱՇՏԻՑ կուզամ, ուսիս բարձած
մի անօթ,
Ուխտի կուզամ ես, սրտաբաց աստուածութեան
անծանօթ:
Ես մի գանկ եմ բերել նրան, է՛յ, չլինի՞ր հնարին
Որ բաց անես ինձ դռներն հմայական Տաճարին:

—Նրան մի գա՞նկ ես բերե՛լ... Ա՛հ, չէ՛ հնար բնաւին
Որ պերճ դռներն հրապուրական այս Տաճարին քեզ
բացուին:

—Ձախջախ ցուպը ձեռիդ, դալկո՛տ, ուստի՞ կուզաս
դու, անցորդ,
Ուխտաւո՞ր ես այս Տաճարին շողայորդ:

—Ես ԽԱԻԱՐԻՆ ԴԺՈՒՔԻՑ կուզամ, ուսիս բար-
ձած մի անօթ,

Ուխտի կուգամ ես, մտարաց աստուածութեան ան-
ծանօթ:

Մի պատրոյգ եմ բերել նրան, է՛յ, կը լինի՞ հնարին
Որ բաց անես ինձ դռներն հրապուրական Տաճարին:

—Նրան պատրո՞յգ ես բերե՛լ...—Ո՛չ, չէ՛ հնար բնաւին
Որ շէն դռները թովչական այս Տաճարին քեզ բաց-
ուին:

—Ջախճախ ցուպը ձեռիդ, վշտո՛տ, ուստի՞ կուգաս
դու, անցորդ,
Ուխտաւո՞ր ես այս Տաճարին աստղայորդ:

—ՍՐԲՍՎԱՅՐԻ ԱԻԵՐՆԵՐԻՅ կուգամ, ուսիս մի,
անօթ,
Ուխտի կուգամ ես, հոգեխո՞վ, աստուածութեան
անծանօթ:

Ես մի խաչ եմ բերել նրան, չլինի՞ր, հէ՛յ, հնարին,
Որ բաց անես ինձ դռներն այս թովչական Տաճարին:

—Նրան մի խա՞չ ես բերե՛լ...—Մնց կա՛ց, հնար չէ, օ՛,
բնաւին
Որ լոյս դռները գրաւչական այս Տաճարին քեզ բաց-
ուին:

—Ջախջախ ցուպը ձեռիդ, ցասկո՛տ, ուստի՞ կուգաս
դու, անցորդ,
Ուխտաւո՞ր ես այս Տաճարին հրաշորորտ:

—Ես ՎՐԷՓԻ ՉՈՐԻՑ կուգամ, ուսիս անեղ մի անօթ,
Ուխտի կ'ուգամ ես՝ սպառնաղէն՝ աստուածութեան
անծանօթ:

Ես դատ ունիմ, դիւցազնական մի մեծ Յեղի Դատն
արդար,

Որ Իրաւո՛ւնք է պահանջում նենդ Աշխարհից ան-
դադար...:

Մի երկսայրի սուր եմ բերել, կ'լինի՞ թէ ո՛չ՝ հնարին
Որ բաց անես կղպուած դռներն կախարդական Տա-
ճարին...:

Ու բացուեցան դռներն յանկարծ ճոնչիւնով անհնա-
րին,

Աստուածութեան անծանօթ կախարդական Տաճա-
րին.....:

III

Տ Ա Ճ Ա Ր Է Ն Ն Ե Ր Ս

Մի դրախտավայր աշխարհ էր մեծ կախարդական
այդ Տաճար,

Նրա հոյակապ կաթողիկէն Արարատն էր վե՛հ,
պայծա՛ոս:
Արծուեթոիչ Ազատ Մասսից մինչ ցլազուխ խորոխտ
Տաւրոս
Մի կամար էր ձգուել հսկայ գերդ ծիածան ուղիա-
հոս:
Զոյգ ծովերից իր շարն հիւսած երկինք գմբէթ էր
Նրան ճահ,
Որի պորտից եօթնաստեղեան Հայկն էր կախուել
որպէս ջահ:
Յանկարծ լսուեց սուրբ Տաճարում զանգակների
ուկեզանգ՝
Գանգիւնը գոռ, թրթռումներով խորհրդազգած,
քաղցրայանգ:
Եւ սիրալանջ սոխակների ասես աննիւթ մի կաճառ
Մեղեղիններն իրան դիւթիչ, գեղգեղներով բա՛րդ,
անճա՛ոս,
Խառնելով այդ զանգակների թրթռումներին բիւր,
անհո՛ւն,
կազմում էր մի վսեմ համերգ, դաշնակուլթեամբ
անանուէն,
Եւ Տաճարի անուշաբոյր մթնոլորտն էր մագնիտում
Մի հոգեզմայլ և կախարդիչ արթեցութեամբ անպա-
տում:
Վեհ խորանի առջեւ կանգնած մի պարթեւազն լու-
սազգեստ
Պատարագ էր ժատուցանում բարձրախորհուրդ և
համեստ,

Չեւքում բոնած ճաճանչաւուխտ ոսկերաժակն հրահոսան՝

Որի միջից կը փողփողէր լուսանշխարն հրաշաջան...:

«Առէ՛ք, արբէ՛ք...», այս է լոյսը՝ որ Տաճարն այս արբազան

Ազատութեան, Արդարութեան հիմերի վրայ անսասան

կը հաստատէ: Նա Գիտութեան և Բարութեան լոյսն է պերճ

Արի Յեղին Մտքին, Սրտին հրաշալի սնունդն ու անվերջ»:

—Քահանան էր խօսում ա՛յսպէս, աչքերն յառած նշխարին՝

Որ լոյսի ակն էր անսպառ տաճարացած աշխարհին:

«Ազատութիւն, Արդարութիւն մեր մարտիրոս Յեղին մեծ.

Թո՛ղ սուրբ լոյսով այս պարարուի նրա հոգին տրտմահեծ:

Ազատութիւն արդարամարտ այս Տաճարին մէջ հսկայ,

Արդարութի՛ւն ազատամարտ այս վեհ Տան մէջ յարակայ:

Ա.յն Գիտութեան և Բարութեան լոյսն է մեր վրայ ծագելու,

Լոյսը մեր հօր Լուսաւորչի.—Ալէլո՛ւիա, ալէլո՛ւ...»:

—Լուսեղէն բիւր պարերի ձայնն էր խառնըւում զուարթայորդ

Հագար ու մի գանգալների գանգիւնին հետ մեծա-
դրորդ:
Խորանին շուրջ պսակաւոր մարտիրոսներ էին
նրանք,
Քաջ դիւցազներ՝ Յաղթանակի բռնած դրօշներ լու-
սերանգ:

«Խաղաղութի՛ւն թող լինի ձեզ...» — Պատկառելի
ծերունին
Ա՛յսպէս դարձաւ լուսապատին, պարզած աջ ձեռքն
անհունին,
Տալու վերջին իր օրհնութիւն: Ակնարկն յանկարծ
բոցափայլ
Ընկաւ հեռուն մի ուխտաւոր նորեկի վրայ անայ-
լայլ...:

«Խաղաղութի՛ւն լինի ե՛ւ քեզ, ա՛յ իմ որդեակ կեն-
սարև,
Դո՛ւ էլ ուխտի ես եկել, հա՞, Տաճարին վեհ և
բարեւ:
Ճանաչեցի՞ր դու այժմ, որդեա՛կ, Հայաստանեայց
սուրբ Ոգին,
Որին, գիտեմ, դու պաշտել ես և պաշտում ես
կաթոգին:
Քո անծանօթ աստուածն է այն..., որին ուխտի ես
եկել,
Որին, գիտե՞ս, լուսախորան, կախարդական Տա-
ճարն էլ, — 4

Ո՛ւր կը տեսնես քո պապերի լոյս-ոգիներն խմբո-
վին,

Լոյս-ոգիները նահատակ իմ քաջ որդւոց նոր և հին,—
Հայաստանն է իր անպակաս լուսթեան մէջ հա-
րազատ,

Դեւերից զերծ, իր սեփական իրաւունքի տէր,
ազատ...:

Երկրպագի՛ր այս խորանին, որտեղ խորհուրդն
սքանչելի

Մի մեծ Յեղի, լուսախմոր այս նշխարի մէջ էլի
Անփշրելի և յարուցեալ մարմին զգեցած անապակ,
Որպէս անծուխ մի պատարագ կը մատուցուի շա-
րունակ...»:

—Կախարդական այս Տաճարում աստուածութեան
այդ անմահ

Ի դիմաց իմ դիւցազն Յեղի կ'երկրպագե՛մ ես կա-
մայ...»:

Ալէլո՛ւիա, ալէլո՛ւիա, ալէլո՛ւիա, ալէլո՛ւ,
Արեւազալն է դրախտավայր Հայաստանին փթթելու:

Ալէլո՛ւիա, Ալէլո՛ւիա, ալէլո՛ւիա, ալէլո՛ւ,
Արեւն անմուտ տաճարակերտ մեր Տան շուտով
ծագելու...»:

—Ջահը ձեռիդ դու, զուա՛րթ, ուստի՞ կուզաս ան-
ցորդ անձանօթ.—

—Կախարդական Տաճարից Աստուածութեան այն
անձանօթ:

—Ջահը ձեռիդ, զո՛հ, ս՛ւր ես գնում դու, ուխտա-
ւոր անձանօթ.—

—Իէպի Տաճարն կախարդական Աստուածութեան
այն ծանօթ...:—

ԳԱՐԵԳԻՆ ՎԱՐԴԱՄԵՏ

Յ Ապրիլ 1919 Երուսաղէմ

(Դպրեկանքի)

ԱՐԱՄ ԱՆՏՈՆԵԱՆ

ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄ

ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄԵԱՆ

(ՅԻՇՈՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐ)

Պզտիկ, համեստ տղայ մըն էր երբ «Ազատամարտ»ի խմբագրութեան մէջ մտաւ: Կարծեմ ուսանող էր տակաւին: Բայց շուտով աչքի զարկաւ՝ հետեւելով Թուրքիոյ ներքին քաղաքական անցքերուն, — որոնք սովորաբար ամէնէն անտեսուած բաներն էին պոլսահայ լրագրութեան մեծագոյն մասին մէջ, — և որոնց մասին յաճախ շատ հարուստ ուսումնասիրութիւններ տուաւ:

Եւ սակայն, լրագրողի խմորը չունէր: Լրագրութիւնը՝ դէպքերն ու իրերը հագուեցնելու արուեստ մըն է: Դրէ՛ք լուսանկարիչ մը և նկարիչ մը միեւնոյն տեսարանին առջեւ: Առաջինին առած պատկերը հաւատարիմ արտագրութիւն մը պիտի ըլլայ՝ բոլոր մանրամասնութիւններով: Իսկ նկարչին վրձնածը թերեւս շատ բան պակաս պիտի ունենայ այդ մանրամասնութիւններէն, բայց այն տեսակ մը արդուզարդը զոր պիտի տայ այդ տեսարանին՝ իր տաղանդին լոյսը տարածելով անոր վրայ, աւելի հրապուրիչ բան մը պիտի դարձնէ զայն: Նուազ ճշմարիտ, բայց աւելի հաճելի, աւելի գրաւիչ: Հարկ կ'այ ըսելու նաև՝ աւելի արժէքաւոր:

Դէպքերու և իրերու հարազատ արձանագրութիւնը չէ որ լրագրի մը արժէքը կը վճռէ: Խըմբագիրը մը կրնայ լուսանկարիչ մը ըլլալէ զգուշանալ, և լաւ կ'ընէ. բայց անպատճառ պէտք է նկարիչ մը ըլլայ, այսինքն՝ նկարչի մը պէս աշխատի: Որոշ ուղղութիւն ունեցող թերթերու համար մանաւանդ, — և արդէն ամէն թերթ, կուսակցական ըլլայ կամ ոչ, միշտ որոշ ուղղութիւն մը ունի, — ոչինչ այնքան վնասաբեր է որքան այդ լուսանկարչի ճշմարտախնդրութիւնը:

Լրագրութեան անդրանիկ հնարիչը թերեւս չէր գիտեր թէ օր մը ի՞նչ սարսափելի գործիք մը պիտի դառնայ այն խոնարհ թերթիկը՝ որուն վրայ օրուան դէպքերը կ'արձանագրէր մանկուծակ պարկեշտութեամբ մը: Այն ատեն՝ երբ նոր հնարուած էր, լուրը նպատակ մըն էր թերթին համար: Բայց այն օրէն ասդին ուր թերթերը որոշ ուղղութիւն մը ունին եւ կը հրատարակուին որոշ հոսանքներու համար, լուրը դադրած է նպատակ մը ըլլալէ, միջոց մըն է պարզապէս: Ահա թէ ինչո՞ւ ճշմարիտ հրապարակագիրը այն չէ որ հայելիի մը հարազատութեամբ կը ցոլացնէ օրուան դէպքերն ու մարդիկը, այլ այն՝ որ այդ դէպքերուն ու մարդոց հոգի մը կուտայ, զանոնք կը մեկնէ կամ կը նկարագրէ իր ընդգրկած ուղղութեան համաձայն, զանոնք միջոց մը կը դարձնէ իր պաշտպանած գաղափարներուն տիրապետութեան համար:

Շատերու թերեւս գայթակղական թուի խըմ-

բազրի դերին այս սահմանումը, գայթակղական անոր համար մանաւանդ, որ այդ սահմանումով՝ ճշմարտութիւնն ալ կը դադրի հրապարակագրութեան նպատակ մը ըլլալէ, ան ալ պարզապէս միջոց մը կը դառնայ հրապարակագրին գրչին տակ: Ինչ օգուտ սակայն որ իրողութիւնը այս է: Բոլոր նշանաւոր հրապարակագիրները մեծ ճշմարտախօսներ չեն, այլ ճշմարտութեան մեկնիչներ, ինչ որ նոյն բանը ըսել չէ: Արդէն ընթերցող մը որ թերթի մը ընդգրկած ուղղութեան կուսակից է, ո՛չ այնքան ճշմարտութիւն, որքան համոզման խորութիւն և համոզելու յատկութիւն կը փնտռէ այդ թերթէն: Վարպետ՝ այն հրապարակագիրն է որ խորունկ համոզումներ ունի և կը յաջողի այդ համոզումները խորապէս արմատացնել ուրիշներու մօտ: Եւ ասոր համար ստիպուած է ամէն բան միջոց մը դարձնել:

Համբարձում Համբարձումեան այս խմորը չունէր: Շատ կարող հրապարակագիրներու ձեռքին տակ կ'աշխատէր, բայց չափազանց ճշմարտախնդիր ըլլալով՝ երբեք չպիտի կրնար լաւ լրագրող մը դառնալ: Ճշմարիտ խմբագիրը՝ վարպետ խոհարարի մը պէս է, միսի նոյն կտորները տուէք երկու խոհարարի, այն եղանակով որով պիտի կրնան համեսել այդ միսի՝ կտորները, շուտով պիտի տեսնուի թէ ո՞րն է բուն վարպետը: Լրագրութիւնն ալ լուրերը համեսելու արուեստ մըն է: Լուրը, — ճշմարտութիւնը ե՞թէ կ'ուզէք, — միսն է, իսկ այդ

լուրը մեկնելու եղանակը՝ համեմն է։ Այնպէ՛ս մը պէտք է համեմել, որ միտը դադրի այլեւս նպատակ մը ըլլալէ, միջոց մը դառնայ համեմը արժեցնելու։

Այդ տարապայման կերպով ճշմարտախնդիր տղան, երբեք չպիտի կրնար ըմբռնել ասիկա։ Շատ անգամ՝ կը զուարճանայինք իր միամտութեամբ, երբ ապշահար կը մնար թէ ինչպէ՞ս հաւասարապէս խելացի ու տաղանդաւոր նկատուող և իրենց բրածին թողածին գիտակցութիւնը ունեցող մարդոց գրչին տակ՝ նոյն միագոյն իրը մէկուն կողմէ իբր սև, միւսին կողմէ իբր ճերմակ, երրորդի մը կողմէ իբր կարմիր, և չորրորդի մը կողմէ իբր կապոյտ կը ներկայացուէր, միեւնոյն համոզման խորութեամբ։

Երբեք չպիտի կրնար «գիտակից» մը ըլլալ, ինք որ ամէն բան ճշմարտութեան ապակիով տեսնելուն՝ էապէս գիտակից մտայնութիւն մը ունէր։ Բայց գիտակից կայ և «գիտակից» ալ կայ։ Ամբողջ տարբերութիւնը զոյգ մը չակերտներու վրայ է։ Ինք՝ կոչուած չէր չակերտաւորներէն ըլլալու։

Բանտին մէջ՝ ամէնէն հանդարտներէն մէկն էր։ Կը խնդար մեզի հետ։ Բայց մեզմէ շատերուն մօտ՝ այդ զուարթութիւնը թերեւս բոնագրօսիկ բան մըն էր։ Ֆիկառօին պէս՝ կը խնդայինք որպէս զի չլանք։ Շատ հաւանական է որ էն առաջ խնդացինք սըրտերնուս խոռվքը հեզնելու, խեղդելու համար, մին-

չեւ որ խնդարով խնդարով այլեւս վարժութիւն մը դարձաւ, և ա'լ խնդացինք նաև այն պահերուն մէջ երբ մահը շատ մօտն էր, մեզի քսուելու չափ մօտ: Ինք հանդարտ էր, և սիրտը խաղաղ, որովհետև տակաւին շատ երիտասարդ էր, հազիւ լոյսին բացուած կոկոնի մը պէս, և կեանքին փոթորիկները դեռ ատեն չէին: Ունեցեր մինչև իր սիրտը իջնելու Օրուան պետական ըմբռնումին համեմատ՝ «մեղա: ւոր» մը չէր իրօք: Եւ յետոյ, այն անուշ տարիքին մէջն էր ուր հերոսութիւնները ինքնեկ են, ոչ խոռվք, ոչ զոհողութիւն, ոչ ալ ճիգ կը պարտադրեն:

Բայց կը խորհիմ որ նոր բոյն շինած տղայ,— դեռ հազիւ ամուսնացեր էր Սիամանթօի քրոջ հետ, — և ետին այնքան սիրելիներ, մանաւանդ այն անփոխարինելի բանը՝ մայր մը թողած ըլլալով, անշուշտ միայնութեան բոպէներու մէջ ինք ալ ենթարկուեցաւ բանտարկեալի և աքսորի կեանքին յատուկ սեւ խորհուրդներու արշաւին: Որովհետև կարելի չէր խուսափիլ այդ խորհուրդներէն: Կ'երեւակայեմ այն տաժանքը երբ մինակ կը մնայինք, միւսներուն հետաքրքրութենէն հեռու, գլուխ-գլխի մեր սէրերուն և վերյուշումներուն հետ: Ապահովաբար մեզ մէջ ոչ ոք կը խնդար այդ բոպէներուն զահանդանքին մէջ: Եւ ամէնքն ալ կը փախէին այդ միայնութենէն, կը փութալին միւսներուն բազմութեան խառնուելու և անոնց հետ կը խնդային, կը խնդային՝ որպէս չի խորհին այն սարսափելի

բաներուն վրայ: Շատեր չէին քնանար և չէին քրնացներ իրենց սենեկակիցները, վախնալով որ զիշերուան խաղաղութեան և իրենց քնացած ընկերներուն մէջ մինակ կը մնան, և նորէն այն սև խորհուրդներուն յաճախանքը կու գայ զիրենք կը խոցտէ:

Ինք ալ անշուշտ ունեցաւ այդ բոպէները, բայց որքան ատեն որ մեզի հետ էր, միշտ խաղաղ ու անփոյթ տեսայ զինքը: Աքսորի ճամբուն վրայ՝ երբ ալ Պոլիսը մնաց մեր ետին, անպահովաբար դադրեցաւ այլեւս կատակ մը նկատելէ եղածը. բայց իր մաքուր ու չարութեան անհաղորդ հոգին տակաւին կը յամառէր չհաւատալու թէ եղբրական վախճան մը պիտի ունենայ այդ արկածը: Թո՛ղնին մէջ՝ իր մօտն էր Գեղամ Բարսեղեանը, որ տակաւին չձերբակալուած իսկ նախազգացումը ունէր թէ գէշ բան մը կը սպասէ ամէնուս: Էսկիշէհիրի առջեւ ուր կէս ժամուան դադար մը ունեցանք, իրենց քով գացի պահ մը: Բարսեղեանի նայուածքը՝ աչուրներուս գամուեցաւ իսկոյն, հարցական նշանի մը պէս: Ապահովաբար հարցնել կ'ուզէր թէ ի՞նչ պիտի ըլլանք:

— Կը՛խ, կը՛խ, ըրի իբր կատակ, ձեռքս վրդիս տանելով:

— Այո, պիտի սպաննեն, պիտի սպաննեն, ըսաւ խեղճ տղան, որ իր ճակատագիրը կը կարդար:

Բայց անա Համբարձումեան ցատքեց անոր քո-

վէն, պողալու, բողոքելու խոշոր ցանկութեամբ մը
զոր իր թոթով բարբառը կտոր կտոր պիտի ընէր.

— Ի՛ ի՛ ի՛... ի՛նչո՛ւ...

Կը հաւատամ որ մինչեւ այն գերագոյն պահը
ուր այլեւս մահը ստուգութիւն մը պիտի ըլլար
նաև իրեն համար, չըմբռնեց այդ «ինչու»ն, ու նա-
հատակուեցաւ միշտ առանց ատիկա բմբռնած
ըլլալու:

Որովհետեւ՝ գէշութեան վրայ գաղափար չունէր:

Վերջին անգամ զինքը տեսայ Սընճան Գէօյի
կայարանին մօտ, ուր մեզմէ մաս մը անջատեցին
Սյաշ տանելու համար: Բոլորն ալ կեցուցեր էին
այն սայլերուն անջեւ որոնք պիտի փոխադրէին զի-
րենք, և որոնց նայելով՝ մեռելակառքերու վրայ
խորհեցանք: Սյնքա՛ն տխուր տպաւորութեան մը
ենթարկեց մեզ այդ առաջին անջատումը: Համ-
բարձումեան կեցեր էր այդ սայլերէն մէկուն մօտ:
Քրիսի հսկայ զանգուածը կէս մը քօղար-
կեր էր իր պտրտիկ մարմինը: Բայց զուխը մէկ
կողմ հակած, մեզի կը նայէր, ձեռքովը բարեւ զըր-
կելով ամէն մէկերնուս:

— Ցտեսութիւ՛ն, պողացիք իրենց, երբ թռէնը
ճամբայ ելաւ:

Սպահովաբար իրենք ալ նոյնը պողացին, բայց
չլսեցինք, որովհետեւ վայրաշարժին յաջորդական
սուլիւնները ուրիշ ամէն ձայն խեղդեցին յանկարծ:

Այդ պահը... վերստին տեսնուելու այդ ցանկուժիւնը այն դժնդակ բոլէին... ցանկուժիւն որ ապահովութիւն մըն էր...

Մահը ոչ մէկերնուս մտքէն կ'անցնէր այդ միջոցին: Աւելի ճիշդը՝ չէինք ուզեր խորհիլ անոր վրայ, կը վանէինք զայն մեր մտածումներէն, որովհետեւ՝ պատերազմէն և անոր ծնունդ տուած յոյսերէն ասդին՝ այլեւս կեանքը հեշտանք մը դարձեր էր նոյնիսկ իր ասէնէն դժնդակ պայմաններուն մէջ: Ապրի՛լ, ապրի՛լ, եթէ ո՛չ ամէն գնով, գէթ հակառակ ամէն բանի: Որովհետեւ կը զգայինք թէ պատերազմին թոհ ու բոհին, արիւնին ու կրակին մէջէն կու գայ վերջապէս Մեծ Այգը զոր երազելով մարտիրոսացեր ու հատեր էին այնքան սերունդներ: Դեռ չձերբակալուած կարծեր էինք նշմարել անոր անդրանիկ ճաճանչները՝ աշխարհի վրայ իջած այն վրդովիչ մթութեան մէջէն, և ապրելու, տոկալու, անպատճառ անոր համնելու շղթայազերծ տենչանքը մեծցեր, մեծցեր ու լիռնացեր էր ամէնուս այ մէջ: Մեր ձերբակալութիւնն իսկ ցոյց կուտար որ կուգայ այդ երազուած Արշալոյսը: Մարտիրոսներուն պէս՝ որոնց համար ամէն նոր չարչարանք փաստ մը աւելի կը դառնայ իրենց հաւատքին յաղթանակին նկատմամբ, մենք ալ այն արկածը որուն մէջ ինկեր էինք, և որ տակաւ խոռովիչ ու վտանգաւոր բան մը դառնար՝ ապահովութիւն մը կը նրկատէինք թէ պիտի ծագի այն պայծառ օրը:

Ի՞նչ պիտի ըլլար իրօք: Որոշ չէինք գիտեր:

Դարերու գերութեան անպիտան առհաւուրթիւնը մեր մօտ սպաննած էր անոր իսկական ճանաչողութիւնը: Հայրենիքը որուն համար կը հասնէինք, երազի մշուշներու մէջ կը մնար, աղուոր և անորոշ բանի մը պէս, և իր բուն շրջագիծերը կը խուսափէին մեր ըմբռնողութենէն, որովհետեւ երբեք չէինք խորհած անոնց վրայ, թերեւս երբեք ապահովութիւն ունեցած չըլլալով թէ պիտի հասնինք անոր: Հիմայ կու գար այդ անպարագրելի բանը: Ամէն բան ցոյց կուտար թէ դարեր տեւող այն անդուլ մարտիրոսագրութեան ճամբուն վրայ վերջապէս հանգրուան մը պիտի ունենանք և այնտեղ կանգ առնելով շունչ պիտի առնենք,— ազատութեան խելայեղիչ շունչը, հպարտ ու բարբարիկ՝ ինչպէս հրաբուխը: Ու նորէն այդ ապահովութեան մէջ, այն սիրական բանը երազի մը պէս էր, մշուշով հագուած, առանց որոշ շրջագիծերու: Բայց որո՞ւ հոգ սահմանները: Օր մը, անշուշտ պիտի կրնայինք գտնել այդ կորսուած գիծերը, մէկիկ մէկիկ փնտռելով այլեւս անեղծ հետքերը այն արիւնի ովկիանոսին զոր սերունդներ շոայլեր էին անոր հաւատալով:

Կը բաւէր որ կու գար, կու գար...

Մեննի՛լ այս ապահովութեան մէջ... բայց կրկնապէս մեռնիլ պիտի ըլլար... հինգ անգամ, տասն անգամ մեռնիլ պիտի ըլլար...

Ահա թէ ինչո՞ւ չէինք կրնար մահուան գաղա-

փարին վարժուիլ այդ դժնդակ օրերուն: Մարդկային
ոյժէն վեր բան մըն էր ատիկա:

Յտեսութիւնը զոր մաղթեցինք փոխադարձա-
բար, այդ անուշ օրուան համար էր: Եւ մեր կող-
մէն որ Չանդրըրը կը տարուէինք, և անոնց կողմէն
որ Այաշ պիտի երթային, շատերը վստահ էին թէ
իրար պիտի գտնեն նորէն: Եւ իրօք գտան իրար...
գտան մահուան մէջ...

Վեց ամիս վերջ՝ Էնկիւրի՝ Ղարիպներու Հիւան-
դանոցը, պղտիկ խուցի մը մէջ պառկած էի կոտ-
րած ոտքով մը:

Ինչ սոսկալի վաղորդայն այն ազուոր երազին...

Վեց ամիս... և այսքան կարճ ժամանակը բա-
ւեր էր որ տեղի ունենան այնքա՛ն ահաւոր բաներ:
Պատմութեան սեւագոյն էջերն իսկ այդպէս զուլում
չէին արձանագրած:

Պոլսէն՝ մեզի հետ ճամբայ ելած այն ընտրեալ-
ներու խումբը մեծ մասամբ չկար: Քանի մը բախ-
տաւորներ Չանդրըրէն, բուռ մը ուրիշ բախտաւոր-
ներ Այաշէն ազատեր էին կամ կ'ապրէին տակաւին:
Միւսները ամբողջովին մորթուեր էին սարսափելի
պայմաններու մէջ, ոմանք ողջ ողջ թաղուեր էին
իրենց այն սիրական երազին հետ: Տնորեցուցիչ
բան մըն էր եղածը: Կը մտաբերէի իրենց հաւատքը
թէ այլ ևս կը հասնին այն անուշ օրուան, կը մը-

տաբերէի մեր վերջին «Յտեսութիւն»ը Սընճան Բէօյի կայարանին առջեւ, և երբ կ'ուզէի խորհիլ թէ ինչպէ՞ս կըրցան մեռնիլ,— իրենք որ այնքան ապահով էին թէ այն երազուած Այգը կու գայ վերջապէս, ու վստահ՝ թէ պիտի ողջունեն զայն,— երբ կ'ուզէի խորհիլ այս քստմնելի բանին վրայ, միտքս կը պտղէր, կը պտղէր, կը դառնար ճշմարիտ քաօս մը, և այլեւս ոչինչ կը տեսնէի յստակ...

Բայց եղածը միայն աս չէր: Արիւնը կը վազէր ամէն կողմէ, Հայութեան բոլոր ակերէն միանգամայն: Փաւառներու մէջ՝ ինչ որ կար արժէքաւոր՝ մորթեր էին: Յետոյ՝ սպանողը աւելի ընդհանրական դարձեր էր, կոտորեր էին նաեւ բոլոր արուները, տղաքն ալ մէկտեղ: Եւ ինչ որ կը մնար՝ ծեր, պառաւ, աղջիկ, կը քշուէր դէպի հեռաւոր անապատներ, թըշնամի ժողովուրդներու և ճամբաներու բոլոր ստակումներուն մէջէն: Չուլումը միայն հեռաւոր գաւառներուն համար չէր, իր տնաքանդ ու մարդասպան թաթը իջեր էր նաեւ Պոլսոյ շրջակայ գաւառներուն վրայ: Անոնց ժողովուրդը նոյնպէս տեղահան եղեր էր: Բոլորն ալ էսկիշէհիլ էին այդ օրերուն, Տէր Զօր պիտի երթային: Ճամբայ չէր, այլ յաւիտենականութիւն մը զոր պիտի կտրէին անցնէին: Մահուան դատապարտութիւն մը:

Յետոյ ամէն կողմ՝ բանտերը լեցուն: Պատերազմական Ատեաններու մանգաղը անընդհատ կը գործէր արիւնոտ հունձքին համար, կախաղանները հարիւրներով կը բարձրանային: Ընդհանուր ոճրի

մթնոլորտ մը Տաճկաստանի անիծած հողին ամբողջ տարածութեան վրայ: Ոչ մէկ յոյս փրկութեան, որովհետեւ մահը ամէն կողմ էր, և ամէն մարդ որ զոհ չէր, ոճրագործ մը դարձեր էր:

Ասիկա ներքին կացութիւնը: Արտաքինը նուազ սարսափելի բան մը չէր: Գերմանիա յաղթական ամէն կողմ, գրեթէ տիրացած Եւրոպայի մեծագոյն մասին: Ֆրանսայի մէջ, հակառակ Համաձայնականներու բոլոր յարձակողականներուն, անխախտ կը մնար իր անդրանիկ գրոհներով կորցած սահմաններուն վրայ: Ռուսական հսկան տապալած՝ այլեւս չվերականգնելու համար, իր միլիոններով մարտիկները ցան ու ցիր և իրար մորթոտելու նախօրեակին: Սերպիա, Գարատաղ՝ ջնջուած քարտէսէն: Ռումանիա նոյնպէս: Իսկ Տաճկաստան... Տարտանէլի պաշարումը վերցեր էր վաղուց, Պոլիս-Պէրլին ճամբան բաց էր, Թուրքերու բարբարոս հոգին կը ցնծար հպարտութեամբ: Եւ վերջնական յաղթանակին ապահովութիւնը որով լեցուած էին, աւելի անողորմ, աւելի ոճրագործ կը դարձնէր զանոնք:

Իսկ մեր երազը... այն Արշալոյսը որ գալու վրայ էր... ո՞ր կը մնար այս աշխարհաստան փոթորիկին մէջ...

Անոնք որ սպաննուեր էին՝ թերեւս ինկած էին անոր հաւատքը սրտերնուն մէջ, իբր վերջին զոհերը ազատագրութեան բազինին: Բայց մեզի համար որ կ'ապրէինք՝ այլեւս ամէն բան սեւ էր:

Տակաւին յուսալ այդ բոլոր եղածներէն ետք՝ ցնորք մը կը դառնար:

Կ'երեւայ իրօք խենթեցած էինք որ յամառեցանք յուսալ: Եւ ապրեցանք՝ որովհետեւ այդ յոյսը անշէջ մնաց մեր մէջ, որովհետեւ միշտ չդադրեցանք հաւատալէ թէ այն զմայլագին Արշալոյսը պիտի ծագի, պիտի ծագի...

Ղարիպներու Հիւանդանոցին այն աղտոտ խուցին մէջ երկու հոգի էինք նախ, Հայմանացի Քիւրսի մը և ես: Քիւրսը շատ սիրտբուլս մարդ մըն էր. առաջին օրէն հասկցեր էր Հայ ըլլալս և սկսաւ քարոզութեան:

— Յիմար մի՛ ըլլար, կ'ըսէր Իսլամութիւնը ընդունէ... Վալին մեզ կանչեց, ըսաւ որ Իրատէ ելա՛ն է բոլոր Հայերը սպաննելու. մանուկներն անզամողջ չպիտի թողուին. մեղք է քեզի, Իսլամացիք և ես քեզ մեր գիւղը կը տանիմ, մեր Հօծան կ'ըլլաս...

Հրաշալի հեռանկար մը կ'երեւար ասիկա իրեն:

— Ամբողջ պարէնդ գիւղացիք կը բերեն, կը յարէք, քեզի անասուն կուտան, հաւկիթ կը բերեն, գառնուկ կը նուիրեն, պարտէզներու բերքէն բաժին կը հանեն, և երբեմն ալ դրամ կ'առնես... խենթութիւն մի՛ ըներ...

Նոյն իսկ աղուոր, «թօմպուլ» կին մը կը խոստանար... կարծեմ:

Ինկիւրի՛ այդ օրերուն՝ կրակի մէջ էր: Երկու առաջին կարաւաններ որոնց մէջ կը գտնուէին քաղաքին ու շրջակայ գիւղերու գրեթէ բոլոր Լուսաւորչական Հայերը, ճամբայ հանուեր ու կոտորուեր էին: Երրորդ կարաւան մը, որուն մէջ կաթողիկ երեւելիները, փրկուեր էր, բայց կը քշուէր դէպի Տէր Զօր: Քաղաքը մնացած կիները նախ ընդուներ էին իրենց եղած իսլամացման առաջարկը, բայց տեսնելով որ գիրենք պիտի ամուսնացնեն թուրքերու հետ, իսկոյն ետ կեցեր և խմբովին կայարանը խոնուելով, սկսեր էին պոռալ կանչել որ իրենք պիտի երթան իրենց ամուսիններուն միանան: Քանի մը օր շարունակ՝ ճշմարիտ ապստամբութիւն մը եղաւ ասիկա: Եւ կառավարութիւնը վերջ ի վերջոյ ստիպուեցաւ զանոնք շոքեկառք դնելով Էսկիշէհիւր զրկելու, ուրկէ պիտի խառնուէին գաղթականութեան ընդհանուր հոսանքին որ Գօնիայի ճամբով Պօզանթի կ'իջնէր: Վալին՝ Աթրֆ պէյ՝ որ բացարձակապէս արգիւր էր էրիկ մարդոց իսլամացումը, որպէսզի մարդ չազատի, հաւաքել տուեր էր միայն շատ պզտիկ տղաքը, անոնք որ օր մը չէին կրնար յիշել իրենց ծագումը և զանոնք թլփատել տալով կը զրկէր քաղաքին մէջ հաստատուած տիպար որբանոց մը՝ ուր տէվճիւր մէ սերունդ մը պիտի պատրաստուէր հայ տղոցմով, իբր պատուանտ թուրք ցեղին: Մեր հիւանդանոցին երկու բժիշկները, Նէտիմ և Սավֆէթ պէյերը, միակ օրուան մը մէջ չորս հարիւր տղայ մէկէն թլփատեցին, շնորհալից հանդէսի մը ըն-

թացքին, տավուլ-զուրնայով, երգերով, պարերով.—
արդէն իսկ յաղթանակի նախատօնակ մը: Մեր դէմը
գտնուող զինուորական հիւանդանոցին մէջ ալ, բա-
ցառութիւն ըլլալով, կ'իսլամացուէին հայ զինուոր-
ներ, նուագածութեամբ և գոռում գոչումներով:

Օր մը, այն թլփատուած հայ տղոցմէն մէկը հի-
ւանդանոց բերելով շիտակ մեր խուցը փոխադրեցին:
Եօթ տարեկան աղուոր ճերմակ տղայ մըն էր, քե-
րովբէի անուշ դէմքով մը: Սպանդի առաջին օրե-
րուն, հայրը զինքը փախցուցեր էր զարհուրանքին
մէջէն: Լեռներուն վրայ քանի մը օր անօթի մնացեր,
խոտով սնել էին: Գիշեր մը, Ձէթէներու խումբ մը
վրայ հասեր սպաններ էր հայրը և զինքն ալ գնդա-
կահար ըրեր էր: Յետոյ թողեր ու գացեր էին, կար-
ծելով թէ երկուքն ալ սպաննուած են: Պզտիկը սա-
կայն չէր մեռեր: Քիչ ետքը, սթափեր էր, զիստին
վրայ գնդակի վէրքով մը: Տեսնելով որ հայրը չի
շարժիր, սկսեր էր լալ, յետոյ ելեր ու հանդիպած
առաջին ճամբուն հետեւելով սկսեր էր քալել: Երկու
օր թափառեր էր այդ պայմաններուն մէջ, պուտիկ
պուտիկ կորսնցնելով արիւնը, մինչեւ որ զիւղացի-
ներ գտեր էին զայն և իշու մը վրայ հեծցնելով բերեր
էին քաղաք: Վէրքը արդէն որդնոտեր էր: Հի-
ւանդանոց փոխադրելէ առաջ՝ թլփատեր էին զայն,
կարծես վախնալով որ Հայ կը մեռնի: Մեր խուցին
մէջ՝ օրեր ամբողջ ճուաց ու ճուաց: Գործողութիւն
կատարելով միսի խոշոր փերթեր հանեցին զիստէն:
Կոնքի մը տպաւորութիւնը թողոզ խոշոր փոս մը

զոյացեր էր անոր վրայ և ամէն օր, մեր աշուրներուն առջեւ կը փոխէին այդ սարսափելի վերքին կապերը: Ի՛նչ կուլար խեղճ պատիկը:

— Կը ցաւի՛... կը ցաւի՛, կը հծծէր՝ մորթուող գառնուկի տամուկ նայուածք մը իր աղուագեղ կապոյտ աշուրներուն մէջ:

Քիւրտը՝ պատիկին ներկայութենէն ու տանջանքէն ոյժ առաւ իր քարոզութեան համար:

— Նայէ՛, կ'ըսէր ինծի, այս տարիքիններուն իսկ չեն խնայեր... եկուր մտիկ ըրէ խօսքս, վերջէն պիտի գղջաս:

Եւ կարծելով որ ալ չպիտի մերժեմ, արդէն իսկ իր մէկ եղբօրորդիին անունը տուեր էր ինծի, և Հօճա կը նկատէր զիս:

— Հօճա Մէմիշ...

Մինչեւ այն օրը ուր ոստիկանութիւնը եկաւ զիս առաւ հիւանդանոցէն, միշտ այդ անունը տալով կը խօսէր հետս:

Բայց ամէնէն աւելի իրեն քաջալերութիւն տուողը իմ սեփական վիճակս էր: Վիրարոյժ Նէտիմ պէյ, վարնոց իթիհատական մը, հասկցած ըլլալով թէ Պոլսէն աքսորուած Հայ մըն եմ, ոչ կապեր էր ոտքս, ոչ ալ գործողութիւն կը կատարէր: Գիտնալով թէ ինչո՞ւ չէր մօտենար ինծի, անշարժ պառկեր էի անկողնին մէջ, լոկ կամքովս կը լուսայի փակցնել այդ կոտորած ոտքը: Միտքս ինկած էր մօրս մէկ խօսքը թէ կոտորած ոսկոր մը ինքնիրենը կը փակի՛նքէ անոր տէրը կարենայ իր տարիքին չափ

օր անշարժ պահել զայն: Կարծես կտակ մըն էր զոր անուշ կինը թողեր էր ինծի: Բայց դիւրին գործ չէր: Իր տարիքին չափ օ՛ր...: Քառասունին մօտերն էի և քառասուն օր շարունակ այդպէս կարենալ անշարժ մնալ անկողնի մէջ...: Բան չէի ուտեր. հացը կը ծամէի և կը նետէի. ամբողջ սնունդս ջուրն էր, և ցաւին նոպաներուն մէջ՝ ինծի անանկ կուգար որ եթէ ովկիանոս մը խմեմ, նորէն չպիտի յագենամ: Քիւրտը հոգի կ'առնէր երբ վերմակին ծալքերէն մէկուն տեղափոխութիւնը կը ճուացնէր զիս:

— Խենթութիւն մի՛ ըներ, շան տղայ, կը պոռար, ի՞նչ պիտի շահիս յամառելով. չպիտի նային ոտքդ. պիտի փտի, պիտի չարչարուիս ու մեռնիս. եթէ Իսլամութիւնը ընդունիս, իսկոյն պիտի դարմանեն քեզի:

Տանջանք մըն էր այլեւս այդ մարդը: Բայց նոյն ատեն ամէն բան էր ինծի համար: Այն վիրաւոր պզտիկը իր անկիւնէն կուլար լոկ, կուլար ու կը պոռար: Մէկ հատիկ մարդը որուն հետ կրնայի խօսք մը փոխանակել, նորէն այդ քիւրտն էր: Տակաւ սկսայ նուազ ջղայնութեամբ ականջ տալ իրեն, և այլեւս զուարճութեան աղբիւր մը եղաւ: Միամիտ երեւոյթ մը առնելով՝ երբեմն զինքը կը հրաւիրէի որ Իսլամութիւնը բացատրէ ինծի: Պէտք էր լսել զինքը: Այդ անգարգ լեռնցին, իր աստուածաբանական մեկնութիւններով, հեշտանք մը կը դառնար:

Մեր խցիկին մէջ՝ չորրորդ անկողին մը պարապ կը մնար: Առտու մը Պէյփագարցի թուրք երիտասարդ մը գտանք անոր մէջ: Արկածով վիրաւորուեր էր կզակէն, բէվոլվերի հարուածէ մը: Դուրսը շատ բարեկամներ ունէր, որոնք շարունակ իրեն այցելութեան կուգային: Մեր հանդարտ խցիկը նախ շաբաթը երկու անգամ, յետոյ գրեթէ ամէն օր, բազմութեամբ կը լեցուէր: Եւ խօսակցութեան միակ առանցքը՝ նահանգին զանազան կողմերը կատարուող ջարդերն էին: Այցելուները, մեծ մասամբ այդ սպանութեանց մասնակցած, զարհուրելի մանրամասնութիւններ կը բերէին ամէն օր:

Խենթենայիք բան էր: Ինչ որ տեղի կ'ունենար այդ օրերդէն՝ անուն չունէր: Մէկը կը պատմէր թէ ինչպէ՛ս հարիւրաւորներէ բաղկացած այն կապուած կապկպուած մարդոց վրայ՝ ձեւի համար, — «Շէրիաթ եէրինէ կէլսին», — քանի մը ձեռք հրացան պարպեր և ամէնը մէկ խոշոր փոսերու մէջ գլորելով, ողջ ողջ թաղեր էին: Ուրիշ մը կը նկարագրէր աւելի սարսափելի տեսարան մը: Խումբ մը Հայեր տարեր էին լերան մը կուշտը և անոնց ձեռքը բրիչ տալով հրամայեր էին որ անձամբ փորեն այն փօսը որուն մէջ պիտի թաղուէին ողջ ողջ: Սովորաբար՝ մարդիկը կը սպաննէին տապարներով, ճոկաններով:

Այաշի ինչպէս նաեւ Չանղըրբի մեր ընկերներուն նկատմամբ հարցումներու ամբողջ հրաբուխ մը կար ներսս, սակայն հազիւ թէ շրթունքներուս կը հասնէր և կը պաղէր այնտեղ: Չէի համարձա-

կեր խօսիլ: Բայց երբ մորթուող գիւղացիներու բազմութեան խառնուած քաղքենի հագուստներով մարդոց խօսքը կ'ընէին, կամ երբ այդպէս մաքուր վրայ գլխով ուրիշ անջատ խումբեր կը նկարագրէին, այլեւս պէտք ալ չէր մնար հարցնելու: Մեր անբախտ ընկերներն էին անոնք:

Ի ուրսը, քաղքին մէջ, շրջակաները, միշտ նոյն ոճրի մթնոլորտը: Այդ բոլոր սարսափելի եղելութիւնները իմանալով ինծի անանկ կուգար թէ արիւնի մէջ կը ծփամ: Ամէն բան՝ երկինքը, ծառերը, մարդիկը, իրերը, կարմիր կը թուէին ինծի: Առտու մը՝ ապուրին թասը գետին նետեցի սոսկուժով: Քունէս հանելով նոր նոր քովս դրեր էին, և ինծի անանկ երեւցեր էր որ եռացող արիւն է մէջինը: Կարծեմ պոռացի ալ, որովհետեւ Քիւրաբ անկողնէն ցատկեց և մօտս փռւթաց հարցնելով.

— Ի՞նչ եղար, Հօճա, կ'ըսէր, ձեռքերը երկարած, իբր թէ զիս պաշտպանել ուզէր անյայտ վտանգի մը դէմ:

Բայց չզպաւ ինծի, որովհետեւ զիտէր որ ամէնէն թեթեւ հպումն իսկ կը ցաւցնէր ոտքս:

Կուլալի: Ինչո՞ւ... որո՞ւ համար...: Ինչպէ՞ս հիմայ մէկիկ մէկիկ յիշել ու որոշել այն բոլոր բաները որոնց համար կրնայի լալ: Ինծի՞, իմիններո՞ւս, մեր ընկերներո՞ւն, այն աղուոր երազի՞ն, այն յոյսերո՞ւն, բոլոր այն վայրենօրէն հնձուած կեանքի ծիրերո՞ւն վրայ, որոնք կ'իյնային առանց տակաւին լիապէս ծաղկած ըլլալու: Մէկ բան կը յիշեմ միայն

այս միջոցիս: Այդ հեծկտուքներու ընթացքին մարմինս կը ցնցուէր, և ոտքս՝ այդ ցնցումներուն մէջ՝ ցաւով կը կոտտար, կը կոտտար: Ու թերեւս աշուրներէս յորդող արցունքներէն շատերուն ալը այդ անհնարին ցաւն էր:

Քիւրտը կարծեց թէ ամէն բանի, ապուրի ամանին անկումին և այդ լացին ալ պատճառը ոտքս էր, և Պէյփազարցիին դառնալով, ըսաւ.

— Աստուածդ սիրես դուն ալ փորձէ սա մարդը խելքի բերել... երբ միջոցը անքան պարզ է, ինչո՞ւ կը յամառի այսպէս տանջուելու...

Պէյփազարցին լաւ խմորով մէկը չէր. իր բոլոր երկրակիցներուն պէս՝ որոնք կրնան պարծիլ թէ թուրք տարրին ամէնէն մոլեռանդ ու վարնոց հատուածն են, այն բոլոր գործուող ոճիրներուն հանդէպ աւելի հեշտանք քան աղապատանք կը զգար: Նոր եկած ատենը, երբ իմացաւ որ Հայ եմ, չար նայուածքով մը շարունակ կը դաշունէր զիս: Բայց իմ բախտէս, շատակեր էր, և որովհետեւ ես բան չէի ուտէր ու իմ կերակուրի բաժինս իրեն կը ձգէի, շուտով բարեկամացած էր հետս: Սովորական թուրքը. որքան ատեն որ կշտացնես՝ լաւագոյն մարդն է քեզի հետ. անգամ մը որ հացը կտրեցիր՝ իժ կը դառնայ քեզի համար:

Քիւրտին հետ՝ հիմայ երկուք եղբր էին զիս իսլամութեան մղելու համար: Բայց մինչդեռ Քիւրտը կը զուարճացնէր զիս, այս Պէյփազարցին պարզապէս սոսկում կը պատճառէր ինծի:

— Այդ «խային» ցեղը արմատէն պիտի հնձեն, և արդէն հնձուելու վրայ է, կ'ըսէր, դուն ալ եթէ Հայ մնաս, պիտի սատկիս վերջապէս, որովհետեւ Հայ անունով օրօրոցի մանուկ մը անգամ չպիտի մնայ. . .

Եւ աւելի համոզիչ դառնալու համար՝ կը սկսէր պատմել ջարդի անցքեր, կը նկարագրէր մանաւանդ բովանդակ սոսկումը սպանդի վայրերուն: Ահուն մը միայն միտքս կու գայ հիմայ, — էլմա Տաղի, — նահանգին չեմ յիշեր ո՞ր անկիւնը: Իր խօսքերուն համեմատ, ամէնէն սարսափելի կոտորածները այդ կէտին վրայ կատարուած էին: Չոր մըն էր ատիկա, ուր սովորաբար տեղի կ'ունենային այն խմբական ողջ ողջ թաղումները: Չարմանալի յատկութիւն մը ունէր այդ ոճիրները՝ սոսկումով հազուեցնելու, և երբ կը խօսէր, կարծես բառերը՝ իր սրտին մէջ կուտակուած չարութեան թոյնին թաթխուելէ ետք դուրս կ'ելլէին:

. . .

Իրմէ իմացայ թէ Այաշի մեր ընկերները քանի մը խումբերով հանուեր ու էնկիւրի բերուեր են: Այդ խումբերէն մէկ հատը միայն նահանգէն դուրս ելեր էր: Միւսները մեծ մասամբ սպաննուեր էին էլմա Տաղիի ձորին մէջ:

— Թերեւս քեզի ջուրի ձայն կուգայ՝ երբ կը պատմեն թէ մարդիկը ողջ ողջ կը թաղեն, ըսաւ

օր մը, բայց հաւատա որ այդպէս է... և ասիկա քիչ է այդ շուներուն համար...

Յառերուն ընտրութիւնը չունէր՝ երբ Հայերու վրայ կը խօսէր: Կամ «շուն» էին և կամ «խային»: Աւելի սովորաբար՝ «խային շուն»:

— Յիսունով, վաթսունով, հարիւրով կը կապ-կրպէին ու կը տանէին հոն, յարեց. սպանութեան պարագաները վերջէն կ'իմանայինք մեր կողմերէն այդ խումբերուն ընկերացող մարդոցմէ... ասոնք կ'երթային՝ Չարդին. մասնակցելու, բայց մանաւանդ այդ շուներուն հագուստներն ու կօշիկները կողոպտելու համար... և արդէն Չարդ չէր ըլլար իրօք... քանի մը հոգի, երբեմն կէսէն աւելին, կը զարնէին «նաճախ»ներով (—տապար) որպէս զի միւսները դիմադրելու փորձ չընեն չուանները քակուած ատենը... յետոյ փայտը առնողը կ'իյնար անոնց վրայ, կը գլորէր զանոնք բարձունքն ի վար... ի՞նչ կը պոռայի՞ն... շրջակաները գտնուող անասունները կը փախէին անոնց պողտուքներուն աղմուկը լսելով... կոտրած, թափած անդամներով կը կուտակուէին իրարու վրայ... մերիկները՝ ձեւի համար հողով, բայց շատ քիչ հողով կը ծածկէին զանոնք, անանկ որ ոմանց գլուխը, ոմանց ոտքը կամ ձեռքը դուրս կը մնար յաճախ... և երբ ժանտարմաները հեռանային, բահերով, բրիչներով կը նետուէին անոնց վրայ, հողը մէկդի կ'առնէին ու կը սկսէին հանուեցնել... ողջերը՝ եթէ բախտ ունէին՝ այդ միջոցին կը սպաննուէին... լաւ սրտի տէր են

մերինները... որովհետեւ այն որ բախտ չունէր և և չէր սպաննուեր, քիչ ետքը ողջ ողջ կը թաղուէր՝ երբ անոնց մերկացած մարմինները նորէն հողով կը ծածկէին որպէս զի չհոտին...

Օր մը, ինք անձամբ տեսեր էր Այաշէն ճամբայ հանուած այդ խումբերէն մէկուն տարուիլը: Գիշերանց հանուած ըլլալով հանդերձ, Էնկիւրիէն հասած հրահանգի մը վրայ ճամբան կեցուցեր էին զանոնք գոմի մը մէջ, և սպասցուցեր էին մինչեւ յաջորդ օրը: Ապահովաբար, — ինչպէս կ'ենթադրէր ինք, — Էնկիւրիի մէջ մահապարտներու խոշոր համախոնում մը կար նոյն օրը, որ հեռագրեր էին յապաղեցնել այդ նոր խումբին ժամանումը: Առտուն՝ գէշ զարթնում մը ունեցեր էին, որովհետեւ մօտակայ գիւղի մը թուրք լաճերը լսած ըլլալով որ Հայեր բերուած են գոմը, եկեր պաշարեր էին զայն սարսափելի ունոցներով: Յետոյ, ճամբայ հանուած ատեննին, քարկոծեր էին զանոնք հայհոյելով, սպառնալով, պոռալով թէ բզիկ բզիկ պիտի կտրտուին բոլորն ալ: Իւրաքանչիւրը մէկ կամ երկու հատ ընտրեր էր անոնց մէջէն և կը խնդրէր ժանտարմաներէն որ իրենց թոյլ տան ընտրածնին սպաննելու: Եւ ժանտարմաները զժուարաւ հեռացուցեր էին այդ լակոտները, որոնց պահանջումը սակայն կը զուարճացնէր զիրենք:

Պէտքազարցին որ այդ միջոցին հանգիպեր էր նոյն խումբին, կը յիշէր անոր մաս կազմողներէն մէկ քանիին դիմազիծերը: Անփոյթ կերպով մը կը խօ-

սէր, իբր բնական բաներու վրայ, և անփոյթ կերպով մըն ալ պատասխանեց՝ երբ հետաքրքրութեան տիեզերք մը ներսս՝ հարցուցի իրեն թէ ի՞նչ տեսակ դէմքեր մանաւանդ կը լիշէր:

— Միջահասակ, պեխերը ածիլուած մարդ մը, բաւական լեցուն դէմքով... Հեմ կարծեր որ տարիքոտ ըլլար, բայց ամէնէն աւելի կորացածն էր խումբին մէջ... շատ դժուարութեամբ կը քալէր, արդէն իսկ աչուրները հողին...

— Ուրի՞շ... ուրի՞շ...

— Չեչո՞տ թէ ծաղկաւեր դէմքով մարդ մը, լաւ չեմ յիշեր, ան ալ երիտասարդ... խարազանի հարուած մը զարկին իրեն՝ որովհետեւ քովինին հետ կը խօսէր բանի մը վրայ որուն ինչ ըլլալը չհասկցայ...

— Ու քովի՞նք...

— Երկայն մազերով ականոցաւոր մէկն էր, նրբին պեխերով...

— Թո՞ւխ...

— Այո՛, շատ թուխ, գրեթէ տղայ մը... իր կարգին վրայ՝ նորէն պեխերը ածիլուած երիտասարդ մը, որ ամէնէն զուարթը կ'երեւար... շարունակ կը սաստէին զինքը...

— Երկար մազերով, չէ...

— Այո՛, այո՛, շատ երկար ու խոռացած մազերով... կը գանգատէր թէ չուանը չափազանց սեղմեր են ու թեւերը կը ցաւին...

— Յետո՞յ...

— Յետոյ վայելուչ զոյգ մը՝ մէկը ականոցաւոր,

շատ բարձրահասակ, գաւազանի պէս նիհար, միւսը միջահասակ, շիք երիտասարդ մը, մազի պէս թաւ սեւ յօնքերով, երկուքն ալ շատ մաքուր հագուած...

— Ուրի՞շ... ուրի՞շ...

Ի՞նչ հետաքրքրութիւն կ'եռար, կը բորբոքէր իմ մէջս այդ վայրկեանին, և ի՞նչ անփոյթ ու անյուզ դանդաղութեամբ կը պատասխանէր անպիտանը: Անհամբեր էի այնքա՞ն որ մէկ բառ մը արտասանելուն՝ կը գուշակէի թէ ինչ պիտի ըլլան յաջորդող բառերը, իբր թէ միտքս թափանցէր անոր մտքին և այնտեղ յայտնուող յուշքերը կարգար տակաւին բարբառը զանոնք չարտաբերած...

— Ուրի՞շ... ուրի՞շ...

— Խոշոր, շատ խոշոր մարդ մը...

— Մեծ փորով մը...

— Ա, յո՛, շատ գէր էր...

— Պեխերը առատ...

— Ու խարտեաշ... ըմբիշի մը պէս... միւսները չեմ յիշեր ալ... երեսո՞ւն թէ քառասուն հոգի էին... բայց կեցի՛ր, այո՛, պզտիկ տղու պէս բան մըն ալ, որ երկու բարձրահասակ մարդոց մէջտեղ կապուած ըլլալով, գրեթէ կորսուած էր այդ բազմութեան մէջ... նիհար էր, երկայն մազերով...

— Ակնոցաւո՞ր...

— Ա, յո՛...

— Խօսեցա՞ւ բնաւ:

— Կեցի՛ր, կեցի՛ր... թոթով էր... երբ այն տըրաքը քար կը նետէին, մէկ հատը հանդիպեցաւ

իրեն և բան մը ըսա՞ւ թէ ըսել ուզեց տղոց մօտ
զտնուող ժանտարմայի մը... որովհետեւ շրթունքները
Ղդաձգական կափկափոււ մը ունեցան և առաջին
վանկը երեք չորս անգամ կրկնեց մինչեւ որ կըր-
ցաւ բառ մը արտասանել ու խօսիլ... արա՛գ, շատ
արագ կը խօսէր, կարծես վախնալով որ եթէ խօս-
քը ընդհատէ՝ այլեւս չի կրնար շարունակել:

Եւ ա՛լ բան չէր յիշեր:

Կանգ առաւ, և ինծի անանկ եկաւ որ փո-
թորիկէ մը կ'ելլեմ: Եւ իրօք անձկութեան փոթո-
րիկ մըն էր զոր անցուցեր էի: Այն անփոյթ նկա-
րագրութեանց միջոցին զորս կ'ընէր մէկիկ մէկիկ
հեզելով իւրաքանչիւր բառը, մարդը չէր զգար թէ
իր յիշած ղէմքերը որքա՛ն ընտանի էին ինծի: Որով-
հետեւ, նոյն իսկ այդ թոուցիկ ու անկատար նկա-
րագրութեանց տակ կը ճանչնայի անոնք զորս տե-
սեր էր մահապարտներու այդ թափօրին մէջ:

Միջահասակ, պեխերը ամիլուած, աչուրները
հողին զամած այն լեցուն ղէմքով երիտասարդը՝
Սիամանթօն էր: Ինչպէ՛ս կը վախնար մահէն՝ կեան-
քի այդ խելայեղ սիրահարը, և ի՞նչ զարհուրանք
եղաւ արդեօք այն վայրկեանը ուր մարդասպան
սաղրին ճօծիլը տեսաւ իր գլխուն վրայ: Տեսա՞ւ
իրօք, թէ աչուրները միշտ հողին յառած կը մնային
նաև այդ պահուն, ինչպէս ամէնուս ալ աչքերը կը
յառէին, ամէն անգամ որ մահուան մերձաւորու-
թիւնը կը զգայինք:

Հողին այդ քաշողութիւնը՝ ճգնաժամային բոպէ-

ներու ընթացքին: Կարծես ահագին, անլնդային բերան մըն է որ կը բացուի առջիդ...: Եւ նոյն իսկ վրտանգը անցնելէն ետքն ալ տակաւին կը վարանիս քայլերդ փոխելու, վախնալով որ այդ ահաւոր կլափը միշտ բաց է անկուշտ ախորժակով մը...

Ծաղկաւեր դէմքով այն միւսը անշուշտ Գրիգոր Թորոսեանն էր, կիկօն: Եւ անոր քովինը, այն ակնոցաւոր, նրբին պեխերով, երկայն մազերով շատ թուխ երիտասարդը՝ հէզ Գեղամ Բարսեղեանը, որ Պոլսէն անձատուեր էր այն համոզմամբ թէ մահուան կ'երթայ: Այն անուշ տարիքին մէջ մահուան երթալ..

Միւս պեխերը ածիլուած, խոուացած մազերով երիտասարդը, ամէնէն զուարթը, Ենովք Շահինը: Եւ այն վայելուշ զոյգը, մէկը՝ ակնոցաւոր, շատ բարձրահասակ ու նիհար՝ ինչպէս զաւազանը, — Վոամշապուհ Սամուէլօֆը, — և իր քովինն ալ՝ թաւ սեւ յօնքերով շիք երիտասարդը, — թերեւս Բարունակ Ֆէրուխանը: Անոնց հետ՝ խոշոր փորով, շատ գէր, ըմբիշի կազմուածքով ու առատ խարտեաշ պեխերով մարդը, — պէտք կա՞յ իր անունը տալու, — Միհրդատ Հայկազնը:

Եւ ամէնէն վերջին նկարագրուածը՝ նիհար, ակնոցաւոր, երկայն մազերով, այն թոթով տղան որ պզտիկ բանի մը պէս կորսուած է եղբր երկու բարձրահասակ մարդոց միջեւ, — Համբարձում Համբարձումեանը:

կը խորհէի այն դժնդակ բանին որ կրնար եղած ըլլալ այդ բոլոր տղոց մահը: Որովհետեւ, ինչ որ բարբարոս վայրենութեամբ մը կը խլուէր իրենցմէ՝ լոկ չոր կեանքը չէր, այլ անոր հետ՝ ամբողջ սէրը, ամբողջ գորովը որ ծովացած էր իրենց մէջ՝ թողուած սիրելիներու համար, բայց մանաւանդ այն աղուտը յոյսերը որոնք ծաղկած էին իրենց սրտին մէջ, և այն այլեւս անխախտ հաւատքը Հայրենիքին ազատագրութեան մասին, որ պիտի գար, պիտի գար, կուգար արդէն,— պիտի գար երբ իրենք չպիտի ըլլային...

Ինչ դիւրութեամբ կը տողէ գրիչը այս ահաւոր բառերը.

— Երբ իրենք չպիտի ըլլային...

Բայց մտաբերեցէք անգամ մը անհնարին դժուարութիւնը այդ քստմնելի մահերուն, անյայտ ու թշնամի անկիւններու մէջ, ուր իրենց վրայ ձգուած հողն անգամ չէր կրնար ունենալ հայրենի հողին ծրնողական գորովագին փարումը:

Պէյֆագարցին կը շարունակէր.—

Այդ խումբը՝ որուն ուրիշներ ալ միացուեր էին էնկիւրիի մէջ, զրկուեր էր անձրեւոտ, տխուր օդով մը, բահերով, բրիչներով, ցարդի և կողոպուտի համար անոր ընկերացող բազմութեան մը հետ: Եւ նորէն՝ էլ մա Տաղիի ձորին մէջ կրկնուեր էին այն սարսափելի անցքերը որոնք սովորական էին այնտեղ տարուած մահապարտներու կարաւաններուն համար: Մասնակի ձեւական սպանութիւններ՝ փայ-

տերով, սաղրերով, ոռնոցներու, հայհոյութեանց, լացի, աղաչանքի, կատաղութեան աղաղակներու սարսափելի յորձանքի մը մէջ: Յետոյ ողջ ու մեռել խառն ի խուռն թափուած փոսին մէջ, հողի նրբին խաւը որ իբր պատանք կը տարածուէր անոնց վրայ, և ժանտարմաներուն մեկնումէն վերջ՝ կողոպուտը հագուստներու, կօշիկներու, ճերմակեղէններու, ողջերուն գոտում գոչումը, հոգեվարքներու հոնդիւնը, թալանողներուն բարբարիկ աղաղակները, ոճրի՝ սարսափի, յուսահատութեան խառնարան մը, — ամբողջ Դժոխքը:

Մտիկ կ'ընէի այլևս առանց յուզման, գրեթէ անտարբեր, սիրականի մը մահուան փօթը իմացած մարդու մը պէս, որ առաջին վայրկեանին իսկ յուզման ու ցաւի մարդկօրէն կարելի ամբողջ տուրքը շալլած ըլլալով, ալ անփոյթ հանդարտութեամբ մը ականջ կու տայ նաեւ այդ փօթին ընկերացող մանրամասնութիւններուն:

Պէտք ազարցին՝ Մուսթաֆայի մը պատմութիւնը կ'ընէր: Վայրագ, արիւնարբու ժարդ մը այդ Մուսթաֆան, անվախ ա'յնքան որ գինքը ճանչցողները կը հաւատային թէ մինակը կրնայ բանակի մը կուրծք տալ: Նախորդ սպանդներուն մէջ՝ ամէնէն աւելի ինք աչքի զարկած էր իր բարբարոսութեամբ, և այդ խուճիկն ընկերացող ջարդարարներուն մէջ, նորէն ինք եղեր էր ամէնէն անողորմը: Թալանի պահուն, երբ այդ ոճրագործներու ջոլիբը թումբերը խորտակած հոսանքի մը պէս կը խուժէր խեղճ գո-

հերոուն վրայ, որոնք կէս մը ողջ կէս մը մեռած՝ կուտակուեր էին, ուսանք քիչ մը հող վրանին, ուրիշներ բոլորովին կամ մասամբ հողէն դուրս, այս Մուսթաֆան յանկարծ գետնէն ցցուած պզտիկ, պզտիկ ձեռք մը կը տեսնէ, մատներէն մէկուն վրայ մատանիով մը, — ապահովարար ամուսնութեան մատանի մը: Իսկոյն ձեռքը կ'արձակէ դէպի այդ մատը, մատանին խլելու համար, բայց յանկարծ, հողէն ցցուած այդ ձեռքին մատները կը գոցուէին իր մատներուն վրայ, կը պրկեն զանոնք: Ձեռքը տակաւին չմեռած մէկու մը ձեռքն էր ու յուսահատութեամբ կը կառչէր իրեն, կարծես աղաչելով որ զինքը քաշէ հանէ հողին տակէն: Բայց Մուսթաֆա ճիշտ հակոտնեայ զգայութիւն մը կ'ունենայ իր սարսափին մէջ: Իրեն անանկ կուգայ թէ այդ պտրտիկ ձեռքը որ մահուկի մը ձեռքը ըլլալ կը թուէր, իրահագին թաթը բռներ, զինքը հողին մէջ քաշել կ'ուզէր: Եւ գերագոյն ցնցումով մը անոր պրկումէն ազատելով, կը սկսի փախչիլ դէպի քաղաքը:

— Ռումբի մը պէս եկաւ մեր վրայ, կը յարէր Պէփագարցին: Նստեր էինք բարեկամ ծաղավաճառի մը խանութը, երբ տեսայ որ վերէն կուգայ վազելով... փախեր էր առանց ետին նայելու, և հազիւ թէ մեր մօտ հասաւ, ինկաւ նուազած... դժուարաւ զինքը ուշքի բերինք, և մինչեւ որ այս պատմութիւնը ըրաւ՝ քրտինք թափեց և քրտինք թափել տուաւ նաեւ մեզի... և ա՛յ չկեցաւ էնկիւրի, Պէյփագար վերադարձաւ մէյ մըն ալ դուրս չելլելու հա-

մար... հիմայ լեզուն բռնուած է, չի խօսիր, կ'ըսեն
թէ գիշերները չի քնանար, շարունակ կը պոռայ,
կը պոռայ...

Ամէն անգամ որ այս անցքը միտքս կ'իյնայ,
միշտ կը խորհիմ թէ արդեօք որո՞ւնն էր այն ձեռքը
որ սարսափին զարհուրանքով սարսեր էր վայրենու-
թեան այդ հսկան:

Պզտիկ, պզտիկ ձեռք մը... մանուկի մը ձեռքին
պէս... մատներէն մէկուն վրայ ամուսնութեան մա-
տանին:

Կը խորհիմ, կը խորհիմ, և տակաւ այդ ձեռքին
պէս պզտիկ, շատ պզտիկ մարմնի մը, տարաբախտ
Համբարձում Համբարձումեանին պատկերը կը գըտ-
նեմ աչուրներուս առջեւ...

ԱՐԱՍ ԱՆՏՈՂԵԱՆ

Բարիզ, Սեպտեմբեր 919.

ԶՕՐ. ԲԱԳԲԱՏՈՒՆԻ

ԲԱՋԸ ԱՆԴՐԱՆԻԿ

ՀԱՅՐԵՆԻՔԻ ՈՐԻՆ

Ե՛րբ պիտի գաս, երբ մեր գեանին ոյժքերէն,
Իբր յարութիւնն հողին խըմած շողերուն,
Պիտի պտտթկան շունչիդ բոցերն երկնապող-
կամ մեր երկրին արիւն կաթող ո՞ր աստղէն՝
Դու պիտ' իջնես հրգեհեղ
Զէնքի տըրմուղ ժողովուրդը՝
Որուն սըրտէն դարերն յաւէտ խըմբեր են
Թորդոմական արիւնն և ո՞ղբ պարպեր,
Որուն համար մեր պապերուն սկըստին՝
Հովտէ հովիտ սըփոքւած՝
Բաժին են լոկ գայլերու:
Ո՛վ անդրանիկ Աստուածուհի, Իսկուհի՛
Հայ ջըրերուն, կըրակներուն և կաւին,
Տե՛ս. քու երկիրդ՝ որ մեր սերմին մայր ըրիր՝
Այլազգներու խըժղըժանքին մատնըւած,
Այսօր, աւա՛ղ, սուղ ու արիւն կը ըրդխէ:
Իր կործանած քաղաքներուն վըրայ լըռիկ
Կը նըստի Կո՛ւնկն ողորմուկ:
Հողն՝ հերկըւած միայն սողովս օձերուն՝
Իր աղաազտուկ խաւերո՞ւն մէջ՝ կը պահէ
Պաղլեղ, և իր սև տափերուն վըրայ՝ ոքող-
Կը մընան մեր այգեստանները՝ առանց

Շերտափակի, և կարասները՝ առանց
Հայրենական դիրիժին.
Եւ մեր խոյերն ըսպիտակ՝
Զըզտունելով խոսնոցներուն մէջ առուլտ՝
Նօթութենէ մուկանած՝
Մըսուրներուն՝ դէմ կը ջարդեն եղջիւրնին:
Իսկ «րդիները թշուառ
Կամ հեռացած հօրենական երկըրէն
Կը խոսնակին ազգերու խորդ արիւնով,
Կամ նոյն երկրին ծոցին մէջ
Կը մեռնին լուծն ուսերնուն,
Ապրողներուն թողլով մաս
Մերկացումն ողջ հայութենէն, խորդացումն՝
Որով կ'ըլլան իրարու դէմ թըշնամի
Եւ թշնամույն դէմ՝ ծառայ:
Ո՛չ մեր դաշտերն՝ եղած արեամբ ճախճախուտ,
Ո՛չ պարիսպներն ու տաճարներ քարուքանդ
Զիրենք կըրնան զայրազնել,
Ո՛չ օտարին ծաղրանքն և ո՛չ անարդանք
Կ'արթընցընեն իրենց հողւոյն մէջ ընթարմ
Հըպարտութիւնն հայկական:
Կը ծառայեն և կ'ողբան
Եւ ողբալով ըստըրկութիւնն աւելի՝
Իրենց դէմքին կը յօրինեն վայելուչ...

Եկո՛ւր, եկո՛ւր.— Ժամանակն ա՛յս է.— Եկո՛ւր. . .

Ահա ցեղէդ մասս ա՛պնիւ՝

Գաղափարի, զուպարի մէջ հալումաշ՝

Ճամբուդ վըրայ կը սըփոէ

Իր արիւնին հետ նոր վարդեր, կակաչներ. . .

Եկո՛ւր, երո՛ւր.— Եւ Մասիսի կատարէն
Դիւցնազներու, վրկաներու հողիներ,
Իբր աստղերու սերմընցան,
Տեղա՛ բոլոր իզութեան մէջ մեր երկրին,
Մեր սրբտերուն խորունկ խորքերը հոսէ
Արիւնդ անբիծ, զոր շիթ առ շիթ ժողվեցիր
Վարդաններու ռազմայարդար հետքերէն,
Եւ ըրէ մեր որբաններն
Արշակներու վերածընող շիրիմներ.
Ամէն հայու լանջքին տակ
Իր մէկ հին պապն արթընցուր.
Եւ նուիրական, յաւերժական զանգուածով
Չանոնք խառնէ և խըմորէ և ձուլէ
Եւ ըստինքովդ ապրեցուր:
Այնպէս որ՝ քու մայրենի
Ճաճանչաւուխտ թեւ թոխներուդ տակ ամփոփ
Տաքնա՛յ մեր հողն, և բլուրներուն վրայ խայտան
Գարուններն հին, նաւասարգները՝ լեցուն
Մարտիկներու վահաններուն կոփիւնով,
Մեր արծիւներն և ուրուրները՝ թողած
Ճախճատուտները նըւաստ՝
Կայծակներու թառերուն վրայ կըռընչեն.
էգ առիւծներն ու էգ վագրերը բոլոր՝
Մայրագորով լիզումով՝
Ըլլան կայտառ հայկականերու կաթընտու.
Մեր ամպրոպները (լեցուն
Ըստուերներովի երգիչներուն գողդական)
Սըրտին մէջ հայ քերթողին
Փոխուին երգի ու չափուին
Կայծակներու շեշտերով.

Բանուորն հետտի՛, հետտի՛ գեղջուկն ու՛ այգուն՝
Երբ իր քայլերն ուղղուին դաշտերն աւերուած,
Արշալոյսէն արիւնի հոտը աննէ
Եւ արիւնի՛ ծարաւի.

Շունչիդ գեպիւուն ու ճառագայթն աչքերուդ,
Նրման դարնան մեր տան շեմերը պըճնող,
Թող ճամբորդեն հիւզէ հիւզ,
Բնակարանէ բնակարան.

Կանգնի՛ն այրերն ու մայրեր,
Ծերը կանգնի՛, կանգնի՛ տղան.
Ու ամէն ոք Ազգին սիրով լոկ արբշիտ,
Ազգին ոգւով հաղորդուած
Ա՛յնպէս վառի, ապրատամբի, բորբոքի,
Որ թորգոմայ Տունն ըզգայ
Թէ իր օճախը մարած՝
Այսօր հրարուխ է դարձեր:

ԴԱՆԻԷԼ ՎԱՐՈՒԻԺԱՆ

ՀԱՆԻԷԼ ՎԱՐՈՒԻԻԱՆ

ԱՐՄԷՆ-ԳԱՐՈ

ՎԵՐՋԻՆ ԺՊԻՏԸ

—*—

Բանքումն ենք արդէն: ժամը մօտաւորապէս մէկ ու կէսը: Դուր կիսարաց: Դոան ճիշդ դիմացը, սանդուխին վրայ կանգնած կրակում ենք՝ մշեցի Միսակը, Ռուբէնը, Մխիթարն ու ես մէկ կողմէն, և մի երեք ուրիշ ընկերներ միւս կողմէն: Ատրճանակներուն ծուխը արդէն բոնած է սրահը, դոնէն դուրս ոչինչ կ'երեւայ. հրացաններու անընդհատ որոտումն է միայն, որ մեզ կ'իմացնէ թէ դոան գիմաց մեծ թւով զինւորներ կան:

Յանկարծ սոսկալի պայթում կը լսենք մեր ետեւից. կը դառնանք՝ ինչ տեանենք՝ մեր ընկերներէն մէկը յօշօտւած և անշունչ գետինը փուած, իրմէն երկու քայլ հեռուն ուրիշ երկուքը՝ ոտքերնին փշրւած պառկած: Ռումբի մը պայթումն էր: Ամբողջ շէնքը սարսուռաց: Բայց չգիտեմ ինչպէս, դոանը դիմաց գտնւող մեր չորսէն, միայն Ռուբէնը մի քանի անվնաս փշրանքներ ստացաւ գլխուն ու մէջքին: Դառնալով ընկերներուն. «Տղերք ձեզ մատաղ, ով որ վրան ումբ ունի թող զնէ անկիւնի սեղանին վրայ». ըսելս ու Միսակին հեռանալը մէկ եղաւ: Հազիւ մենք նորից դէպի դուրը դարձանք, նորիցմի

ահոելի պայթում: Այս անգամ զոհը մէկ հոգի էր, մշեցի Միսակն էր դա: Գոտիէն ոււմբը հանած սեղանին վրայ դնելուն ոտքէն կը վիրաւորւի ու բաց կը թողու ոււմբը: Տեսարանը սոսկալի էր. աջ ձեռքը մինչեւ արմունկը մէկ կողմ շփրտւած, ձախ թեւը պզիկ պզիկ եղած, բայց դեռ մի քանի մկաններով կախւած ուսէն, դէմքը արիւն լուայ, զգեստները պատոււած, փուած է քարերուն վրայ: Նրա մօտիկ ընկեր Մխիթարը հազիւ ժամանակ ունեցաւ «վախ Միսակ ջան» ըսելու: Դրսէն՝ «Օլա՛ն իջէրիէ, օլա՛ն իջէրիէ» ձայները լսեցին և ծուխին մէջէն սուիններու ծայրեր սկսան փայլել:

«Տղե՛րք ձեզ մատաղ դէպի դուռը»:

Վեց-եօթը ատրճանակի միանգամից թափած գնդակները բաւական հեռացուցին սուիններու ծայրերը:

«Մխիթա՛ր դէպի պատուհանը»:— Հինգ ոււմբի յանկարծակի պայթումը մի առ ժամանակ մաքրեց փողոցը:

Մինչ Մխիթարն ու ես նոր ոււմբեր առած կը դառնայինք դէպի պատուհան, Միսակը ծունկերուն վրայ չոքած ցցեցաւ մեր առաջ իր ահոելի տեսքով. — «պարոն ջան, քեզ դուրպան, մէկ սուրլուն էս տեղիս» ըսաւ ու վիզը ծուռ աջ թեւի մնացորդը դէպի կուրծքը շարժեց: Ամբողջ էութեամբս դող ելայ. որոշ չեմ կարող ըսել թէ ինչ կըզգայի այն միջոցին, միայն սա կը յիշեմ, որ ատրճանակիս փայտեայ մասը բերանս տարի և բոլոր ուժովս խածնելով զայն

երեսս դարձուցի իրմէն: Նորից դիմացս եկաւ իր արիւնջուռայ ոտքը սալայատակին վրայ քարշ ածելով: Կրկնեց իր խնդիրքը, այս անգամ աւելի կտրտող մի շեշտով: Իր տեսքը, իր նայւածքը և վերջապէս իր ձայնը ինձ ընկճեցին բոլորովին: Մերժելն անգրթութիւն էր. նրա համար ամէն մի բոպէն ահռելի տանջանքներ էին. պէտք էր ազատել մեր խեղճ ընկերը.— այս ամէնը միակնթարթում անցան մտքովս, բայց չգիտեմ ինչո՞ւ ես ուղղակի իմ ատրճանակը չպարպեցի իր չարչարւող կուրծքին ու դառնալով Մխիթարին. «Մխիթա՛ր, մեղք է տղան, ազատէ՛»:

Այս խօսքերս Միսակը լսեց և անմիջապէս իր արիւնոտ դէմքը դարձուց անոր ըսելով. «Մխիթար ջան, քեզ մատաղ, մէկ խուշուն»:

Մխիթարը բոլորովին դեղնած, դողդրացող ձեռքով ուղղեց ատրճանակը դէպի անոր կուրծքը: «Ա՛խ, հոգուդ մատաղ», բացազանչեց Միսակը և գոհութեան նշոյլը երեսին իր յօշօտւած թեւերը դէպի յետ պարզեց, կարծես իր ընկերով գործը դիւրացնելու համար: Աչքերը արցունքով լեցուն Մխիթարն ինձ նայեց. «չէ՛, չեմ կրնար». ու դառնալով Միսակին մի լալկան ձայնով. «Միսակ ջան, գնա այն երկրորդ պատուհանին առաջ կեցիր և շուտով գինւորներու գնդակներէն մէկը քեզ կ'աննէ»:

Այդպէս էլ եղաւ: Մի քանի բոպէ վերջը Միսակը չօքած էր պատուհանի առաջ, գլուխն ու կուրծքին մէկ մասը դէպի դուրս ցցած: «Օլան ատամասնրդ պանա վուրուն», կը կանչէր նա բարձր ձայնով

ու մի շարք հայհոյանքներ կը տեղար գինւորներու հասցէին, մի քառորդ ժամ անցաւ այդպէս և հակառակ Միսակի ցանկութեանը իր մօտէն անցնող հարիւրաւոր գնդակներէն և ոչ մին իրեն առաւ:

Յանկարծ նա դադարեց կանչելուց ու դառնալով դէպի մեզ. «Տղե՛րք պատրաստ, վերէն բաշխըողուկ կուգայ»:—Երկու երկու հոգի բռնեցինք պատուհանները: Երբ խուժանը գոռում-գոչումով յարձակեցաւ դռան վրայ, առաջին յարկէն մենք վեց հոգով, իսկ տանիքէն Հրաչը իր չորս ընկերներովը ուժմբերու մի տարափ տեղացինք դէպի վար:—Այդքան թւով ուժմբերու միաժամանակ պայթումը, վիրաւորներու սիրտ պատառող վայնասուճը, դիմացի շէնքերէն թափուող ապակիներուն շառաչը և այս բոլորի հետ միաժամանակ դէպ երկինք բարձրացող դինամիտի կապոյտ ծուխը մի բոպէ՛ ինձ սառսոնեցուցին... մարդկային կեանքի հետ էր գործերնիս... ո՞վ տւեց մեզ այս իրաւունքը... բայց ինչո՞ւ նոքա սկսան... ո՞վքեր էին մի քանի ամիսներ առաջ արեան գետեր հոսեցնողները... սոքա չէի՞ն... Այսպէս մի շարք անկապ մտքեր մի քանի վայրկեան դամեցին ինձ պատուհանի առաջ. գլուխս դուրս հանեցի փողոցը նայելու.— մուխը մասամբ նօսրացած էր արդէն, ցիր ու ցան ինկած դիակներ դռան առաջը. իսկ խուժանի մնացած մասը սարսափահար կը փախչի դէպի թէփէ Պաշի: Մի բոպէական սարսափի լուժեան մէջ Միսակին ձայնը կը հասնի ականջիս. կը դառնամ դէպի աջ. պատուհանէն նորէն դուրս կախւած իր բզկտւած, արիւ-

նոտ թեւերը լա՛հի պէս թափ տալով զէպի փախչող
խուժանը մի ա հ ո ե լ ի ժ պ ի տ երեսին. «Միզի
կիտի ալչաքլար»... կը պղաւէ իր արդէն կիսամեռ
ու խոպոտ ձայնով:

Ա՛խ, անոր այն ժպիտը...

Եթէ մի օր. մի ժամանակ վիճակի մեր թշւառ
Հայ ժողովրդին, իր այս գոյութեան կռիւն մէջ մեռ-
նել, անհետանալ երկրազնդիս երեսէն առանց մշեցի
Միսակին այն վերջին ժպտին... հազար ափսոս պիտի
բսեմ նրա թափած արեանը:

ԱՐՄԵՆ. ԳԱՐՈ

Ք Ե Չ Ի

Մեռած էիր, ո՛վ սիրուած կին,
Երէկ զիշեր. . .
Միրատարփներքդ ո՛ւր էին
—Չէի պիտեր:
Ու ես մինակ
Յուղարկաւորդ, մեռած՝ Պէլլա,
Լըքւած, մինակ,
Մինչեւ սեւ փող ճեւեռեցայ. . .

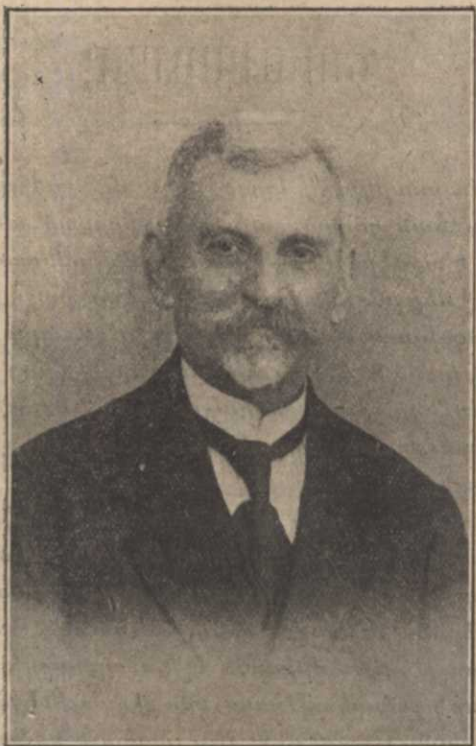
Աչքերուդ մէջ ա՛լ չէր վտեր
Խաբկանքը էդ,
Ու կուրծքիդ տակ չէր բաբախեր
Կիրքն անօրէնք. . .
Դիակդ սիրուն
Համբուրեցի: Օ՛ անպատիր
Դեղեցկութիւն. . .
Ինչո՞ւ շատոնց մեռած չէիր. . .

Բնագրն

ՇԱՀԱՆ ԵԱԹԱԼԻ

ՀԱՅՏԱՆԻ ԳՆԱԹԱՆԻ

ՓՐՈ Ա.ՇԱՐՐ. ՏԵՐ-ՅԱԿՈԲՅԱՆ

ՆՈՒԱՐՍԱՐԿԸ

Նուարսարկը չէ եղած մեր մէջ դժբաղդարար այնքան ճանչցուած, այնքան սիրուած անուն մը՝ որքան կ'արժէր: Մեր մանկութեան խանդավառ օրերուն մէջ մեր սեծերն ամեն եղանակաւ քաջալերած են մեր վարվուեն երեւակայութիւնը Աւարայրի տարածութեան և Տղմուտի ավերուն վրայ դեգերել սրտաթունդ, բայց մոռացութեան ստուերներուն մէջ պարուրուած թողած են Նուարսարկը առ հասարակ:

Քաջն վարդանի և իր նահատակ ընկերներուն սիրալի յիշատակն սովորած ենք մեծահանդէս տօնել անխափան, և Աւարայրի պղւպուլին գեղգեղանքներուն ունկնդրել յափշտակուած, բայց մեր ուշադրութենէն վրիպած է Նուարսարկի ամենակարեւոր նշանակութիւնը մեր Ազգային յուզումնալից պատմութեան մէջ: Այլ սակայն նոյնքան նուիրական սրբավայր մ'է մեզ համար Նուարսարկը որքան Աւարայրը:

Խաւարակուռ Ջրաղաշտութիւնը յարատեւ ու ախուռն ջանքերէ վերջ սպառած էր արդէն իր հալածանքի ու տառապանքի բոլոր դիւային հնարքներն,

սպառած էր նոյնպէս իր սիրաշահելու, հրապուրելու բոլոր կեղծուպատիր հնարքներն, և չէր յաջողած Հայուն իր քրիստոնէական հաւատքովն ապրելու աննկուն կամքը խախտել, անոր բարոյական ազատութիւնը կաշկանդել:

Գոռոզ Պարսիկը նուաճուած էր: Որոշած էին ապարդիւն և նամանաւանդ ազիտաբեր ընդհարումներուն վերջ տալ և Հայոց հետ բանակցելով իրաւախոհութեան մը յանգիլ: Այս անգամ ալ ուրիշ վեհոգի Մամիկոնեանի մը, արիասիրտն Վահանի կը վիճակէր ախոյեանն հանդիսանալ Հայուն դատին և Հայուն պահանջներն ներկայացնել ու անոր անտեղիտալի իրաւունքները պաշտպանել: Այս բանակցութիւնները կարելի պիտի ըլլար սկսիլ այն պայմանաւ միայն, որ կանխաւ իսկ Պարսիկներն համաձայնէին անհրաժէշտօրէն ընդունել քանի մը էական սկզբունքներ, և այնպէս պատահեցաւ որ նուարսարկի մէջ էր որ Վահան պիտի պարզէր այդ սկզբունքներն:

Երբ հապճեպով այս տողերը կը գրեմ, դժբաղդաբար աչքի առջեւ չ'ունիմ Վահանի առաջարկած երեք նախնական պայմաններուն բանաձեւը. ինչպէս ժամանակակից պատմիչը աւանդած է մեզ այնքան զօրեղ ու յստակ ոճով: Կ'արժէր որ զանոնք տառապէս յիշատակէի հոս իբր դաւանանքը Հայուն իսկական ոգւոյն: Մեր առաջին ու անխուսափելի պայմանն է կրսէր Վահան որ մեր հոգեւոր, խղճի ու կրօնի ազատութիւնը յարգուի անկեղծութեամբ.

որ անդարուծիւնը ի գործ դրուի. չը բռնաբարուի. չը խաթարուի մարդկային անկապտելի իրաւութեները. որ ուրացեալը չը քաջալերուի. հաւատարիմը չը հալածուի և այսպէս ժողովրդական բարոյական նկարագիրը չ'ապականի, չը քայքայուի:

Ահաւասիկ ինչ որ մեր նախահայրերը կը պահանջէին, որուն համար կը նահատակուէին, որուն համար յօժար էին գոհել ուրիշ ամէն ինչ.— իրենց բարոյական արդարութիւնն ու սրբութիւնն, և այդ այդպիսի դարերու, այդպիսի երկիրներու մէջ:

Ո՛չ թէ բռնատերն, որոնց արձակած նետերն արևը կը խափանէին, ոչ թէ Տիգրանի մը վաղանցուկ աշխարհակալութիւններն, ոչ ալ տեղացող ոսկիներն ու մարգարիտներն. այլ այս իր խղճի ազատութեան աննուաճելի հաւատարմութիւնն է Հայուն փառքը: Եւ որչափ Հայը պահէ, պահպանէ այդ հաւատարմութիւնը, կրնանք բացարձակապէս վստահ ըլլալ թէ անխաթար պիտի պահէ իր փառքը:

Աննշան, փոքրիկ աւան մ'էր Նուարսարկը բայց ամենաշքեղ հանդիսավայրն եղաւ Հայութեան անմոռանալի փառքին:

ԱՐԻ. ՏԵՐ ՅԱԿՈԲԵԱՆ

ՋՕԲ. ԿՕՐԿԱՆԵԱՆ

Մ Ի Ա Մ Ա Ն Թ Օ

Ա.

Տառապանքէն՝ հայ հանճարի՞ն ծընար դուն,
Ո՛վ քըրմօրէն խորհրդապաշտ պարմանի,
Սիրտըդ ամբողջ գաղափարին արեւուն
Մորթեցիր, կեանքդ ալ զո՛հ մըտքին հայրենի:

Արտասուագին թաթխեցիր զրիչդ եղեգեայ
Արիւնին մէջ հերոսներու նահատակ,
Ու վրէժին երգը մըրկեցաւ քնարիդ վրայ,
Երգեցի՛ր կոխն անոր պղինձէ կուրծքին տակ:

Եղար միայն արեւներու սիրահար,
Ունկնդրեցիր վերն աստղերու հրծծիւնին,
Եւ տըխրութիւնդ ալ շիրիմի պէս խաւար՝
Սիրեց անդունդն ու վայրահագ ուռենին...

Ո՛վ հրակայ միտք որ արծիւի թըռիչքով
Չափեց միջոցն երկինքներուն անսահման,
Աստղեր ցանեց հայ օրրոցին հոգեթով,
Եւ ուլունքներ կապո՛յտ կապո՛յտ ծովի նման...

Ո՛վ հրսկայ միտք ուր զաղափարը ուժգին
Ներշնչն ջուժի աստուածային ժամերուն
Տրոփեց իբրեւ տիեզերքի մը հոգին,
Ու քանդակուած՝ եղաւ արձան մը սարսուռն...

Ո՛վ հսկայ միտքն ազատութեան պայքարին,
Որ շեփորեց խառնուրդներու մէջ կարմիր,
Ու սրբոց վեհ դիւցազներու ճակատին
Հիր կակաչներ նժոյգին բաշէն հըրալիր...

Արեւներու հնոցէն թրծուած գանկիդ մէջ
Քերթողութեան շուշաններուն ասենէն
Բոսորաներկը ծաղկեցաւ, ու անշէջ՝
Առաւ մրտքին ճառագայթներն ոսկեղէն...

Ըսէ՛, քերթող, ո՞ւր ինկաւ քնարդ խորտակուած,
Ու՞ր վերջին երգն իր աղերախ դեռ կուլայ,
Արե՞ւ ս'արդեօք սիրտդ խըլեց հըրարբած՝
Արարատի կայծակներուն իբր ընծայ...

Բ.

Ձերդ աղկիտնն ովկէանին մէջ, քու հոգիդ
Տառապանքին անհունութիւնը գիտէր,
Նոճիններուն տակ հեծկտաց երգը սըրտիդ՝
Հրեշտակի պէս գերեզմանի մ'առնթեր:

Սիրտ մը դըրիր քարերուն մէջ արցունքէդ,
Եւ հայրենի դաշտերուն մէջ արիւնոտ
Քու ոտքե՛րդ են որ կը բանաս ծաղկաւէտ՝
Հետքովն իրենց վարդ մը բոսոր՝ հասկին մօտ...

Եւ հայրենի տուներուն լուռ ըստուերին
Բոյր մը տըւիր խունկի, և բո՛յր վառօղի՛
Հոն ուր մարտիկ մը խոնջ գըլուխը քարին
Արծիւներու լայն թեւին տակ կը հանգչի...

Դաշխուրաններ լեցուցիր Արեւով
Գաղափարի սերունդներու հողոյն մէջ,
Եւ ապստամբ խոռվքներն անոնց ջահելով
Անցա՛ր ինչպէս շանթը կ'անցնի փողփողէջ...

Դարբնեցիր սուրը վրէժներուն՝ պողպատէ
Զայն ջրդիզած ես արիւնովդ հիմա,
Գըլուխըդ վերցո՛ւր գերեզմանէն, ու դիտէ՛,
Կայծակ մ'է ան որ ձեռքիս մէջ կը շողայ...

Ո՛չ մէկ հողի անկիւն բոսոր ներկըւած,
Ոչ մէկ շիրիմ՝ նահատակի, դիւցազնի,
Որոնց ուխտի գացին ոտքերդ յոգնած,
Քեզ անձանօթ կը մնար, քերթո՛ղ հայրենի...

Հայ տուներու, հայ մայրերու սուգին հետ
Մեծցա՛ր հոգիդ արմատ կապեց զերդ ուռի՛
Ուռճանալով ընդմիշտ կանանչ արեւէդ՝
Արցունքին սէջ հայ կոյսերուն պաշտելի...

Քնարըդ երբեմն տօսախ էր, երբեմն սօս,
Երբեմն սե՛ւ նոճի, բայց միշտ կո՛ւրծքդ էր ան,
Որուն վրայ լացիր երգե՛ր լուսահոս՝
Կարօտներու, Երազանքի ու Մահուան...

9.

Աստեղածով մը հոգիէդ մեր հոգւոյն՝
Գիշերին մէջ պիտի հոսի ուղիսօրէն
Որքան արեւն առ կայծ ջահի մը հանգոյն
Առնէ բոց իր քերթողներու շիրիմէն...

Իրենց մահով չանցնիր գարունը երբեք,
Գափնեպրսակ ճակատներնուն վրայ ծաղկած,
Ու կը հնչէ քնարին երգն աղբբեկ
Աստղներու բարախումէն արթնցած:

Անոնց համար սենք չենք ըսեր որ մեռա՛ն,
Այլ կը նընջեն անմահութեան երազով,
Իրենց տապանն է վարդագեղ օրօրան
Զոր հայրենիքը պիտ'օրրէ դարերով...

Անոնց վերեւ լուսնակն յակուրջ մ'է կախեր
Ուռիներու և նոճերու ոստերէն,
Ուր կը մնջեն լալահառաջ տատրակներ,
Եւ գեփիւռներն ալ կը փախչին մեղմօրէն:

Ո՛վ հանճարին քուրմը յաւէտ ողբացեալ,
Օր մը երբոր կը մտնէիր, երազիդ
Մեհեանին մէջ բազմաքանդակ, ձիւնափայլ,
Մեծ ամբոխներ կը սպասէին քու դարձիդ:

Միւններուն մօտ լուռ անձկութեամբ սեւեռուն
Մարմարակերտ ու վեհաշուք դաբիրին՝
Կ'ունկնդրէիր Ազատութեան երգերուն
Որ հոգիէդ հրեղէն թեւեր կ'առնէին...

Օր մը բացիր դուռը ելար, իբր Աստուած
Քեզ պաշտեցինք, երբ մրրկավարս ու գինո՛վ
Կ'ունկ'անցնէիր ոստաններէն ջարդուած,
Մայրերուն ծոցն եղաւ յուռթի վրէ՛ժներով...

7.

Անմահութեան ո՞ր աստղերէն լուսեղ ամպ
Մ'եկաւ ճակատըդ համբուրել սատափի
Աստուածային և հրաշագեղ մաքրութեամբ՝
Ուր գաղափարն իբր էտրլվայս կը ծաղկի...

Ո՞ր բանտին մէջ, կամ աքսորի ո՞ր ճամբուն
Մահացուցին քեզ արծիւի մը նրման՝
Որուն թեւերը սուգին մէջ մեր հոգւոյն
Գիշերներու սև պատանքովը կ'ըյնան...

Անձանօթին և անհունին դանախով
Խորհրդաւոր քուրմն ես դարձեալ երազին,
Ծիւր կաթիններն աստղերու հոծ բոյլերով
Քու խընկաբոյր վէրքերուդ մէջ կը հոսին...

Դուն ըստաշխով և արցունքով գրմըսուած՝
Միշտ անայլայլ՝ պիտի շիրիմ չունենաս,
Սիրտըդ առաւ ցեղըդ, հոգիդ ալ Աստուած,
Եւ ներշնչումդ՝ երկինքը բիւ և անհաս...

Հայրենիքի բազիններուն քանդակուած
Սափոր մ' սիրտըդ որուն մէջ կ'արտասուէ
Ձիւնասպիտակ իր լայն թեւերը ձրգած
Մեծ յիշատակն արձանիդ քով մարմարէ:

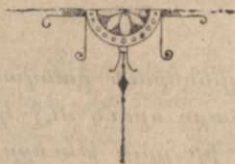
Այսօր, եկո՛ւր, ո՛վ յարուցեալ, վեհօրէն,
Եկո՛ւր, դրօշները կարմի՛ր են գերդ արիւն,
Քու շո՛ւնչդ է որ անոնց հրավար ծալքերէն
Կը խառնըւի յաղթանակի երգերուն:

Եկո՛ւր և օր մը չհանդչած տակաւին
Հողին ցուրտ ծոցը՝ պիտի մենք ածիւնէդ
Խիւսենք վեհ ձեւը, կոթողումն՝ Արեւին՝
Երիտասարդ քու հասակիդ արփաւէտ...

Պիտի հըսկէ վերելըդ Արծիւ մը հըսկայ
Մեծղի բիբերն արշալոյսէն սեւեռած,
Գաղափարի նոր սերունդներն ապագայ
Քեզ պիտի գան ուխտի՝ վրէժով զրբահուած...

«Արոյրի երգեր»

ԱՐՄԵՆԵՐԿԱՅ

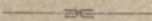

ԱՐՄԵՆԵՐԿԱՅ

“ՊԱՐՈՆ,, ՏԻՏՂՈՍԻՆ

ԳՈՐԾԱԾՈՒԹԻՒՆԸ ՄԵՐ ՄԷՋ

Ոմանք կը կարծեն, թէ «պարոն» տիտղոսին գործածութիւնը մեր մէջ մտած է շատ նոր ժամանակ, մեր կովկասի եղբայրներուն հետ մեր ունեցած մօտաւոր շփումին հետեւանքով:

Այս կարծիքը սխալ է:

Ինչպէս ծանօթ է, «պարոն» տիտղոսը հայերէն չէ, այլ փոխ առնուած է հին ֆրանսերէն baron բառէն, որ մեր ժ. և ժ. Գ. դարերու մատենագիրներէն ալ գործածուած է:

Այս բառը նախ և առաջ կիլիկիա մտած է իտալացիներու ձեռքով, 1906 թուականէն ետք: Ասկէ առաջ ծանօթ չէր: Այս թուականին՝ հայացած «պարոն» բառն իր իսկական իմաստով գործածուած է մեր մէջ, այսինքն՝ տրուած է իշխաններու միայն, իբրև բարձրագոյն տիտղոս, ինչպէս էր այն ատենւան ֆրանսերէն baron բառը, որ ետքերը (ժ. Գ. դարուն վերջերը կամ ժ. Ե. դարուն սկիզբները) ազնուականներու յատուկ հասարակ տիտղոս մը եղաւ: Հայաստանի Այրարատեան նահանգին մէջ գտ-

նուող արձանագրութիւններէն շատերը ցոյց կուտան, թէ իշխաններու յատուկ «պարոն» տիտղոսը՝ Կիլիկիայէն անցած է նաեւ Մեծ Հայք: Աւելի հետաքրքրականն այն է, որ «պարոն» ձեւը գործածուած է նոյն իսկ «պարոնուհի» (baronne) նշանակելու համար, ինչպէս կը տեսնուի Անիի Առաքելոց եկեղեցիին արտաքին և ներքին պատերուն վրայ գրուած երկու արձանագրութիւններէն, մին՝ 1233—1276 թուականներուն գրուած, միւսը՝ որոշ կերպով 1520 թուին:

Ինչպէս կըլլայ, որ Խաչակիրներու կողմէ ներմուծուած օտար տիտղոս մը Կիլիկիայէն մինչեւ Մեծ Հայք կերթայ և կրնդ հանրանայ:

Պատմութենէ գիտէնք, թէ Ժ. և ԺԳ. դարերուն՝ Այրարատեան նահանգին մէկ մասը Լոտիի Զաքարիա և Իւանէ Երկայնաբազուկ իշխաններն ու իրենց յաջորդները կը կառավարէին երբեմն բոլորովին անկախ, և երբեմն ալ վրաց կամ թէ թաթարաց գերիշխանութեան տակ: Այս իշխանները յարաբերութեան մէջ էին Կիլիկիոյ հայկական իշխանութեան և մանաւանդ Հայոց կաթողիկոսին հետ, որուն աթոռը՝ երկար թափառումներէ ետք՝ Գրիգոր Գ. Պահլավունիէն ի վեր (1115) Կիլիկիա փոխադրուած էր: Այս բաժիտ իբրեւ փաստ՝ սիրելի ընթերցողներուս կը յիշեցնեմ, թէ Զաքարիա՝ կրօնական կարեւոր խնդրոյ մը առթիւ՝ 1207ին ղեսպանութիւն մը զրկած է Կիլիկիա, Հայոց Յովհաննէս կաթողիկոսին ու Լեւոն Ա. թագաւորին, ինչպէս կը նկատուի

րագրէ կիրակոս Գանձակեցի պատմիչը, զվ. Գ.: Արդ՝
այս յարաբերութիւններու շնորհիւ է, որ «պարոն»
տիտղոսն ալ կիլիկիայէն ճամբորդած է Մեծ Հայք,
և տրուած է Երկայնաբազուկ Զաքարեան իշխան-
ներու:

Ինչպէս կը տեսնուի, այս տիտղոսը նախապէս
խիստ բարձր նշանակութեամբ գործածուելէ ետք՝
ժամանակի ընթացքով իր նախկին արժէքը կամաց
կամաց կորսնցուցեր է և օր մըն ալ հաւասարեր է
այսօրուան Monsieur տիտղոսին: Ոմանց համար նոյն
խնդիրէ ալ աւելի վար իջած է այն. ասոր հա-
մար է, որ Կ. Պոլսի գրագէտները «պարոն» տիտղո-
սին կրած այս անսպասելի անկումէն դժգոհ և յու-
սահատ՝ Monsieurի հաւասարող և «աղա»էն աւելի
բարձր նոր տիտղոս մը դարբնած են, այն է՝ «տիար»
կամ «տեար» տիտղոսը «պարոն»ը, պահելով նորելուկ
երիտասարդութեան:

Կ. Յ. ԲԱՍՄԱԶԵԱՆ

4. 3. ԲԱՍՄԱԶԵԱՆ

Այստեղ են, կուրծքիս վրայ...

Անգոր են ձեռքերս այլեւս, ինկած են թոյլօրէն,
չեմ կրնար պարզել ծաղիկներուն:

Միայն մեղմիկ շունչս կը հասնի ու կը թըր-
թոան թերթիկները, կուրծքիս վրայ, արեւուն տակ
թափանցիկ ու բոսորագոյն:

Բայց դեռ երէկ այնքան զաւրթ էի ես. ձեզի
նւիրեցի ես՝ իմ երգերէս ծովը, ծո՛վը իմ սրտիս.

Դուք ժպտացիք... դուք ժպտացիք միայն:

Ես հիմա՛կ ալ կուզեմ զւարթ ըլլալ. ես կուզեմ՝
բարձրացնել գլուխս ու նախիլ հեռուն, արեւուն տակ
տարածւած հեռաստաններուն...

Ես կուզեմ վերյնել գրիչս, ձեզի համար ծովը
երգել, բայց ձեռքերս ինկած են անուժ, ու մտքերս
տխուր են, շատ տխուր:

Սիրտս կը բաբախէ այնպէս, պիտի պայթի կար-
ծես: Կարմիր պղպջակներ կը բարձրանան թոքերէս,
շրթունքներէս կը հոսին:

Եւ դուք ծաղիկներ բերիք այսօր. չէ՞ որ ես ծա-
ղիկներու սիրահարն եմ...

Ինկած են անոնք կուրծքիս վրայ, իմ մեղմիկ
ունչէս թրթոուն, արեւին վերջին շողերէն բոսոր:
Վճի՛տ, զաւրթ ծաղիկներ, չուշացա՞ք արդեօք...

Մայիսեա՞ն երգով, գարնա՞ն թեւերով, իմ հոգիս խելար դէպի քե՛զ կուգա, քեզի՛ կը թոչի:

Հայրի՛կ, կը գգամ, որ այս առաւօտ, գարունին հետ, ոտքի՛ կ'ելլես վերջապէս ու կարօտալի աչքերդ արտասուքով յորդուն՝ տառապանքի անյայտ վայրերէդ, դէպի մեզի՛ կը քայես...

Հայրի՛կ, իմ մոյր սրտիս միա՛կ հանգրւան, միակ լուսեղէն եզե՛րք կախարդուն. իմ միա՛կ իտէալ, իմ կեանքի՛ իմաստ, իմ սէ՛ր անսահման:

Ծագիկները բացուեցա՞ն, արտերը հեռուն կանա՛չ են նորէն, զեփիւռը նորէն քնքո՛յշ է այնպէս. գարո՛ւնն է, գարո՛ւնն է... գանգուրներու շուրջ, պսակն հրացնմուն լիլաներուն՝ գեղեցիկ չէ՞:

Ուղիներ, հեռաւոր, անդալար, անապատի՛ ուղիներ՝ հանդարտեցէք. ուրականներ՝ ահաւոր, հրափառ աւազներո՛ւ խորշակներ՝ դադա՛ր առէք. կ'զգամ՝ որ հայրիկս այս առաւօտ, ոտքի կ'ելլէ, դէպի մեզի՛...

Թո՛ղ մերկ ոտքերը չարիւնտտին աւազին վրայ, իր բազմատանջ ճակատին շուրջ՝ արե՛ւ շողերդ բարի՛ թող ըլլան... Ահա՛ երագուն աչքերը, անխորտակ հոգիին դեռ ըմբո՛ստ նալւածքով. ահա՛ և իր մաղերն ալեխառն՝ արե՛ւ եթէ կրնաս՝ շողերովդ սեւցո՛ւր գանոնք:

Անիկա յոգնած է. անիկա տառապած է, տառապանքովը նւիրական իր ցեղին, անիկա տոգոյն է

ու տրտում, հայրենաբաղձ իր երազներուն տրտմութիւնով. բայց այս առաւօտ, վերջապէս, գարունին հետ հայրիկս մեզի՛ կուգա...

Ես կը նետեմ խոպոպներէս լիւաները հրասարսուռ, դէպի դալար դաշտերէն ու ոսկեծովի արտերէն՝ մոռնալով արցունքը քայլերուս տակ մեռնող ծաղիկներուն՝

Ես քեզի՛ կուգամ, հայրի՛կ, մայիսեան երգով, գարնան թեւերով, փարելու փոշեթաթաւ ծունգերուդ և աչքերս, խենթութիւնով լեցուն աչքերս՝ նւիրական կուրծքիդ վրա՛ թաղելու:

917 Ապրիլ

ՌԱՖԱԷԼ ԶԱՐԴԱՐԵԱՆ

ՌԱՖԱԷԼ ԶԱՐԴԱՐԵԱՆ

ՎԱՀԱՆ ԹՈԹՈՎԵՆՑ

ՀՐԱԶ ԶԱՐԴԱՐԵԱՆ

Լ Ե Ի Ո Ն ⁽¹⁾

«Ո՞ւր երթանք անցունենք այս օգոստոսի կիրակին, հարցուցի Երուանդ բարեկամիս, որ, ինձ պէս, դուրս կ'ելլէր Պէօյիւքտէրէի հայկական մատուռէն, Վերին Վոսփորի վրայ: Ո՞ւր ապաստանինք այս ճշմարտապէս արեւադարձային տաքութենէն չընկճուելու համար:

— Պէնտերը երթալու է, պատասխանեց: Հոն զով կ'ընէ միշտ: Այսօր մեր ստակի ազնուականները հոն պիտի գտնուին առանց բացառութեան: Սարը Օննիկն ալ, մեր տեղացի երաժիշտներուն պարագլուխը, հոն պիտի գայ իր շրջիկ խումբին հետ: Ի՞նչ է սա զին աստուածացումը պիտի տօնուի»:

Որոշումն տուի խսկոյն: Ընկերացայ պատուական բարեկամիս, որ հզօր քայլող մ'էր Յաւիտենականին առջև:

Հարաւի կողմէն, ուղղուեցանք դէպ ընդարձակ

(1) Այս վիպակն հրատարակուեցաւ 1905 հոկտ. 15ի *La France Littéraire*ին մէջ: Յրաններէն հրատարակութիւններու մեծագոյն մասին պէս, չէ Թարգմանուած հայերէնի, եւ հետեւապէս անծանօթ մնացած է մեր ժողովուրդին:

մարգագետին մը, որ սօսիններու երկու խումբեր կ'ըարձրանան: Ըստ աւանդութեան, հոն էր որ, 10:7ին, Կօտֆրօսա տը Պուլեօն բանակեցաւ իր Խաչակիրներուն հետ: Այս հսկայ ծառերէն մէկուն կոճղը հիմայ սրճարանի վերածուած է:

Պարտէզներէ շրջապատուած երկար ծառուղիէ մ'անցանք: Յունական, հայ-կաթոլիկ ու հայկական գերեզմանոցներուն պատերուն առջեւէն անցնելով, հասանք Սուլթան-Սուլու, զով աղբիւր մը որ բլուրի մը կողմն ի վար կ'հոսի, շանթահար կազնիի մը ստորտը:

Անցանք բազմաթիւ առուակներէ որոնք ձորին մէջ կ'անհետանան, և հասանք Պէօյիւքտէրէի ջրմուղը, Սուլթան Մահմուտ Բ.ի օրով շինուած, և որ Պէօյիւքտէրէի ձորին ու Պէլկրատի անտառին միջեւ կ'ըարձրանայ իբր վիթխարի յաղթական մար մը, որոյ վերեւէն վոսփորը կ'երեւի, մոգական լիճի մը պէս պարզուած:

Ճամբան հոն երկուքի կ'ըաժնուի: Մեր կրօնակիր կ'ըարձունենք այն շաւղին որ Պէլկրատ գիւղը կ'տանի, և կ'ըոնենք Պէնտերը տանող ուղին, մեր աջակողմը ձգելով Պաղչէ-Քէօյի յունական գիւղը, անուանի իր կեռամներով, և մեր ձախակողմը ձիաւոր ոստիկաններու պահականոց մը:

Ահա կ'հասնինք առաջին ջրշեղջը, որ կ'կոչուի Թօփուղլու պէնտի կամ, ըստ թրքական արձանագրութեան մը, էսկի Սուլթան Մահմուտ պէնտի. մահկաձեւ թանձր պա-

րիսպ մը, որ կ'ըարծրանայ ձորի մը բերանը ուր կ'հաւաքուին երկրորդ ջրշեղջիւն, անձրեւին ու վտակներուն ջուրերը, և որ կ'պահպանէ երկարաձիգ ջրակոյտ մը, Ստիւքսի պէս տղմոտ ու սև: Քիչ ատենէն հասանք երկրորդ ջրշեղջը. Ե՛ն ի Ս ու լ թ ա ն Մ ա հ մ ու տ պ է ն տ ի. ամուր պատուար մը բազմաթիւ ծորակներով, մշտնջենաւոր ժխորով թափելով ջուրի անհուն քանակութիւն մը որ, Վ ա լ ի տ է պ է ն տ ի անուն երրորդ ջրշեղջի մ'օգնութեամբ, կ'երթայ Բերայի և Ստորին Վոսփորի ծարաւը անցունել, մինչ Պէլկրատի ջրշեղջները մայրաքաղաքին ծարաւը կ'յազեցունեն էյուպի կողմէն, Ոսկեղջիւրի վրայ:

Երկրորդ ջրշեղջը, որ ամենէն կարեւորն է, կ'ըարծրանայ Պէլկրատի չքնաղ անտառին մէջ, ուր բաղեղապատ դարաւոր ծառեր, զովասուն հովիտներ, խոխոջուն առուակներ: Արեւը քիչ անգամ իր հրակէզ ճաճանչները կ'սփռէ այս դիւթական գմբստագոյն դաշտանկարին վրայ: Խոնաւութեան հայրենիքն է այս, և երկինքը հոս ստէպ կ'ծածկուի ամպերով որոնք անձրեւի կ'վերածուին:

Ուրախանալով որ վերջապէս զովութիւն գտած էինք քաղաքին հնոցէն յետոյ, բարեկամիս հետ տեղաւորուեցանք սրճարանի մ'անջեւ, ոչ հեռու կիսաւեր հովանեակէ մը որ ջրշեղջին դիմացը կ'ըարծրանայ: Երուանդ կ'ցնծար, և, Պէնտերուն նայելով, կ'զոչէր անդադար. «Այս ո՛րքան ջուր, ո՛րքան ջուր, ո՛րքան»:

Պէօյիւքտէրէի ընտանիքները կ'հասնին հետըգ-
հետէ, կառքով, սայլով կամ ոտքով: Տեղացի երա-
ժըշտութիւնը, տառուլով ու գուրնայով
ներկայացած, կ'նուագէ Ալճէրիի ծովահէններուն
հոչակաւոր քայլերգը (Ճէգայիր հավասը)
կամ ժողովրդական եղանակը թրքական երգի մը որ
այլանդակ յանկերգ մ'ունի, իտալերէն բառէ մը,
արաբերէն բառէ մը և յունարէն բառէ մը կազ-
մուած. Ճիվան Ալի մու (Իմ երիտասարդ
Ալիս): Պաղչէ-Քէօյի յոյն գեղջուկներն ու գեղջկու-
հիները խանդով կ'պարեն իրենց ազգային պարը,
սիբոն:

Այլ Սարը Օննիկ կուգայ կ'հասնի իր
չորս հայ արուեստագէտներով: Յաճախորդները
կ'լնեն, աւելի լաւ ըմբոշխնելու համար անոնց արե-
ւելեան երգերը: Եւրոպացիները կ'ունկնդրեն անու-
շաղիբ կամ արհամարհոտ կերպով, Արեւելցիները
երկիւղած մտամոխրումով ու անսահման աղա
պատանքով:

Կ'սիրեմ արեւելեան երաժշտութիւնը, կ'խոս-
տովանիմ զայս, փոյթ չընելով որ բարբարոս մը
նկատուիմ Արեւմուտցիներէն: Հիանալով հանդերձ
եւրոպեան երաժշտութեան գիտուն ներդաշնակու-
թեանն ու աղմկայոյզ աշխուժութեանը վրայ, կը
պաշտեմ արեւելեան երաժշտութեան վայրի քաղ-
ցրութիւնն ու սրտաշարժ միօրինակութիւնը: Այն
որորած է զիս կեանքի սեմին վրայ, այն թարգմա-
նած է սիրոյ առաջին հառաչներս, այն մասնակ-

ցած է խինդերուս ու վիշտերուս: Բնութեան աւելի մերձաւոր ըլլալով, աւելի լաւ կ'նմանի սոխակին երգին, և իր տարտամ նուաղումը հեշտօրէն կ'ընկղմի նիրվանային անհունութեանը մէջ: Արցունքի ու յաւիտենականութեան երաժշտութիւնն է այն:

Սարը Օննիկ ու իր երեք պաշտօնակիցները կարգով կ'երգէին արեւելեան արուեստին լաւագոյն ստեղծումները, ջութակի ընկերակցութեամբ: Ունկընդիրները, խորապէս յուզուած, ջերմ ծափերով կ'վարձատրէին իւրաքանչիւր արուեստագէտ, և աշա' (կեցցէ') գոչելով անընդհատ: Հինգերորդ երաժիշտը լուութիւն կ'պահէր, և իր դափը ցնցելով կը շատանար: Գեռ երիտասարդ, խորշոմներ ունէր ճակատին վրայ: Իր վհատութիւնը ցաւազին հակապատկեր մը կ'կազմէր իր ընկերներուն ոգեւորութեանը քով:

Այս հանելուկին մեկնութիւնը լսելու հետաքրքիր, միջարարէ մը օգուտ քաղեցինք՝ մեր սեղանը հրաւիրելու համար զայն: Մեծ գաւաթ մ'օղի հրամցուցինք իրեն, նաև սեւ գավիար, լեմոնի ջուրով ոռոգուած: Լեւոն—այս էր իր անունը— հաւանեցաւ, ոչ առանց դժուարութեան, իր կեանքը մեզ պատմելու:

«Հազիւ վեց ամսու էի հօրս մահուան ատեն, որ այրի մը և երկու զաւակ թողուց: Մատաղ հասակէս սկսեալ, ստիպուեցայ աշխատիլ, մօրս ու բրոջս պէտքերը հոգալու համար: Գեղեցիկ ձայն

ունէի. սկսայ երգել եկեղեցիներուն մէջ: Այս դորժով շատ օրհնենք այլ քիչ ստակ կ'շահէի: Պաշտօն ստանձնեցի Սարը Օննիկի խումբին մէջ, որ առատ զրամ շահեցաւ, ձայնիս մատղաշ յստակութեանը շնորհիւ: Երախտագէտ մնաց ինձ, և, հիմայ որ կորուսած եմ ձայնս, թոյլ կուտայ որ քանի մը բարա շահիմ, դափ զարնելով:

Ստամպօլի հարուստ զբօսասէրները իրենց խրախճաններուն կ'հրաւիրէին զիս, ձայնիս փայլովը համեմելու համար իրենց վայելքները: Երգել կուտային ինձ մինչեւ իսկ Բերայի ու Կալաթայի լիտանոցներուն մէջ, ուր պոռնիկները իրարու հետ կ'մրցէին՝ երիտասարդ արուեստագէտի սիրտս զրաւելու համար: Բոլոր Արեւելցիներուն պէս զգայուն կամ զգայասէր, ես ալ յաղթուեցայ վերջապէս: Աստիճանաբար խրեցայ մոլութեան տիղմին մէջ, և ստորին բողութեան գիրկը կորուսի արժանապատուութիւնս, անողջութիւնս ու ձայնս:

Օր մը գիպուածով մտայ եկեղեցի մը, ուր Խրիմեան հոյանուն քարոզիչը կ'խարանէր մոլութիւնը և կ'փառաւորէր առաքինութիւնը: Իր քարոզը լիշեցուց ինձ մօրս ու դասատուներու բարի խրատները, և արթնցուց սրտիս մէջ քնացող հրեշտակը: Ուղեցի հակազդել ճակատագրիս: Սեղանաւորի մը քով մտայ, ապրուստս պարկեշտօրէն ճարելու համար, և նշանուեցայ աղքատ աղջկան մը հետ, որու սիրահարած էի բոլոր հոգիովս: Սակայն, քանի մ'ամսէն, սեղանաւորը ճամբեց զիս,

տեսնելով որ չէի ստրկանար իր առջեւ, և նշանա-
ծրս, որու հետ ա՛լ չէի կրնար ամուսնանալ, ստիպ-
ուեցաւ թուրք սպայի մը տարփուհին ըլլալ, անօ-
թի չմեռնելու համար:

Հարուստներուն ու զօրականներուն դէմ դառ-
նացած, և չկարենալով մոռնալ երազներուս առար-
կան, անձնասպան ըլլալ մտարբերեցի նախ: Այլ
վատութիւն համարեցի աշխարհէ մեկնիլ, առանց
իր անիրաւութիւններուն համար պատժած ըլլալու
զայն: Ես, որ ինքզինքիս ստուերը դարձած եմ,
վրէժս յուծելու համար միայն կ'ապրիմ հիմայ:
Հնչակեաններուն կամ Դաշնակցականներուն պիտի
յարիմ. այդ հայ յեղափոխականները ինձ պէս կ'ա-
տեն հարուստներն ու զօրականները, և իրենց
անողոք դաշոյնը ուշ կամ կանուխ կ'զարնէ մեր
աղէտներուն հեղինակները:»

Լոց Լեոն: Խոհեմութեան ու համբերութեան
խրատներ շոյլեցինք անոր: Թօթվեց գլուխը, մէկ
ումպով պարպեց օղիի երկրորդ գաւաթ մը, և փու-
թաց երթալ միանալ իր ընկերներուն, որոնք նոր
երգ մը կ'նուագէին խանդավառ:

Ջրօսասէրները կ'ըմբռնէին օղին, Տաճկաս-
տանի ազգային ըմպելին: Կ'փղձկէին՝ լսելով արե-
ւելեան երաժշտութիւնը, որոյ խորհրդաւոր ու
մեղամաղձիկ լեզուն իրենց կ'յիշեցունէր թէ գե-
ղեցկութիւն, հաճոյք ու կեանք վաղանցուկ բաներ
են: Կ'հառաչէին, անիծելով Ֆէլէկը (Ճակատա-
գիր), մարդկութեան աղէտներուն սկզբնապատ-

ճառը: Մերթ ընդ մերթ, հանդիսականներէն մին
մէճիտիէ մը կ'ըրկէր երաժիշտներուն, խնդրելով
որ նուագէին իր սիրական երգը կամ կրկնէին այն
երգը որ հաճելի եղած էր իրեն: Սարը Օննիկ ժո-
ղովրդական քերթողներուն պարզ ու միամիտ խօս-
քերը կ'արտասանէր.

Ա՛հ, եար, եար, նէյէ՞՞ եանտըմ, եար.

Սանա եանտըմ, եար:

(Ա՛հ, սիրելի, սիրելի, որո՞ւ համար կ'այրիմ, սիրելի,
Քեզ համար կ'այրիմ, սիրելի):

Եւ Լեւոն, իր դափին վրայ ծռած, աչք կ'ընէր սեզ:
«Մտիկ ըրէք, կ'ըսէր մեզ: Սիրոյս պատմութիւնն է:»

Սարը Օննիկ կ'շարունակէր.

Գուրպանըն իտէճէքսին սէն պէնի:

(Զոհդ պիտի ընես զիս):

Եւ Լեւոն կ'մրմնջէր.

«Զոհը ես եմ:»

Սարը Օննիկ կ'յարէր.

Եիւրէյիմտէ տէրիալար սէօնտիւրմէզ հարարէթ վար:
(Սրտիս մէջ կայ հուր մը զոր ովկիանը չկրնար
մարել):

Եւ Լեւոն կ'փսփսար.

«Իմ կենսագրութիւնս է այս»:

Երբ զիշերը վրայ հասաւ, Պէօյիւքտէրէ վերադարձանք, այս տխուր միջադէպէն ազդուած:

Քանի մը շարաթ յետոյ, ձեռք առի կամաւոր աքսորի ցուպը Սրեւմուտք երթալու համար, ուր կ'ուզէի մաքառիլ Ապտ-իւլ-Համիտի բռնակալութեանը դէմ:

Կոստանդնուպոլսէն մեկնելէս ի վեր վեց երկար տարիներ անցած էին, երբ Երուանդ օր մը եկաւ տեսնել զիս Լօնտօնի մէջ: Վոսփորի ափերէն կուզար, հազիւ խուսափած այն ջարդերէն որոնք ափ մը հայ յեղափոխականներու ձեռքով Օսմանեան Դրամատան գրաւմանը յաջորդեցին, — քաջագործութիւն մը զոր անզլիական թերթ մը չվարանեցաւ ժթ.րդ դարու յանդգնագոյն արարքը կոչել:— Անոր պատմել տուի այս խիզախ ձեռնարկին իրազարձութիւնները:

1896 Օգոստ. 26ին, 26 Գաշնակցականներ, ատրճանակներով զինուած ու բեռնակիր ձեւացած, Օսմանեան Դրամատունը փոխադրած էին ուժանակով ու ուժմբերով լցուած պարկեր, մէճիտիէներով թխմուած պարկերու կատարելապէս նման: Գանձին առջեւ հասնելով, իրենց զէնքերովը անբեկած էին բոլոր պաշտօնեաները: Դուռները գոցելով, ապաստանած էին շէնքին մէջ, և պատուհաններէն իրենց ուժմբերը կ'նետէին օսմանեան զինուորներուն վրայ, որոնք հապճեպ զրկուած էին՝ այս յանպատրաստից ամրացած բերդը պա՝

շարեւո՛ւ համար: Ռու՛մբը, վրէժի կոյր գործիք, առաջին անգամ կ'երեւէր Տաճկաստանի մէջ, Սուլթաններուն կոյր բոնապետութիւնը պատուհասելու համար: Թուրք ջարդիչներէն անխնայ տասանորդուած և սեղանաւորներու Եւրոպայէն վատօրէն լքուած հայ ցեղին գայրոյթը այս քաջ վրիժառուններուն մէջ մարմնացած էր, և այս Սամսոնները կ'մղէր թուրք եւրոպեան ընչաքաղցութեան տաճարը կործանելու: Այդ օրը Օսմանեան Դրամատունը փոխուած էր նոր Սինայի մը, որոյ գագաթէն Ազատութիւնը իր օրէնքը կ'հռչակէր որոտումներու և փայլակներու մէջէն:

Յեղափոխականներէն մին մասնաւորապէս նշանաւոր եղած էր իր վայրագ ատելութեամբ: Ոսկիներու պարկերուն վրայ կ'թքնէր ու կ'կոխկրտէր, և կատաղօրէն կ'ոմբակոծէր թուրք զինուորները, որոնք կ'փախչէին սարսափահար, գ ու մ պ ա ր ա՛, գ ու մ պ ա ր ա՛ (ոո՛ւմբ, ոո՛ւմբ) աղաղակելով: Մոլեգնութենէն խենդեցած, կ'պոռար անեղագոչ.

«Անկցի՛ դրամատուն: Անկցի՛ բանակ:»

Այս սոսկալի Դաշնակցականը կտոր կտոր եղաւ իր ումբերէն մէկուն պայթումովը, մինչ թուրքերու հարիւրաւոր դիակներ Օսմանեան Դրամատան շուրջը կ'սփռուէին:

Երաժիշտ Լեւոնն էր այն:

Թոշուններու դայլայլին մէջ սկսած կեանք մը ումբերու շառաչին մէջ վերջացած էր:

ՄԻՆԱՍ ԶԵՐԱԶ

ՀԱՅ ՈՐԵՐԸ ՀԻՒՆԳԱՆՈՅԻ ՄԷՋ

ՎԵՐԱՊՐՈՂ ՀՈԳԻՆ

Անլուր, անապատում դահճատունէն՝ Տէր-Զօրէն դէպի Պաղտատ փախուստ տուի, քսան և հինգ որբերով: Քսան և վեց օր յետոյ, տաժանելի ճամբորդութիւնով մը՝ հասանք վերջապէս Միջագետքի պատմական կեդրոնը, ուր Ալպիոնի զաւակները իրենց փառայեղ դրօշակը կանգնած էին:

Յոգնած ու խոնջ՝ բոլորս ալ որբեր ու բեկորներ նահատակներու. անձկանքով կը դիմէինք Հայերու ժամը, տառապալիո՞ծ ցեղին միակ հանգրուանը, ուր կը յուսայինք գտնել արենակիցներ, ան ծանօթ բարեկամներ կամ թերեւս վերապրող ծանօթներ:

Ժամուն ըսկը՝ այդ եղբրաթոյրը, փոթորիկէն հալածական խլեակներուն, լեցուն էր տարազիրներով: Արիւնի և աւարի ուղեւորներ բոլորն ալ, եկած էին հող, ու հինաւուրց մտերիմներու նման իրար գտած՝ իրարու կը պատմէին իրենց սրտաշարժ ու աղբխարշ անցքերը: Մենք ալ անոնց խառնուեցանք, հարցո՛ւմներ, հարցու՛մե՛ր: Ամէնքն ալ իրենց սիրելիները կը հարցնէին ինձի, որովհետեւ Տէր-Զօ՛րն էր ամէնէն հսկայ կեդրոնը ոճիրին, հո՛ն

էր որ ամէն հայ թողած էր մայր մը, հայր մը, եղբայր մը կամ քոյր մը:

Արտասուագին աչքերով՝ եկեղեցիին պատին վրայ կախեցի վերապրողներու անուան ցանկը ու վեր փութացի, Առաջնորդարանը: Որբերը լուռ ու տխուր՝ մարած աչքերով ու կիսամերկ՝ ետեւէս եկան: Ներսը լեցուած էր արդէն ուրիշ տարագիրներով, ուրիշ անթիւ որբերով:

Արարական պարեգօտիս մէջ ծածկուած՝ բայց, յանկարծ մէկը ճանչցաւ զիս ու գորովագին շեշտերով նետուեցաւ վրաս: Համբուրուեցանք: Պոլսէն ծանօթ մըն էր ինծի: Ան ալ վերապրող մը՝ փախուստ տուած թուրք բանակէն, տարիներ իբր սպայ ծառայած անոր մէջ, կալիցիոյ ճակատէն մինչեւ կովկաս, մինչեւ երագի աւազուտքը:

Վերջը երկարօրէն կը տեսակցինք, հիմա սա՛ որբուկը մտիկ ընենք ըսաւ բարեկամս՝ Տօքթ. Գալէմքեարեան, աչքերուս խորը նայելով անթարթ տեսակ մը հրճուանքով՝ որ միակ կրնան զգալ ամէն անոնք՝ որ անապատին մէջ սիրելի մը կը գտնեն յեղակայծ:

Մօտեցայ տղեկին: Հայերէն չի գիտեր: Արաբախաոն թրքերէն մը միայն կը հասկնայ: Կիսկատար ու աղճատ արարբերէնովս սկսայ հարց ու փորձել.

—Անունդ ի՞նչ է:

—Չե՛մ գիտեր:

—Ո՞ր տեղացի ես:

—Չեմ գիտեր:

— Հայրիկ, մայրիկ, եղբայր կամ քոյր ունի՞ս:

— Չեմ գիտեր:

— Չեր տեղը ձիւն կուգա՞ր:

— Այո՛:

— Լեռներ շատ կայի՞ն հոն:

— Այո՛, այո՛, շատ լեռներ կային, ձիւն կուգար շատ: Ձինւր ի՞նչ աղուոր է: Անոր հետ կը խաղային մեծ տղաքները: Ա՛խ, ե՞րբ պիտի տեսնեմ այդ ձիւները:

— Վերջացած էր հարցաքննութիւնս: Իրարու երես կը նայէին հիմայ խորհրդաւոր ու լուռ արտայայտութեամբ: Ձէի համարձակեր աւելին հարցնել: Աւելին ոճիրն է և բռնութեան պատմութիւնը:

Բերած որբերս ալ անմիջապէս արձանագրուեցան ու բոլորին ալ տրուեցաւ հայկական գտակ մը՝ որուն վրայ գետեղուած է Հայ դրօշակը: Արիւնի և եղեռնի այդ վերապրողները՝ այդ պզտիկ հոգիները անմահ ու հմայիչ ժպիտ մը կ'ունենան երբ գլուխնուն վրայ կը դնեն դրօշագարդ գտակը: Ո՛չ մէկ սիրտ կրնայ տոկալ անոնց տառապանքի արցունքներուն մէջէն ծիլ առնող այդ դիւթակաճ և հրաշալի ժպիտը տեսնելով: Ես օրերով երազեցի, օրերով մը տածեցի, զգացի և ապրեցայ այդ ժպիտը, հայ նահատակ սերունդին սրբազան բեկորներուն ժպիտը: Անիկա վերապրողներու հոգին էր որ կը զարթնուր տառապանքին վրայ ու արշալուսի մը պէս կուգար ծաթիլ...:

Կարգը եկաւ մեր անանուն որբուկին: Անիկա

իր գլխուն վրայ կը կրէր թրքական ծոպաւոր գըլխարկ մը: Դողահար՝ հայկական գտակ մը մօտեցուցի իրեն ու հարցուցի.

— Ո՞րն է գեղեցիկ, տե՛ս, ասիկա հայկական է, անոր վրայ մեր դրօշակը կայ: Համբուրէ՛ տեսնեմ: Ո՞ր մէկը կ'ուզես ունենալ:

Սեփ-սեւ աչուընները ինծի ուղղեց: Աշխարհ մը քերթուած ու եղերերգութիւն կար այդ նայուածքին մէջ: Անոր այդ ակնարկը կը խորհրդանշէր և՛ տառապանք և՛ դայրոյթ և՛ կամք և հաւատք և՛ հոգին վերապրողներուն:

Չխօսեցաւ բնաւ: Չեոքէս՝ յանկարծ յափշտակեց հայկական գտակը, համբուրեց անոր վրայի հայ դրօշակը և սկսաւ արտասուել: Արցունքները կաթիլ կաթիլ կախուեցան սեփ-սեւ թարթիչներէն:

Հող՝ Պաղտատի առաջնորդարանին մէջ՝ սենք Լոին ու մտածկոտ՝ յառեցանք այդ անանուն պզտիկ որբուկին՝ որ անապատներէն եկած էր ինծի պէս ու առաջին անգամ ըլլալով կ'ողջունէր Հայ դրօշակը:

Այլեւս ես բան մը չհարցուցի իրեն: Չհամարձակեցայ: Բոլոր հարցնելիքներուս պատասխանը առած էի արդէն: Միայն, անսահման խռովքով մը՝ առաջարկեցի այս որբուկը մկրտել և ես անոր կնքահայրը պիտի ըլլայի:

Անապատի աւազներուն վրայ, ջախջախուած նահատակ գանկերու մօտ, երկար տարիներով բուխ մը նման ողբալս սոսոցայ յանկարծ: Նոր կեանքի մը կենսազարար շունչը եկաւ ու բարձրացաւ ծքսկուր:

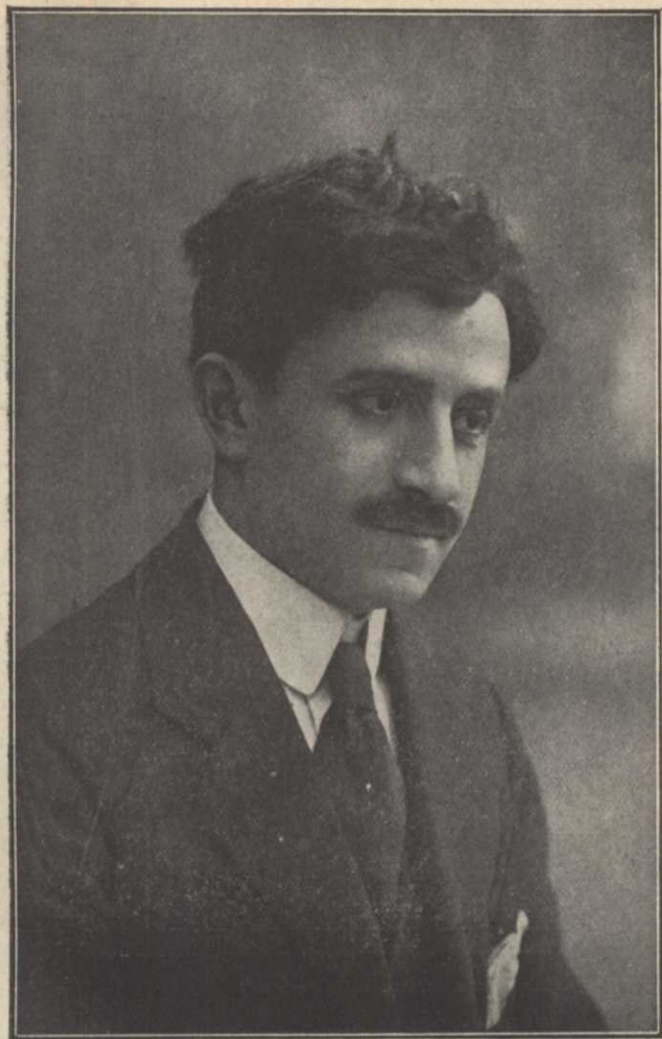
Աչքերս նոր օրերու երազին բացուեցան:

Որոշեցի շուտ մը անոր անունը դնել Վահագն և ձօնել Անահիտի տաճարին: Վահագն Անահիտեան՝ այդ որբուկը վաղը՝ նոր Հայաստանի մէջ պիտի մեծնայ մի՛շտ Հայ դրօշակը իր գտակին վրայ, և, յետոյ, ապահովապէս պիտի նուիրուի Նեմեսիսի տաճարին՝ որուն դռները լայնօրէն բացուած են և կը սպասեն վերապրող հոգիներուն, վերապրող սերունդին:

Ո՛վ Վահագն Անահիտեան, ո՛վ ցեղին արիւնին և աւերակներուն մէջ սնած անբախտ տղա՛յ, դո՛ւն, թերեւս Ձէյթունցի մըն էիր, թերեւս Ծոփայ գաւառէն և կամ մինչեւ հայկական բարձրաւանդակէն, դո՛ւն, վաղը պիտի մեկնիս հոն՝ քու հայրենիքդ, ուր ամպածրար, ձիւնապատ լեռներ շատ կան ուր աւազներու անսահման միօրինակութիւն չկա՛յ երբէք: Հո՛ն, ո՛վ իմ սանս, դո՛ւն պիտի վերազտնէս հայրենի ձիւնդ՝ որուն այքան՝ կարօտն ունիս այս անապատներու հրայրեաց աւազներուն վրայ:

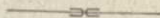
ՍԱՅԱԿ ՄԵՍՐՈՊ

ՄԵՐՈՒԺԱՆ ՊԱՐՍԱՍԵԱՆ

ԿԱՆՑՆԻՆ ԱՆՈՆՔ

ԵՂԲՕՐՄ՝

ՄԿՐՏԻՁ ՊԱՐՍԱՄԵԱՆԻՆ

Կ'անցնին անոնք շարունակ,
Կ'անցին դերբուկ կածաններէն,
Ու անոնց վրայ ուղիսօրէն,
Արեգակը կը ծորէն
Հալած ոսկի, վարդ, մեղեսիկ ու շողակ:
Կ'անցնին անոնք, ուս ուսի,
Գերիներուն պէս այն ապստամբ,
Որոնք հրապարակէն Տէլօսի,
Կամ ատտիկեան արծաթահոս հանքերէն,
Գահավիժօրէն,
Կը դառնային՝ նուաճուած:

Վրէժներու մոլուցքէն,
Դրօշակները ծըլատուած,
Կը կարմըրին,
Իմաստութեան առջեւ ապուշ
Օրէնքներուն մարդկային:
Կ'անցնին անոնք, հեւ ի հեւ,
Սուգով, ոճիրով թաթաղուն,

Խամելով շունչը թեթեւ,
Հարաւային հովերուն:
Ու մարգարէութիւնը, ցամքած,
Տէքարթներու, Ռուսօի, Հէկէլի,
Ինչպէս նաեւ գիտութիւնը լաւատես,
Պապէօֆներու, Տարթէներու,
Որոնց հոգին վիրաւորուեցաւ
Հոգիներուն մէջ ասոնց,
Կը քաշկրտուին, անյուսօրէն,
Բռնավար, համը ջոկատներ՝ւն ետեւէն:

Կ'անցնին, կ'անցնին անոնք,
Ու քայլերուն տակ իրենց կորդ
Ճմլուելով դաշտերն ատոք
Կը կոշկոճուին, ու կը ճողփայ
Լոյծ աւիշը արգաւանդ
Հերկուած թա՛րմ գուղձերուն,
Ուր արեւը կը հեղհեղէ անոնց վրայ,
Հրահոսան երակներէն,
Բիւր ալիքներ ճաճանչներու:
Անոնց հաւա՛տքն է կործանած,
Գիտեն անոնք ամէ՛նքն ալ,
Թէ դէմպետներն անայլայլ
Աշխարհակալ թագերուն,
Արիւնազանդ զէնքեր ըրին,
Կրօնքները բազմատարր,
Թէ հայրենիքը պատրուակն է,
Որ եղեռնը կը ջաժբէ,

Եւ թէ գեղեցիկ միտքերն ամբողջ
Ցանուեցան,
Ոռոզումով արիւնի,
Սերմանելու համար լո՛կ,
Մահուան խաշխաշը թունաւոր:
Անոնց աչքին մէջ ահա՛,
Մահն իր թեւերն է ծըւարած,
Եւ մութին մէջ անոնց գանկին,
Հեծեծագին,
Մածնող խաւար մը կը միայ,
Ըմբոստութեան ամէն ջահ:

Ու անոնք կը խուժեն,
Իրենց ուսին վրայ իրենց զիակը կրելէն,
Մահապարտի պէս ծանրակիր,
Արդէն պարտուած՝
Դեռ կռիւի չսկսած:
Կը խուժեն Աթթիղայի,
Ճէնկիդ-խանի ու թամէրլանի,
Եւ ոճրայեղց ներոններու
Ոսկեփրփուր գահերուն շուրջ,
Եւ անոնց լիմար
Քրքիջներուն և հաճութիւն համար,
Սրածութեան, աւերներու,
Նոր հրդեհներ բոնկցնելու:

ՀԱՅ ՈՐԵՐՈՒ ԽՄԱՆԿԱՐ ՄԸ

ԳԻՇԵՐՈՒՄՆ ՀՄԱՅՔԸ

Ժայռի մը վրայ, որուն ստորոտը Եփրատի ալիքները կը պսակէին, երգ մը կը հնչէր, երգ մը կուսական:

Ժայռերու վեհութիւնը, անպիղծ հոգիներու կուսական գեղեցկութեան շատրուանն է, ուր անհունացած աստղերու ոսկեհիւսերը կը կախուին և մինչեւ զագաթը տենչացող ալիքներու փրփուրները ձիւնաթիւր մարմին կ'զգենուն և ամէն զիշեր — որովհետեւ զիշերները մեղկութեան, նողկանքի հեզանքն են — արձանացած կոյս մը, թրթոռն ու փլչող, մերկ մարմնով, անհունի երգը, անմերձենալի սէրը կը յօրինէր:

«Ալիքներու փրփուրներէն մարմին առած, ոսկէ վարսեր մերկ ուսերու վրայ սփռած, ապառաժի սէպ մերմութիւնը սիրեցի ու իմ սէրէս մահասարսուռ զահավէժներ հիւսեցի:

«Ես կը հալիմ արշալոյսի շողքին դիմաց, կ'անըջանամ մարդոց կրքոտ աչքին առաջ, ա՛հ, իմ սէրն թեւեր ունի անհունացող, ա՛հ իմ սէրս կրակ մ'ունի անէացող:

«Մինչեւ լոյս սիրոյ ծովս կ'աստուածանայ, մինչեւ զիշեր սիրոյ զարունս կը ծաղկի, օ՛ հեռո՛ւն,

միշտ հեռու՛նք ընդհանր աչքերս սառած՝ սարսուռ ու մահ կը մաղեմ՝ շուրջս դատերացած:

«Գիշերներու մենութիւն ինձ ապաստան ընտրեցի, աշխարհի քունը իմ սիրովս պսակեցի, երգներու հմայքը յայրատ կուրծքէս կը ծորի ու իմ երգս, ա՛խ իմ երգս հեզնանքներով կ'օրօրի:

«Գիպւածակերտ կոյսն եմ ես ժայռերու, սէրը կ'երգեմ, ա՛հ սէրը կ'երգեմ աստղերու: Ստրուկ աշխարհի վիժւածն եմ ես, անհունութեան կարօտակէզ:

«Ալիքներու փրփուրներէն մարմին առած, ոսկէ վարսեր մերկ ուսերուս վրայ ձգած, ապառաժի սէպ մերկութիւնը սիրեցի ու իմ սէրէս մահասարսուռ գահավէժներ հիւսէցի:»

Գիշերւան հմայքն էր հոն թառած, երկնքի աչքերը հոն յառած եւ ժայռի սեպացած կողին Եփրատը կը բաղխէր, կ'ուզէր սողալ մինչեւ գագաթը և յուսարեկ գոռումով վար կը վազէր, անդունդներու գահավէժը կերտելով, գագաթին վրայ միայն իր սարսափի հմայքը փրփուրներէ՛ նկատելով:

Ահաւոր, լերկ ժայռին վրայ աստղերը իրենց նզովքի բոցերը խուրձերով կը հիւսէին և ցասկոտ ալիքները կատաղութեան փրփուրներով կը հրաշակերտէին երգող հմայքը գիշերներու:

Սարսափի երգը հմայքն է գիշերւան, որուն ականջ չկայ լսելու, աչքեր չկան տեսնելու և քունը տիեզերական լուռը, կ'ունկընդրէ աւա՛ղ մնջող երազի մը յօրինւածքին մէջ:

ՀԱՅ ԳԱՂԹԱԿԱՆՆԵՐԸ

ՅՕԲ. Մ. ԱՐԷՇԵԱՆ

ԿԱՂԱՆԴԻ ԻՐԻԿՈՒՆ

ԹԱՆԻՄՆԵՐՈՒ մէջ թաղուած հի'ն օրերու իրիկուն,
Մնբուժելի կարօտներովս՝ կը վերջիշեմ զքեզ այսօր:
Զիւնն երկինքէն շուշանի պէս անդորրութեամբ կը
թորայ,

Իեռ իմ ցեղիս արիւններէն և աւերէն չի կարմրած
հողին վրան,

Զիւնն աստղերէն և Աստուածէն՝ մարգարտի պէս կը
հեղեղի,

Եւ բարեացակամ ու զուարթուն ու լուսաբոյր լու-
սնկան,

Երդիքներուն կամ սպիտակ բարտիներուն կատարէն,
Իր մեծափառ և մտերիմ ժպիտովն յուսալից՝

Ճոխակեացին և անպերճին լուսամուտէն՝ ներս կը
նայի . . . :

Մարդերը զեռ երջանի՛կ են . . . : Մարդերը զեռ Բնու-
թեանը բարիքին հետ՝

Մէկզմէկու նայուածքի մէջ՝ իւրաքանչիւրն իր զրախ-
ար կը տեսնէ . . . :

Նոր տարիի իրիկունն է: Սմէն երդիք իր խրախճան-
քի ժամն ունի,

Թոնիրին շուրջ, որուն վրայ այգիներուն մրգեղէն-
ները կը բուրեն,

Գառսուն անձ՝ մէկ տան զաւակ՝ բոլորակի նստեր են:
Սմէն հողի իր առջեւն ցնծութեամբ մը կ'սկսի,

Իր արծաթեայ աշտանակին կապոյտ ճրագը վառել,
Որովհետեւ այդ պահուն, երագներու ծաղկեպսակ
ճամբաներէն,

Յաւերժահարսը կաթնամարմին, մերկ ոտքերով
Յոյսը ձեռքին՝ կը մօտենայ:

Ու մեծ մայրը կ'սկսի տնեցիներն իրենց տնովն օրհ-
նելու:

— «Խաղաղութի՛ն մեր այս տարուայ մեռեալին. խա-
ղաղութի՛ն ձեր բոլորին,

Խաղաղութի՛ն աշխարհներու անդութներուն և ձեր
սիրտը ձեզ ապաւէն»:

Յետոյ ոտքի՛ մատղաշ կոյսերն ու հարսները համ-
բուրելով՝ անոնց կ'ըսէ.

— Վաղն առաւօտ՝ արեւծաղին՝ կուծն ուսերուդ ջրի
զացէք.

Մէն մի տարի իր առաջին արեւին հեռ՝ իր բարիքը
կը բերէ,

Որպէս զի ձեր օրերը ջրին նման երկար ըլլան եւ
արեւին պէս պայծառ.

Վաղն առաւօտ՝ մի՞նչաղին՝ այգուն երգն երգելով՝

Ջրի զացէք: Նոր տարիին, աղբիւրներէն, ակնթարթ
մը՝ սկիւի է որ կը վազէ. :

Բայց այս օրերն ու երագները մոխրացնող չարիք-
ներէն ի վեր,

Չիւնն երկինքէն և աստղերէն և Աստուածէն,

Գերեզմանին քարերուն պէս եղերական, վար կը
թափի . . .

Եւ լուսնկին մահիկը մահուան մանգաղին նամն՝

- Ինքն իր դէմքն արիւններուն մէջ տեսնելէն գար-
հուրած,
Կարծես թէ իր մեղքին համար ամպերուն մէջ կը
դողդղայ . . . :
- Սեւ կաղանդի իրիկունով՝ տնեցիներ՝ տանիքին տակ
այս պահուս,
Դազաղի մը վրայ հսկող սգակիրներ են բոլորն ալ,
Երգող չի՛ կայ: Ժպիտ չի՛ կայ: Համբոյր չի՛ կայ:
Օրհնութիւնները մարած են:
Հարսին յոյսը մահացեր է եւ աղջիկներն աղիտորմ
կամ գեղանի,
Սնկարելի և անստոյգ սրտերու է որ կը մտածեն . . . :
Խեղճ ճրագ մը թոնիրին վրայ, մանկան մը պէս կը
մեռնի . . . :
- Եւ մեծ մօրը հեծեծանքէն ամբողջ սերունդը կը սկսի
լալ . . . :
- Հովը դուրսը անհնարին մորմօքներով կը շառաչէ,
Մեռեալներու կարաւաններ կարծես կուզան շարի
շար,
Յիշատակի մը համար, ամէն մէկն իր տնակին զոց
դռնակը ձեծելու . . . :
- Յուսահատ մը, ափ մը մոխիր ծունկերուն տակ, դէպի
երկինք նայելէն,
Իր բացակայ մերձաւորին՝ մտածելով՝ դեռ կ'սկսի
աղօթել . . . :
- Մինչ՝ պատմութեան աղբիւրներն աւերակին տակ կը
կոծեն . . .
- Եւ աւանդութեան ոսկիին տեղ՝ մարդերուն դէմ՝
միայն անէ՛ծք կը հոսի:

ԱՐՄՍ ԵԱՐՉԱՆԵԱՆ
(Սիւմուանիս)